

Riittääkö vilja?

Ruokakriisin ratkaisut Uudenmaan läänin suomenkielisissä
maalaiskunnissa vuosina 1917 – 1919

Jussi Perttuli

Maisterintutkielma

Historian maisteriohjelma

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Helmikuu 2021

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		
Tekijä – Författare – Author Jussi Perttuli		
Työn nimi – Arbetets titel – Title "Riittääkö vilja?" Ruokakriisin ratkaisut Uudenmaan läänin suomenkielisissä maalaiskunnissa vuosina 1917 - 1919		
Oppiaine – Läroämne – Subject Historia		
Työn laji – Arbetets art – Level Maisterintutkielma	Aika – Datum – Month and year Helmikuu 2021	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 102 + liitteet (15 sivua)
Tiivistelmä – Referat – Abstract Tarkastelen tässä maisterintutkielmassa elintarvikekriisin kehittymistä Suomessa vuosina 1917 – 1919. Näkökulmani on maataloustuottajien suhtautuminen peruselintarvikkeiden tarjontaan säännöstellyssä elintarviketaloudessa. Rajaan tutkimukseni koskemaan kulutuksellisesti ja ravintotaloudellisesti tärkeimmän ruoka-aineen viljan lunastusta korttitalouksille. Tuotantoalueena tarkastelussa on Uudenmaan läänin 21 suomenkielistä maalaiskuntaa. Suomalaiset saivat Venäjän maaliskuun vallankumouksen seurauksena vapaammat poliittiset oikeudet hoitaa maan sisäisiä asioita. Eduskunta sääti perustuslaillisessa järjestyksessä hyväksytyn ensimmäisen elintarvikelain. Se astui voimaan 2.6.1917. Sen antoi Tokoin senaatille laajat valtuudet järjestellä elintarvikesäännöstelyä. Siihen kuului mahdollisuus viljan pakkolunastukseen sekä hintasäännöstely. Elintarvikehuollon käytännön työ organisoitiin hoidettavaksi paikallisella tasolla lääneissä ja kunnissa. Niissä toimivat luottamuseliminä kesäkuusta 1917 alkaen lääninkomiteat ja elokuusta 1918 uudistetun elintarvikelain myötä läänin elintarviketoimistot sekä kunnissa elintarvikelautakunnat. Niiden palveluksessa oli virkamiehiä ja toimihenkilöitä. Vastaan tässä maisterintutkielmassa kahteen pääkysymykseen: mitkä seikat johtivat maailmansodasta johtuneen elintarvikepulan kiristymiseen Suomessa vuosina 1917 – 1919 ja miten se ilmeni Uudenmaan suomenkielisissä kunnissa. Merkittävin osatekijä elintarvikehuollon toimivuuden kannalta maan omavaraisuusvaatimuksen olosuhteissa oli elintarvikkeiden hankinta tuottajilta sekä niiden edelleen ohjaaminen kunnan korttitalouksien käyttöön ja kunnan ulkopuoliseen kulutukseen. Viljantuottajien valmius nykyaikaiseen kaupalliseen toimintaan oli vuonna 1917 heikko. Viljanluovuksia kulutuskeskusten kuluttajille alettiin ensimmäisen kerran vakavasti peräänkuuluttaa vuoden 1917 sadosta tuonnin tyrehtyttyä täysin ja, kun varastot oli kulutettu loppuun. Kriisivuosien 1917 ja 1918 sadonkorjuu kohtasi vaikeuksia. Luovutukset kulutuskeskuksiin ja armeijalle siirtyivät pitkälle seuraavan vuoden puolelle. 1910-luvulla maataloudessa elettiin kasvinviljelyn kehittämisen murroskautta. Uudenaikaisempi maanviljely oli vasta oven takana. Käsitys Uudenmaan maatalouden elintarvikkeiden toimituskyvystä oli ristiriitainen. Kulutusmaidon tuotanto ja sen suora toimittaminen kulutuskeskuksiin oli kannattavuudeltaan ylivoimaista. Viljan tuotanto läänin ruokittaviin suhteutettuna oli alhainen ja kuluttajat olivat lähellä. Ruuanhakuretket ja salakauppa olivat yleinen ilmiö Uudellamaalla. Analysoin toisen tutkimuskysymyksen osalta kahta asiaa: elintarvikeviranomaistoiminnan johdonmukaisuutta ja viljan saamista paremmin lunastettua yleiseen kulutukseen. Läänin toimitsijat pyrkivät rakentamaan huollon toimivuutta joustavaksi. Pakkoa käytettiin kuntien elintarvikelautakuntia kohtaan harvoin ja se jäi uhkailun asteelle. Kuntien asema oli hyvinkin itsenäinen. Kunnallispolitiikassa vaikuttaneiden henkilöiden, ollen paljon maanviljelijöitä, toiminnalla oli suuri merkitys maalaiskunnan kyvystä järjestää elintarvikehuolto. Elintarvikekriisin hallintaan saamiseksi kului kaksi vuotta syksystä 1917 syksyyn 1919. Sen mahdollisti lopulta sodan päätyminen Euroopassa. Suomessa kriisin laukeaminen sai alulle innostuksen maatalouden laajamittaiseen uudistamiseen ja johti elintarvikkeiden huoltovarmuuden rakentamiseen sotien välisenä aikana. Tutkielman ensisijaisena lähteenä ovat Uudenmaan läänin elintarvikeviranomaisten ja Kansanvaltuuskunnan Elintarvikeosaston arkistot sekä lisäksi taloutta koskevia aikalaistutkimusjulkaisuja. Ensimmäisen maailmansodan ajan elintarvikekriisin vaikutuksista Suomessa on sadan vuoden aikana julkaistu paljon erilaista tutkimusta ja yleisempää historiakirjallisuutta. Näitä olen hyödyntänyt työni taustoituksessa.		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Elintarvikehuolto, Uudenmaan läänin suomalaiset maalaiskunnat, ensimmäinen maailmansota, elintarvikekriisi 1917 – 1919, elintarvikelautakunta, läänin elintarviketoimisto, viljantuottajat, viljanluovutus, säännöstelytalous, elintarvikekriisi, elintarvikesäännöstely		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampuksen kirjasto		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskohde ja –kysymykset.....	1
1.2. Aikaisempi tutkimus	4
1.3. Kuluttajat ja tuottajat säännöstelyn aikana.....	6
1.4. Lähteet ja tallenteet	9
1.5 Tutkimusmetodi	13
2. Elintarvikesäännöstely	14
2.1. Elintarvikelainsäädännöstelyn lainsäädäntö	14
2.2. Puutteen käsitteistä.....	16
2.3. Säännöstelyyn totuttelua Uudellamaalla.....	17
2.4. Ennen sisällissotaa	23
3. Punahallinnon aika.....	32
3.1. Elintarvikeasiain osasto.....	32
3.2. Paikallinen toiminta	36
4. Kesän 1918 selvittelyt.....	45
4.1. Lääninkomitea.....	45
4.2. Tilanne kunnissa	48
5. Uudistetun elintarvikelain aikaiset toimet Uudenmaan läänissä.....	50
5.1. Läänintoimiston toiminta elo–joulukuussa 1918	50
5.2. Uutta on vaikea oppia	59
6. Koettelemuksista kestävämpään ratkaisuun.....	74
6.1. Talvi ja kevät 1919.....	74
6.2. Kuntien käytännöt edelleen erilaisia	76
6.3. Auttajatkin tarvitsevat apua	88
6.4. Uusi viljankeräyksen järjestelmä	90
7. Johtopäätökset.....	93
Lähteet.....	97
Liitteet	103

Kansikuva: Kylvösiemenliiton arkisto. Kuvaaja, kuvauspaikka ja –aika tuntematon. Julkaisulupa
Kylvösiemensäätiöltä 28.4.2019

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskohde ja –kysymykset

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Suomessa alkoi vähitellen vuosina 1914–1916 ilmetä laajempaa pulaa elintarvikkeista, mikä lopulta vuosina 1917–1919 kärjistyi elintarvikekriisiksi. Pahimman kriisitilanteen helpotettua pystyttiin huomio suuntaamaan viljanviljelyn kehitystyöhön ja alettiin nopeasti toteuttaa poliittisia ja taloudellisia toimenpiteitä Suomen elintarviketuotannon omavaraisuuden kohottamiseksi ja paremman kriisinkestokyvyn saavuttamiseksi.¹ Maatalouden edistämistoimet jatkuivat suhdannevaikeuksista huolimatta koko maailmansotien välisen ajan niin, että kaikkien Suomessa tuotettavissa olevien elintarvikkeiden omavaraisuus saavutettiin lähes täysin seuraavan kriisin kynnyksellä.² Tutkimukseni kuvaa tämän kehitysprosessin ensimmäistä vaihetta Uudellamaalla.

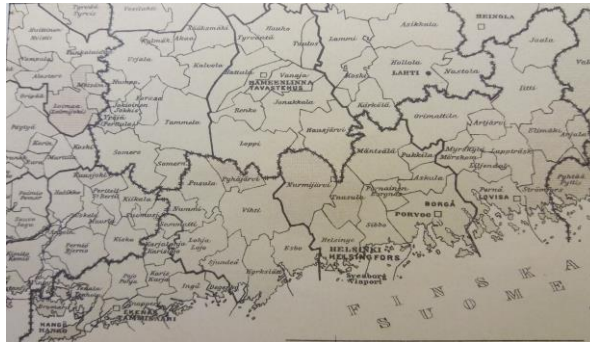
Tutkin työssäni elintarvikehuoltoa Uudenmaan läänin suomenkielisissä maalaiskunnissa. Tarkastelun ulkopuolelle rajaan Uudenmaan läänin ruotsinkieliset maalaiskunnat ja kaupungit sekä kolmanneksen Uudenmaan väestöä edustaneen Helsingin kaupungin. Tutkimukseni myötä tulee esille, miten elintarvikehuolto lopulta onnistui ristiriitaisissa poliittisissa oloissa ja kansanosien erilaisten elinolojen vallitessa. Tarkastelen elintarvikehuoltoa viljakaupan toimivuuden avulla, muiden elintarvikkeiden saatavuuden kuluttajille jäädessä vähemmälle huomiolle.

Jaan tutkimukseni kahteen ajanjaksoon. Ensimmäinen jakso käsittää elintarvikelain voimassaoloajan ennen sisällissotaa alkaen kesästä 1917, punahallinnon ajan ja sodan jälkiselvittelyn ajan kesällä 1918. Tutkimukseni toinen jakso käsittelee elintarvikehuollon uudelleen järjestelyä. Ajallisesti päätän tutkimukseni kriisin tarkastelun osalta kevääseen 1919. Perustelen tutkimukseni jaksottelua sillä, että kyseisinä aikoina poliittiset olot ja elintarvikehuollon käytännön järjestämisen osaaminen ja tehokkuus poikkesivat toisistaan. Tutkimuksen lopuksi tuon esille uuden käyttöön otetun viljan luovutusmenetelmän, jolla viljan saatavuuden riittävyttä yleiseen jakeluun pyrittiin takaamaan satokaudesta 1919 alkaen säännöstelyn loppuun kevääseen 1921. Jako suomenkielisiin ja ruotsinkielisiin kuntiin perustui Uudenmaan lääninhallinnon kielikäytännöillä kihlakunnissa ja Uudenmaan läänin elintarvikehallinnon kieliperusteisilla järjestelyillä.

¹ Harmaja 1940; 140, 367.

² Vihola 2004, 401–409 Maatalouden kaupallistumiskehitys; Vahtola 2003, 308. Saavutettu 90 %:n omavaraisuus oli vielä riippuvainen tuontilannoitteista ja –väkirehuista.

Uudenmaan lääni muodostui neljästä kihlakunnasta: Raaseporista, Lohjasta, Helsingistä [Helsingin pitäjää] ja Pernajasta. Niissä kaikissa oli suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä kuntia ja ruotsinkieliset kaupungit: Hanko, Tammisaari, Porvoo ja Loviisa, joiden ruokahuollon järjestivät lähinnä niiden ympäristön ruotsinkielisten maalaiskuntien tuottajat.³

Kuva 2: Uudenmaan läänin kihlakunnat ja kunnat 1910;
Suomen Kartasto 1910, no 28/1.

Helsingin kaupungin ruokahuolto oli järjestetty sen kuluttajien isosta määrästä johtuen omaksi erilliseksi organisaatiokseen. Helsingin kaupungin elintarviketoimisto toimi ensimmäisen elintarvikelain aikana Uudenmaan lääninkomitean ja elokuusta 1918 alkaen suoraan senaatin alaisen elintarviketoimituskunnan alaisuudessa.⁴

Säännöstelyn aikana oli oleellista, miten leipäviljan ja karjataloustuotteiden kuten maidon, voin ja lihan sekä rehun kuten rehuviljan, heinän, korsien ja olkien lunastus tuottajilta kauppaan onnistuttiin järjestämään elintarvikelain ja senaatin/hallituksen määräysten edellyttämällä tavalla. Samoin kuin se, miten hankinta onnistui eri osissa läänin oman kunnan väestön ja ”yleisiin” tarpeisiin. Hankinta yleisiin tarpeisiin tarkoitti sitä, että Etelä- ja Länsi-Suomen läänit velvoitettiin eri aikoina huoltamaan leipäviljan osalta myös Itä- ja Pohjois-Suomen läänejä Tuontikunnan/Valtion Viljakonttorin välityksellä. Uudenmaan maatalouden tuli eri aikoina tyydyttää kuluttajien lisäksi myös eri armeijoiden elintarvike- ja rehutarpeita.⁵ Korttijakelun varassa eläneestä ruokakunnasta

³ Käytän jatkossa maalaiskunnista lyhyempää ilmaisua kunta, koska suomenkielisellä Uudellamaalla ei ollut kaupunkeja, joiden hallintokieli olisi ollut suomi pois luettuna Helsingin kaupunki, joka oli kaksikielinen, mutta joka on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Suomenkieliset kihlakunnat ja kunnat, liite 1.

⁴ Neovius 1922, 2.

⁵ Uudellamaalla sijainneiden venäläisten maajoukkojen sekä linnake- ja laivastoväen ruokintaa ensisijaisesti lihan osalta huhtikuuhun 1918 asti. Sisällissodan aikana helmi-huhtikuussa 1918 punakaartien huolto ja niiden nimissä tapahtunut siviiliruokintaa. Huhti-marraskuussa 1918 Suomen valtion osittain kustantamaa pääasiassa Uudellamaalla majailleen 12 000 sotilaan saksalaissotaväen ja sen hevostensa ruokintaa. Suomen tasavallan armeijan Uudenmaan ja Viipurin lääneissä sijainneille yksiköiden sotilaiden ja hevosten lakisääteisiä vilja-, peruna- ja rehutoimituksia.

ensimmäiseksi kysyttiin: ”Onko jauhoja, onko leipää?” Tärkeintä kuluttajien näkökulmasta oli se, miten tärkeimmän ruoka-aineen, jauhojen, riittävyys oli kunnassa järjestetty.

Käytän esityksessäni lähdeaineistossa esiintyviä käsitteitä. Esimerkiksi sisällissodasta käytän sen aikaisia osapuolien itsensä käyttämiä ja siten arkistoaineistossa esiintyviä ilmaisuja vallankumous tai kapina. Sisällissota terminä ei esiinny alkuperäaineistossani. Käytän sitä jälkikäteisesti käytettynä yleisilmaisuna.⁶ Kaikista virastoista ja elimistä käytän niiden alkuperäistä nimeä kuten esimerkiksi senaatti, ja sanaa hallitus vasta, kun uusi valtioneuvostoon liittynyt nimikkeistö otettiin käyttöön 27.11.1918 Ingmanin I hallituksen aloittaessa toimintansa. Sitä vastoin aineistossani käytettyjä sanoja ja joitakin termejä olen muuttanut nykykielen asuun kuten esimerkiksi sanan elintarve nykyasuun elintarvike. Viralliseen ja arkiseen kielenkäyttöön 1910-luvulla olivat yleistyneet jo sellaiset uudenaikaiset sanat tai ilmaisuut kuten kuluttaja, nautintoaineet sekä maanviljelijä, pienviljelijä, palstaviljelijä, tuottaja, viljavarasto, koneosuuskunta⁷ ja siementarkastus.

Aikaisemmissa tutkimuksissa ja selvityksissä kuvataan seikkaperäisesti elintarvikelain soveltamisen ohjeistusta kuluttajien näkökulmasta ja kirjanpidollista toteutusta elintarvikekortteineen.⁸ Tutkimuksessani keskeiset tekijät ovat tuottajat ja toimituskanavat. Yllättävintä koko 1910-luvun tilanteesta oli se, että tilastojen mukaan vielä tuona aikana kaksi kolmasosaa väestöstä⁹ sai toimeentulonsa ja jokapäiväisen ruokansa suoraan maataloudesta ja, että maatalouden olisi pitänyt pystyä ylijäämällä ruokkimaan vain kolmannes väestöstä. Uudenmaalla suhdeluku oli väestölaskennan mukaan 50/50 %.¹⁰ Sen selvittämiseksi, miksi tämä oletamus ei toiminut, esitän seuraavat kysymykset:

- Mitkä seikat johtivat maailmansodasta johtuneen elintarvikepulan kriisiytymiseen Suomessa vuosina 1917 – 1919 ja miten se ilmeni Uudenmaan suomenkielisissä kunnissa?
- Miten kriisiä ratkaisemaan säädetyt lait ja asetukset sekä niiden kautta yhteiskunnan taholta asetettujen odotusten ja vaatimusten kasvaessa keskus- ja paikallishallinto selvisivät työstään?

⁶ Haapala 2010, 10–15, sisällissodan nimikkeistä ja käsitteistä.

⁷ Anttila 1974, 143–148: ”Puimaosuuskunta” ja 167–170: ”Koneistuminen maataloustilaston valossa”, ”Vuoden 1910 maataloustiedustelu”. Maatalouden koneellistuminen 1910-luvulla on oleellinen tutkimuksen osatekijä.

⁸ Esimerkiksi korttikeskukseen johtaja Dagmar Neovius toimitti seikkaperäisen toimintakertomuksen vuonna 1922 Helsingin elintarvikehuollon organisaation toiminnasta julkaisussa Helsingin kaupungin elintarvetoimiston toiminnasta 1917 – 1921. Se antaa erinomaisen kuvan, miten ruuan, välttämättömyystavaroiden ja nautintoaineiden korttijakelu oli lain mukaan järjestetty.

⁹ Sunila 1921, 17.

¹⁰ Hjerpe 2017, 333; Työväen kalenteri 1917, 250.

1.2. Aikaisempi tutkimus

Heikki Rantatuvan väitöskirja *Elintarvikehuolto ja –säännöstely Suomessa vuosina 1914 – 1921* on ensimmäisen maailmansodan aikaisen elintarvikehuollon järjestämisen yleispätevä selvitys, johon julkaisuissa edelleen paljon viitataan. Rantatupa esittää siinä elintarvikehuollon järjestämisen Suomessa kokonaisvaltaisesti sekä tuo vielä erikseen esille määräysten toimeenpanoa Vaasan, Mikkelin, Kuopion ja Oulun lääneissä sekä paikallisesti Kajaanissa ja Sortavalassa.

Kaija Rautavirta kuvaa väitöskirjassaan *Petusta pitsaan. Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa* yhdeltä osin ensimmäisen maailmansodan aikaista elintarvikekriisiä Suomessa. Hän selvittää työssään, ”miten ruokahuollosta vastaavat tahot ovat Suomessa reagoineet kriiseihin ja miten väestön ravinnonsaanti on varmistettu.” Kaija Rautavirta esittelee varautumiseen toimijoina julkisyhteisöt, kuluttajat ja tiedeyhteisön.¹¹

Tutkimuksia paikallisista kaupunkiyhteisöjen selviytymisestä maailmansodan aikana ovat julkaisseet esimerkiksi Samu Nyström väitöskirjassaan *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914 – 1918*. Samu Nyström kuvaa maailmansodan ja Suomen sisällissodan aikaiset tapahtumat ilmenivät pääkaupunkilaisen arkielämässä. Ruuan saanti on kuvauksessa yhtenä näkökulmana.¹²

Tampereen osalta Kimmo Kestinen on käsitellyt aihetta pro gradu –tutkielmassaan *Voima, valta ja nälkä. Tampereen elintarvetoimikunnan ja työläiskuluttajien suhde vuodesta 1915 sisällissodan puhkeamiseen*. Kimmo Kestinen tarkastelee elintarviketilanteen kehitystä paikallisesti Tampereella tasa-arvokysymyksenä valtaväestön ja suurimman kuluttajaryhmän, tehdastyöläisten, näkökulmasta elintarviketilanteen vasta alkaessa kriisiytyä ennen sisällissotaa.¹³

Kävin läpi kaikki Uudenmaan läänin suomenkielisten kuntien paikallishistoriat löytääkseni mainintoja 1917 – 1919 elintarvikepuolan tutkimuksesta. Tulos oli pääsääntöisesti suppea. Historioissa käsitellään lähinnä aikaa ennen sisällissotaa ja sattuman varaisesti sisällissodan aikaisia ruokahuollon tapahtumia. Sodan jälkeisistä tapahtumista niissä ei ole juurikaan mainintaa. Kattavimman ja jonkinlaisen kokonaiskuvan paikallistoiminnasta saa Seppo Aallon ja Kimmo Rentolan vuonna kirjoittamasta paikallishistoriateoksesta *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven*

¹¹ Rautavirta 2010, Tiivistelmä.

¹² Nyström 2013, Sisällys.

¹³ Kestinen 2015, Tiivistelmä.

ihmisten historia (1992). Uusmaalaista maataloutta ennen maailmansotaa kuvaavat Seppo Myllyniemi pitäjähistoriassa *Vihdin historia 1800 – 1918* ja Eino Ketola Vihdin historian ensimmäisessä osassa *Vihdin historia 1918 – 1939*. Lohjan elintarvikehallinnon järjestämistä sisällissodan aikana kuvaa Esa Koskinen teoksessaan *Veljiksi kaikki ihmiset tulkaa. Lohja 1917–1918*. Kirjan kappaleessa *Punainen huolto* tulee esille punakaartin osastojen ja niiden muonituskomiteoiden vahva rooli niin kaartin kuin kunnan siviilien ruokahuollossa 7.2. – 5.4.1918 välisenä aikana. Paikallishistorioissa on käytetty alkuperäaineistona kunnan arkistoaineistoja. Monien paikallishistorioiden kirjoittajat näyttävät olevan vielä tunnettuja tutkijoita.

Poliittista lähestymiskulmaa ruokahuollossa edustaa Eino Ketolan pro gradu–tutkielma *Oskari Tokoin poliittinen toiminta vuosina 1917 – 1919*. Eino Ketola käsittelee työssään Tokoin toimia elintarvikekysymyksissä hänen johtamassaan senaatissa sekä myöhemmin kansanvaltuuskunnan elintarvikeosaston päällikkönä.¹⁴

Havaintoni on ollut, että esitettäessä ensimmäisen maailman sodasta johtunutta elintarvikepulaa Suomessa, on useissa esityksissä jäänyt puuttumaan taustoitusta tuottajien kyvystä toimittaa elintarvikkeita. Myös huolto–organisaatioiden vaikeuksien taustat ovat useissa esityksissä jääneet vähemmälle huomiolle. Omassa esityksessäni pyrin kiinnittämään huomiota näihin seikkoihin. Kuluttajien odotukset ruokahuollon toimivuuden suhteen olivat vuonna 1917 vielä korkealla. Elintarvikekriisin alkuvaiheessa väestön keskuudessa vakavasti uskottiin kätettyihin isoihin varastoihin. Maata viljelemättömän väestön odotukset ruokapulan ratkaisemiseksi vuosina 1917 – 1919 kohdistuivat yhteiskunnallisiin toimijoihin. Kaupunki– ja taajamaväestö oli tottunut 1900-luvun aikana siihen, että kaikkea sai päivittäin toreilta, leipomoista ja kaupoista. Tähän tuli suuri muutos, kun tuonti tyrehtyi ja varastot kulutettiin loppuun. Oli tyydyttävä pelkästään peruselintarvikkeisiin ja loppuvuodesta 1917 havahduttiin siihen, että oltiin pelkästään kotimaisen tuotannon varassa.

Tuon tutkimuksessani esiin sen, että Uusimaa ei ollut vuosikymmeniin ollut leipäviljan tuotantoaluetta.¹⁵ Sen maatalous nojasi karjatalouteen. Pellot tuottivat rehuviljaa, heinää ja muita rehukasveja. Uudenmaan maatalouden tuotteita toimitettiin kriisin aikana runsaasti läänin itärajan yli

¹⁴ Ketola 1973, 75 – 80 ja 103 – 107.

¹⁵ Suomen tilastollinen 17. vuosikirja 1919, IV./63., 94: Uudenmaan läänin peltopinta–ala oli 223 888 ha. Siitä oli leipäviljaviljelyksessä 11,5 %, kauran viljelyksessä 24,3 % ja muussa viljelyksessä 64,2 %. Koko maan viljanviljelyalan käytössä oli Uudenmaan osuus leipäviljassa 7,3 % ja kaurassa 13,6 %. Suhteutettuna omavaraistalouksien ja korttilaisten lukuun Uudenmaan maatalous oli pieni viljantuottaja ja Uudenmaan viljan tarvitsijakunta oli iso.

Viipurin läänin teollisuuskeskuksiin ja vuoteen 1917 asti myös Pietariin. Se oli omalta osaltaan vähentämässä tarjontaa Uudenmaan läänin kaupunkeihin ja asutustaajamiin. Pidän tärkeänä tutkimuksessani tuoda esille resursseista kilpailun sekä sen, että elintarvikehuollon järjestäminen Uudenmaan läänissä aivan uudella tavalla vaati kaikista lainsäätäjän ja viranomaisten ponnisteluista huolimatta oman aikansa. Työ aloitettiin kesällä 1917 ja ruokahuollon järjestelmällinen toimivuus saavutti tavoitteitaan vasta satokauden 1919 jälkeen. Kriisin aiheuttaneen sotatilan lauettua, saatiin Uudellemaallekin hätäapua keväällä 1919 ja täten välttyttiin nälänhältä.¹⁶ Nälänhätä olisi ollut todellisuutta koko Uudellamaalla johtuen suurimmasta kaupunkien ja taajamien väestöosuudesta maassa ja väestökeskittymien suuresta elintarvikkeiden kysynnästä. Tutkimukseni selvittää maataloustuottajien halukkuutta ja kyvykkyyttä olla ratkaisevana lenkkinä elintarvikepulan hallinnassa Uudenmaan läänissä sotatilan loppuvaiheessa vuosina 1917 – 1919.

1.3. Kuluttajat ja tuottajat säännöstelyn aikana

Tutkimuksessani valotan Uudenmaan maaseudun arkielämän historiaa kyseisenä aikana. Uudenmaan maalaiskuntien väestö muodostui sekä maatalousväestöstä että taajamien tehdastyöläisistä, toimihenkilöistä, käsityöläisistä, yrittäjistä ja virkamiehistä.¹⁷ Tutkimuksessani mukana olevat 21 kuntaa jakautuivat yksinomaan maatalous- ja metsätalouden elinkeinoa edustaviin kuntiin kuten Nummi, Jaala ja Askola. Isohkoissa tai isoissa kunnissa kuten Lohja, Ul Pyhäjärvi, Hyvinkää ja Iitti oli puolestaan rinnakkain sekä maa- ja metsätaloutta että teollisuus- ja palveluelinkeinoja edustaneita kuntia.

Taajamat muistuttivat kuluttajarakenteeltaan ja päivittäisruoka-ainetarpeiltaan paljolti Helsingin ja sen lähiympäristön työläisten ja toimihenkilöiden asuttamia alueita. Uudenmaan kaupungistumisaste sisältäen kaupungit ja taajamat oli 50 prosenttia.¹⁸ Se loi epäsäännöllisyyttä laillista kautta tapahtuneelle säännöstelylle jakeluongelmien takia ja toisaalta kasvupohjaa laaja-alaiselle säännösten vastaiselle kaupalle. Elintarvikelaki oli määräyksiltään selkeä, mutta sen soveltamiselle tuli suuria haasteita käytäntöjen ensikertaisuudesta johtuen sekä valvonnalle asetettujen vaatimusten haasteellisuuden vuoksi esimerkiksi poliisivoimien puutteiden takia.

¹⁶ Nyström 2013, 314–315: muusta Uudestamaasta poiketen helsinkiläiset saivat kokea nälänhätää eritoten syksyllä 1918. Tämän voi laajentaa koskemaan koko Helsingin (kaupunki ja maalaiskunta) aluetta.

¹⁷ Työväen kalenteri 1917, 256: ”Väestön ammattimukaisesta ryhmytyksestä v. 1910” kaupungeissa ja maaseudulla, koko Suomi.

¹⁸ Haapala 2010, 26–27; Suomen Kartasto 1910, 1: Uudenmaan läänin kaupungeissa asui 43 % läänin väestöstä ja loput voidaan arvioida asuneen läänin viidessä taajamassa Hyvinkää, Högfors, Kerava, Kuusankoski ja Lohjanmäki, liite 1.

Tutkimuksessani tarkastelen Uudenmaan elintarvikehuollon toiminnan avainkysymyksiä, kuten pystyikö kunta organisoimaan maataloustuotteiden, lähinnä viljan, hankintaa tai elintarvikkeiden säännöstelyä jakelua. Toimittiinko kunnassa mielivaltaisesti ja laiminlöikö elintarvikelautakunta esimerkiksi toimintaansa viljan keruussa, elintarvikeasioista tiedottamisessa ja elintarvikkeiden jakelussa korttilaisille? Kysymystä käsitellään aikalaisesityksissä sekä jälkeenpäin esimerkiksi muistelmissa ja paikallishistorioissa pintapuolisesti tai omakohtaisilla kokemuksilla. Päätelmiä on toistettu elintarvikepulaa käsittelevässä historiankirjoituksessa selvittämättä riittävästi elintarvikkeiden tarjonnan puutteiden perimmäistä syytä, koko Eurooppaa ravistellutta vuodesta 1914 alkaen riehunutta maailmansotaa ja sen vaikutuksia Suomen talouteen.¹⁹ Se tavoitti lopulta ruokahuollon osalta kaikessa kurjuudessaan myös Suomen vasta vuonna 1917. Tutkimuksessani valotan ruokapulan syitä ja sitä, kuinka paljon läänin paikallishallinto teki töitä ”ruoka kuuluu kaikille”-asenteen muuttamiseksi ja aivan välttämättömän ravinnon turvaamiseksi myös Uudenmaan maaseudun väestölle.

Kunnissa piti tehdä paljon työtä, jotta asiat olisivat toimineet. Väestön ravinnonsaannin turvaaminen koskien koko väestöä vuonna 1917 oli aivan uusi asia. Maattomat ihmiset olivat saaneet ruokansa työnantajalta, tai kaupallinen toiminta oli tyydyttänyt heidän tarpeensa. Koskaan aikaisemmin kuntatasolla ei Suomessa oltu järjestetty mitään vastaavaa ja näin laajasti koskien koko maata yhteneväisiä lakeja, asetuksia ja sääntöjä noudattaen.²⁰ Uusi kuntalaki astui voimaan vuoden 1918 alussa. Uudet yhtäläisillä ja yleisillä vaaleilla valitut kuntien luottamuselimet aloittivat toimintansa keväällä 1919. Siihen asti kuntien elintarvikelautakunnat, lakisääteisinä kesäkuusta 1917 alkaen, saivat toimia Uudellamaalla melko itsenäisesti. Kunnan ylemmät elimet valitsivat lautakunnan jäsenet luottaen heidän pätevyyteensä ja lojaalisuuteensa vastuunkannossa. Yleensä kunnanhallituksen tai kuntakokouksen päätöstä edellytettiin silloin, kun elintarvikehuoltoon tarvittiin rahaa. Muuten asia koettiin hankalaksi ja siksi kunnan johto halusi siirtää vastuun lautakunnalle ja erityisesti sen puheenjohtajalle. Samanlainen luottamuksellinen ja itsenäinen työ jatkui kapinan jälkeenkin. Poliittisesta epävakaudesta huolimatta elintarvikelautakuntien kokoonpanot säilyivät

¹⁹ Sotatalous imi talouden voimavarat. Se rajoitti maatalouden harjoittamista Euroopan rintama-alueilla ja johti maataloustyövoiman pulaan sekä maatalouden lisäpanosten kuten väkirehujen, lannoitteiden, öljypohjaisten polttoaineiden ja siemenviljan saantiongelmien. Logistiikka varattiin sotaväen tarpeisiin esimerkiksi Venäjän rautateillä tai globaalien kaupan loppumiseen meriteiden sulkeuduttua siviililiikenteeltä. Sota toi puutteen kaikkialle myös Pohjoismaihin, vaikka ne eivät käyneetkään sotaa vuosina 1914–1918 Suomen sisällissotaa lukuunottamatta. Suomessa elettiin ruokahuollon maailmantaloutta ennen vuotta 1914, vietiin voita ja tuotiin viljaa. Ruokamme kauppatase oli pahasti alijäämäinen ja olimme hyvin riippuvaisia leipäviljan tuonnista. Sen osoittaa maatalouskemian ja -fysiikan professori Artur Rindell 1917, 8–13. Myös Nevanlinna, Suomen osuustoimintalehti 1916/4, 122–129.

²⁰ Viljan, sokerin ja nautintoaineiden säännöstely suoritettiin yhtenäisten määräysten mukaisesti. Karjataloustuotteiden hankinnassa noudatettiin pääsääntöisesti samoja sääntöjä, mutta jakelussa oli lääni- ja paikkakuntakohtaisia eroavaisuuksia. Niissä ensisijaisesti pyrittiin turvaamaan taajamien maitotuotteiden ja lihan minimisaanti.

Uudellamaalla melko pysyvinä. Lautakunnista erotettiin keväällä 1918 yleensä ainoastaan ne, jotka olivat osallistuneet sodassa aseelliseen toimintaan, kantaneet asetta tai osallistuneet aktiivisesti kapinahallintoon kunnassa.²¹

Lähtökohdat kuntien välillä taloudellisissa olosuhteissa olivat erilaiset, ja niin oli myös kaikenlaisten yhteisten asioiden hoitokin vaihtelevaa. Tutkimusaineisto osoittaa, että Uudellamaalla oli kuntia, joissa elintarvikekriisin hoito sujui mutkattomasti koko tarkastelujakson 1917 – 1919 ajan ja toisia kuntia, joissa ilmeni paljon ongelmia. Esimerkkejä ongelmakunnista ja asioiden toimimattomuudesta tuodaan esille jälkepäin kerätyissä muisteluissa, historiankirjoituksessa ja kirjallisuudessa. Vähemmän on esitetty tietoja niistä Etelä-Suomen kunnista, joissa sota-aika (1914 – 1918) ei paljoa poikennut normaalista arjesta. Ruoka oli osalla väestöä normaalioloissakin hyvin niukkaa ja yksipuolista.²² Tuon tutkimuksessani vastavuoroisesti esille myös paikallishallinnon toiminnan positiivisia puolia ja Uudenmaan nälän torjunnassa koettuja onnistumisia.

Suomen maatalous oli kehittynyt suurten nälkävuosien 1867 – 1868 jälkeen lypsykarjatalousvaltaiseksi. Laajempi murros tapahtui 1880-luvun jälkipuoliskolla.²³ Sitä oli edesauttanut maitotaloudesta saatu paras tuotto. Viljaa oli ennen maailmansotaa saatu ostaa maailmanmarkkinoilta Suomen tuotantokustannuksia edullisemmin ja leipäviljaa viljeltiin 1900-luvulla lähinnä tuottajien ruokakuntien omaan tarpeeseen. Vuotuiset viljasadot vuosina 1911 – 1918 vaihtelivat Suomessa 700 – 800 000 tonnin välillä. Siitä kauraa oli runsaat kolmasosa, Uudellamaalla noin puolet viljasadosta. Kauraa määrättiin käytettäväksi ihmisravinnoksi syksystä 1917 alkaen. Kaurasadon käyttö leipäviljana lisääntyi niin, että kriittisinä vuosina 1918 – 1919 noin puolet siitä käytettiin leipäviljana toisen puolen jäädessä edelleen rehuksi. Tämä ja väkirehujen tuonnin tyrehtyminen samanaikaisesti leipäviljan tuonnin kanssa johtivat nopeasti karjataloustuotteiden tuotannon supistumiseen johtuen heikosta rehutilanteesta. Seuraukset ilmenivät suoraan maidon tarjonnan vähenemisenä markkinoilla. Voin ja juuston myyntimäärät pienenivät säännöstellyillä markkinoilla vuosina 1917 – 1919.²⁴

Viljan tuonti oli ennen maailmansotaa etupäässä jauhojen tuontia Saksasta ja osittain Venäjältä. Sodan ajaksi Itämeren kauppamerenkulku lakkasi vihollisuuksien vuoksi. Vuoden 1914 toiselta

²¹ Rantatupa 1979, 170–172.

²² Rautavirta 2010, 31: taulukko 3. Elintarvikkeiden keskimääräinen kulutus ja osuus koko energiasta vuonna 1913, [merkittävimmät]: vilja ja peruna 66 %, maitotuotteet 22 % ja liha ja kala 6 %; myös Rantatupa 1979, 238–240 Vera Hjelt teki tutkimuksen ammattityöväen kulutustottumuksista vuosien 1908–1909. Myös Jutikkala, Suomen Kuvalehti 1988/8, 56–59.

²³ Simonen 1949, 97–144.

²⁴ Parviala 1938, 121–127; Rindell 1917, 9: vuonna 1910 viljatuotanto oli 724 593 tonnia, josta kaura osuus oli 49 %. Rindell suomi julkaisussaan Viljan tuotanto Suomessa peltoviljelyn tehottomuutta. Karhu 1917, 21–23 viljanviljelystä ja 153–190 viljakaupasta. Kovero 1913, Suomen maanviljelijä 11/1913, 122–126.

puoliskolta alkaen vuoden 1916 loppuun viljatuotteiden, rehujen, sokerin ja suolan tuonti tapahtui yksinomaan Venäjältä. Leipäviljan tuontimäärät vuosina 1911 – 1916 vaihtelivat 300 – 400 000 tonnin välillä.²⁵ Yhteensä käytettävissä ollut viljamäärä kyseisinä vuosina oli keskimäärin 1 120 000 tonnia. Vuosina 1917 – 1918 kyseinen keskimääräinen luku oli 740 000 tonnia ja koostui lähes yksinomaan kotimaisesta tuotannosta. Vaje saatiin osittain korjattua vuoden 1919 keväällä käynnistyneen länsituonnin avulla.²⁶ Suomen elintarvikehuollon olosuhteet eivät merkittävästi poikenneet Pohjoismaiden tai sotaa käyvien länsieurooppalaisten maiden valtiojohtoisesta säännöstelystä. Tämä ilmenee Pellervo-Seuran konsulentin Agronomisen Yhdistyksen kokouksessa 9.4.1917 pitämästä esitelmästä olosuhteista ulkomailla.²⁷

Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen Suomen eduskunta lainsäädännöllä ja senaatti käytännön toimin alkoivat johtaa ensimmäisen kerran elintarvikehallintoa. Paikallistason toimijoiksi määrättiin lain mukaisesti lääninkomiteat ja kuntien elintarvikelautakunnat. Elintarvikesäännöstely kattoi ensimmäisen kerran koko Suomen väestön. Tuottajien perhe- ja työkunnat sekä yhteisöjen (laitokset ja yksityiset yritykset) ruokahuollon yksiköt olivat omavaraistalouksia ja ns. maata omistamattomat olivat korttitalouksia. Syyskuun puolesta välistä luetun kulutuskauden edetessä vuokramaita viljelleet pientilallisten perhekunnat, joihin luettiin pientorpparit, mäkitupalaiset ja palstaviljelijät, joutuivat anomaan usein korttitalouslaisiksi pääsyä ruuan loppuessa kulutuskauden edetessä. Yleisin anomus koski viljan saantia jauhojen muodossa.

1.4. Lähteet ja tallenteet

Tutkimukseni ensisijaisena alkuperäislähteenä ovat vuosien 1917 – 1924 elintarvike–viranomaisten arkistot (EVA), jotka on saatu Kansallisarkistoon (KA) kauppa- ja teollisuusministeriöltä huhtikuussa 1924. Valtionarkistoon saapuneesta materiaalista on muodostettu viisi eri arkistoa, joista viidennen arkiston, V Elintarvetoimistojen arkiston, ja tarkemmin Uudenmaan läänin suomalaisen elintarvetoimiston (Uset) arkiston 24 arkistokotelosta olen käyttänyt lähdeaineistonani 19 koteloa ajalta 1917 – 1920.²⁸ Toisena Kansallisarkistossa arkistoitavana arkistolähteenä olen käyttänyt Suomen Kansanvaltuuskunnan Elintarvikeosaston arkistoa käyden läpi elintarvikehallintoa koskeneet asiakirjat.²⁹

²⁵ Rantatupa 1979, 242.

²⁶ Sunila 1921, 25: viljan tuotannon ja kulutuksen vertailulaskelma 5–vuotiskautena 1911–1915, viljakasvien sato, tuonti ja kulutus *jauhettuna viljana*; Rantatupa 1979, 219–222.

²⁷ Korvenoja 1917, Elintarvikekysymysten järjestelyistä ulkomailla.

²⁸ Arkistoviittauksessa käytän lyhennettä Uset (Uudenmaan suomalainen elintarviketoimisto), alaturunus.

²⁹ Arkistoviittauksessa käytän lyhennettä EO (elintarvikeosasto), alaturunus.

Uset:n arkistomateriaali on läänin hallinnon kirjallista aineistoa: ohjeistuskirjelmia, selvityspyyntöjä ja tiedotteita kunnille sekä vastaavasti kuntien elintarvikelautakuntien vastineita läänin organisaation pyyntöihin ja elintarvikelain edellyttämiin velvoitteisiin sekä läänin elintarvikeneuvojan ja elintarvikevalvojan raportteja kuntien elintarvikehallinnon toimivuudesta. Uudenmaan hallinnon aineistossa on lisäksi kirjeenvaihtoa myös valtion ylimmältä elintarvikehallinnolta läänille ja läänin vastineita sekä lähteitä läänin kanssakäymisestä maataloustarvikekaupan kanssa. Arkistolähdeaineisto on jaoteltu elintarviketoimistolta (kunnille) lähteneeseen ja elintarvike-toimistolle (kunnilta) saapuneeseen sekä muuhun aiheeseen liittyvään kirjeenvaihtoaineistoon. Aineistosta on seurattavissa, miten läänin ohjeistus kunnille on tapahtunut sekä miten kuntien elintarvikelautakuntien ja niiden virkailijoiden työ on toiminut. Muu kirjeenvaihto sisältää läänin kanssakäymistä ylempien viranomaisten, teollisuuden ja kaupan sekä maataloustuottajien ja kuluttajien kanssa. Aineistossa on lisäksi tilastotietoja mm. viljavarastoista, viljan lunastus-suunnitelmista, viljan sato- ja varastoilmoituksista. Arkistomateriaalin laatu on hyvin vaihteleva ja lähteneen kirjeenvaihdon aineistossa on paljon luonnoksia ja kopioita. Vasta syksyllä 1918 läänitoimisto sai konekirjoittajan, minkä jälkeen lähtevä kirjeenvaihto pääsääntöisesti on konekirjoitettua. Arkistomateriaalissa on selkeitä aukkoja. Kaikkea aineistoa ei ole joko arkistoitu tai sitä on tahattomasti hävinnyt tai sitä on hävitetty erilaisten arkistosiirtojen yhteydessä.³⁰

Kansanvaltuuskunnan EO:n aineisto on paljolti elintarvikeosaston suoraa kanssakäymistä miehitysalueensa elintarviketoimistojen, kansalaisten tai muiden osapuolien kuten punakaartin kanssa. Tämä aineisto on lyhyeltä ajalta, Helsingin ajalta helmi–huhtikuulta ja osittain Viipurista huhtikuulta 1918.

Paikallishistoriatutkimuksen tueksi perehdyin SKS:n perinnekeräyksen muistelmakirjoituksiin ja –haastatteluihin 1960-luvulta. Keräyksen tulokset Uudenmaan osalta ovat suppeat. Seulaan jäi vain muutamia kirjeitä ja ääniraitoja haastatteluista.³¹ Ne olivat muisteloita yksittäisistä tapahtumista sisällissodan ajalta. Yhdestäkään taltioinnista ei ollut tukea elintarvikehallinnon työn tulosten selvittelyn näkökulmasta.

³⁰ Heikki Rantatuvan aloittaessa historian opintonsa 1970-luvulla ”ensimmäisen maailmansodan säännöstely–viranomaisten, elintarvikeviranomaisten, laaja arkisto oli sijoitettu tilapäisesti Jyväskylän Maakunta–arkistoon” Rantatupa ei viittaa juurikaan Uudenmaan läänin aineistoon. Vuonna 2017 aineisto oli Kansallisarkiston Helsingin toimipaikassa ja vuonna 2018 aineisto siirrettiin Kansallisarkiston Mikkelin toimipaikkaan.

³¹ SKS Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä, 1966: Keruukilpailujen ja kyselyiden hakemistot ”1918” ja Nauhasarja ”1917–1918”.

Yhteiskunnallisesti valveutuneet henkilöt pyrkivät valistamaan väestöä laajemman ruoka-aineiden tuntemuksen puolesta ja organisoivat toimintaa keittotaidon edistämiseksi. Tuon esille kaksi esimerkkiä käyttämistäni painetuista lähteistä kuvaamaan näitä ponnisteluja. Valistus suunnattiin koko maahan, mutta yhtä lailla se koski Uuttamaata. Julkaisussa *Mistä saamme RUOKAA. Neuvoja elintarpeiden viljelemiseen ja kokoamiseen*: toteaa keväällä 1917 johdanto-osan kirjoittaja Väinö Axelson³², että Venäjältä on turha viljaa odottaa. Hän painotti yhteisvastuuta seuraavasti:

”Suomen maanviljelijät kyllä tekevät parhaansa puristaakseen viljelyksiltään mahdollisimman suuret sadot. Mutta mahdoton on mahdotonta. Yhdessä satokaudessa ei tupla viljasatoa saada aikaiseksi. Siksi oma apu on paras apu ja jokaisen kuluttajan, jolla on vähänkin mahdollisuuksia tuottaa ruokaa, on se tehtävä.”³³

Heinäkuussa 1917 perustettiin Hedvig Gebhardin³⁴ johdolla toimiva Valtion kotitaloustoimikunta. Se järjesti neuvottelukokouksia ja ohjauskursseja naisjärjestöjen edustajille. Sillä oli syksyllä 1917 palveluksessaan 226 ”hätäajan neuvojaa”. He kiersivät koko Suomessa pitämässä neuvontatilaisuuksia kunta- ja kyläkokouksissa yksityistaloudenpidon ja ruoanlaittotaidon kohentamiseksi. Toimikunta julkaisi tietoa sanomalehdissä ja omissa julkaisuissaan.³⁵ Julkaisut on koottu koosteniteeksi *Valtion kotitaloustoimikunta 1917 – 1921*.

Edellä mainitun laisilla julkaisuilla ja muulla aineistolla kuten myös lehtikirjoitteluin pyrittiin kansaa valmentamaan omatoimisuuteen ja aktiivisuuteen. Enimmälle osalle perheitä monipuolisuus palstaviljelyssä tai erilaisten kasvien ja luonnonantimien kuten metsämarjojen ja sienten tai kalojen käyttö ruoka-aineina oli suomenkielisellä Uudellamaalla melko tuntematonta tai se ei ainakaan tule esille millään tavoin käyttämässäni aineistossa. Ruokatottumukset olivat hyvin yksipuolisia varsinkin tehdastyöväestön keskuudessa: aamuksi jauhoista, ryyneistä keitettyä puuroa tai velliä, lounaaksi oli työpaikalla nautittu voileipää kahvin tai maidon kera ja iltaseksi perheen kokoontuessa yhteen oli tarjolla keitin- tai paistinperunaa, mahdollisesti ruskeata kastiketta ja läskiä tai suolasilakkaa. Uudellamaalla joka kirkonkylällä ja taajamissa oli leipomoja ja leipureita, joilta ostettiin leipä.

³² Agronomi ja filosofian maisteri Väinö Axelson (1873–1920) toimi moninaisissa tehtävissä maatalouden kehittämisessä ja osuustoiminnassa, ja oli yksi aikansa suomalaisten ruoka-ainetottumusten muuttamisen unilukkareista; Kylväjän järjestöt: Siementuotannon järjestöhistoria 2010, 28–35; Simonen 1949, 69; Henttinen 1999, 40, 47, 101, 105; Pohls 1999, 466.

³³ Axelson 1917, 2–4.

³⁴ Sysiharju, ”Gebhard, Hedvig (1867–1961)”.

³⁵ Rantatupa 1979, 107.

Kotileipominen oli yleistä vain taloissa, joissa oli tarkoitukseen sopivat leivinuunit ja suurimmissa taloissa erilliset paakarituvat. Köyhällä kansaosalla ei sellaisia ollut käytössään.³⁶

Kunnalliset keittiöt, joita oli selviytymiskeinona jo aikaisemmin pienessä mittakaavassa käytetty esimerkiksi nälkätalvena 1867 – 1868, otettiin vähitellen käyttöön ensin kaupungeissa ensimmäiseksi Helsingissä heinäkuussa 1917 ja muissa kaupungeissa 1917 – 1919. Elintarvikehallitus kehotti toukokuussa 1918 ja helmikuussa 1919 perustamaan niitä myös kulutuskeskuksiin.³⁷ Miina Sillanpää³⁸ julkaisi oppaan *Kunnallisen kansankeittiön perustaminen ja hoitaminen*. Oppaassa oli Aino Artukan laatima liite: *Ruuanvalmistusohjeita*. Se sisälsi reseptit sadan hengen annostuksin yleisimmistä ruokalajeista kuten velleistä, keitoista, liha- ja kalaruoista ja erilaisista lisukkeista, ollen hyvin monipuolinen.

Kuten kansankeittiöt niin myös kouluruokailun järjestäminen oli kuntien vastuulla. Se ei ollut lakisääteistä ja käytännöt vaihtelivat ruuan tarjonnan laajuudessa. Elintarvikeministeriö antoi syksyllä 1918 ”luvan” tietyn suuruisten ruoka-ainemäärien käyttöön kouluruokailussa. Se kertoo elintarviketilanteen niukkuudesta. Myöhemmin useissa kunnissa annoskokoja suurennettiin.³⁹ Kunnissa vedottiin myös varakkaampiin kuntalaisiin kouluruokailuainesten hankkimiseksi. Läänintoimisto palasi alkuvuonna 1919 aiheeseen ja muistutti kouluruokailun tarpeellisuudesta sekä alueensa kuntia senaatin määräyksistä kouluruokailun järjestämiseksi.⁴⁰

Arkistoaineistossa tulee esille, että oli isoja työnantajia kuten Suomen Valtion Rautatiet (S.V.R.), joka organisoi laajasti elintarvikehuoltoa henkilökunnalleen⁴¹. Aug. Eklöf Ab ja Kymiyhtiö olivat esimerkkejä yrityksistä, jotka omistivat isoja maatiloja henkilökunnan elintarvikkeiden saannin varmistamiseksi. Kymiyhtiö myi lisäksi muualta hankkimiaan elintarvikkeita henkilökunnalleen omakustannushintaan. Se myös ylläpiti koulu- ja kansankeittiöitä ja jakoi vaate- ja ruoka-avustusta.⁴²

³⁶ Pekkanen 1932/2002, 36–37.

³⁷ Rantatupa 1979, 217. Uset Da:2, läänintoimiston kirje 5.2.1919 Lohjan, Pyhäjärven, Hyvinkään, Tuusulan ja Iitin elintarvikelautakunnille kehotuksesta perustaa kunnan taajamaan kansankeittiö kunnan vähävaraisille.

³⁸ Lähteenmäki, ”Sillanpää, Miina (1866–1952)”.

³⁹ Rantatupa 1979, 218. Lupa oli 300 g herneitä ja 1,5 l maitoa lasta kohti viikossa.

⁴⁰ Uset Db:2, toimiston kiertokirje no 1, 22.1.1919.

⁴¹ Ohjesääntö S.V.R. paikallisille elintarvikelautakunnille, 1917.

⁴² Polin 1932, 65–69; 141–147 ja 190–194.

Maaseudun ammatillisen ja sivistyksellisen tason kohoamiseen 1800-luvun lopulta alkaen vaikuttivat merkittävästi erilaiset järjestöt. Tämä kehitys on koottu August Teräksisen kirjoittamaan julkaisuun *Suomen maatalousseurojen keskusliiton 25-vuotishistoria 1898 – 1923*⁴³. Tuottajien etujen puolustamiseksi käytiin monivaiheinen prosessi levottomana vuonna 1917. Siitä on kuvauksena Ilkka Kanasen historiikki *MTK ja Suomen maatalouspolitiikka: Elintarvikepulasta omavaraisuuteen 1917 – 1949*⁴⁴. Maatalouden hallinnon alkuvaiheen on kirjoittanut Jukka-Pekka Pietiäinen *Leivän syrjässä: Maatilahallitus ja sen edeltäjät 1892 – 1992*⁴⁵.

Punahallinnon historiasta on kattava historiateospari Osmo Rinta-Tassin *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena* (1986) ja Juhani Piiloson *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Uusinta tutkimusta edustaa Seppo Aallon *Kapina tehtaalla. Kuusankoski 1918*. Se on paikallishistoriakuvausta tehdastaajaman olosuhteista Uudenmaan itärajalalla. Se valottaa paikallista elintarvikehuoltoa vaaran vuosina ja tukee elintarvikehallinnon arkistotietoja Iitin kunnasta. Viljo Sohkasen kuvausta kirjoitelmassaan *Punakaartilaisen päiväkirja* punahallinnon aikaisista toimista Helsingin ympäristössä.

Parhaan kuvan paikallistapahtumista maatalous- ja elintarvikeasioissa saa sanomalehdistöstä. Käytin tutkimukseni vuonna 1916 perustettua Maaseudun Tulevaisuutta (MT) ja lähinnä Uudellamaalla ilmestyneitä päivälehtiä.

1.5 Tutkimusmetodi

Tutkimukseni on empiirinen. Hyödynnän lähdeaineistoa havainnoidessani kolmen vuoden ajalla elintarvikehuollon toimivuutta suomenkielisen Uudenmaan kunnissa maailmansodasta johtuneen elintarvikepulan olosuhteissa. Kaikille kunnan asukkaille suunnatun minimiruoka-avun takaamiseksi toimi elintarvikehuollon organisaatio, johon kuuluivat Uudenmaan lääninhallituksen alaisuudessa toiminut lääninkomitea/läänin elintarviketoimisto. Se ohjasi ja valvoi kunnalliseen itsehallintoon perustuvan elintarvikelautakunnan käytännön toimintaa. Elintarvikelautakunnalla oli kaksisuuntainen tehtävä: valvoa tuottajien toimintaa laillisuuden pohjalta ja kerätä maataloustuotteita yleiseen jakeluun sekä suorittaa lakisääteinen ruoka-aineiden jakelu kunnan asukkaille. Näläntorjunnan ratkaisuissa toimivat elintarvikehuollon varmistamiseksi eduskunnan laatimat

⁴³ Teräksinen 1923.

⁴⁴ Kananen 1986, 11–22.

⁴⁵ Pietiäinen 1992, 11–62.

kansalliset lait sekä senaatin/hallituksen asetukset ja määräykset. Kriisin osapuolina olivat kuluttajat, tuottajat ja viranomaiset. Tutkimus kohdistuu siihen miten kukin osapuoli toimi kriisitilanteessa, kun toimintapuitteet olivat hyvin rajalliset: elintarvikehuoltoa ja maatalouden resursseja tukenut tuonti tyrehtyi täysin ja maatalous koki saman aikaisesti kovia. Lisäksi nuoren valtion itsenäistä lainsäädäntöä, sen toimeenpanoa ja viranomaisten täysivaltaisuutta vasta aloiteltiin.

Tutkimukseni on pääasiallisesti kvalitatiivista. Teen päätelmiä elintarvikehallinnon suunnitelmien ja käytäntöönpanon kattavuudesta ja toimivuudesta tuottajien ja kuluttajien piirissä. Käytän myös jossakin määrin kvantitatiivista määrittelyä osoittamaan esimerkiksi viljan tuotantoa ja kulutusta.

Pyrin tutkimuksellani osoittamaan tutkimusajankohdan suomalaisen hallintokoneiston pätevyyttä sekä lojaalisuuden lailliselle vallalle tai sisällissodan aikana sellaiseksi koetulle. Esillä ovat myös maatalouden tuotantokyky ja suuren vähempiossaisten ryhmän toimeentulo sota-ajan talouden olosuhteissa.

2. Elintarvikesäännöstely

2.1. Elintarvikelainsäädännöstelyn lainsäädäntö

Ennen Venäjän maaliskuun vallankumousta oli Suomessa vaadittu eduskunnan kutsumista koolle tarkoituksessa, että senaatille olisi lainsäädäntöteitse annettu laajat valtuudet elintarvikekysymyksen järjestämiseksi.⁴⁶ Tämä toteutui heti poliittisten olojen muututtua ja vuoden 1917 ensimmäiset valtiopäivät avattiin 11.4.1917. Väliaikaisen hallituksen puolesta jätti kenraalikuvernööri Mihail Stahovits, senaatin talousosaston puheenjohtajana, Suomen senaatin laatimat neljä lakiesitystä. Näistä esitys no 3 oli *”Laiksi eräänlaisen omaisuuden käytöstä sodan aikana sekä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa”*.⁴⁷ Keskeisimpinä kohtina esityksessä olivat vaatimukset myöntää hallitukselle oikeudet rajoittaa yksityisten oikeuksia sekä saada valtuudet elintarvikkeiden oikeudenmukaiseen jakamiseen ja hintasäännöstelyyn. Esityksessä viitattiin muiden maiden vastaaviin säädöksiin sekä siihen, että tuonti oli jo tyrehtynyt joulun 1916 jälkeen.

Lailla senaatille haluttiin antaa valtuudet järjestellä kauppaa ja kuljetuksia, määrätä rajahintoja, luoda korttijärjestelmä ja määrätä kuluttajille kerralla ostettava määrä. Jos nämä toimenpiteet eivät riittäisi turvaamaan väestölle tarveaineiden saantia, oli lakiehdotuksessa lisäksi eri säädöksiä tuottajille

⁴⁶ Lindman 1968, 104; Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, 123–140.

⁴⁷ Rasila 2018, 30–31.

suunnatusta pakkolunastuksesta. Tuottajalle jäi oikeus oman omavaraistalouden huoltoon sekä oikeus siemenviljan pidättämiseen. Elintarveasiainvaliokunta⁴⁸ yhtyi lakiehdotukseen. Perustuslakivaliokunta lausui lausunnossaan 7.5.1917, että laki tuli säätää ”kuin perustuslain muuttamisesta säädetään.” Laki hyväksyttiin kiireellisenä 16.5.1917 äänin 189–7 ja se oli voimassa 1.5.1918 asti.⁴⁹

Koska vilja oli pääruoka-aine, antoi senaatti heti lain tultua voimaan säädökset lain soveltamisesta leipäviljan⁵⁰ kulutuksen järjestämiseksi 17.6. – 15.9.1917 välisenä aikana. Vehnä-, ruis- ja ohra- vilja, jauhot, ryynit ja leipä julistettiin takavarikkoon. Kaupantekoon tarvittiin senaatin elintarvikeosaston lupa ja kuluttajakauppa edellytti elintarvikekorttien käyttöä. Kaikkien viljatuotteita omistavien tuli tehdä ilmoitus viljavaroista sekä omavaraistalouksien henkilöistä sekä näiden käyttöön varattavasta viljasta syyskuun 15. päivään asti. Ilmoitus tuli tehdä kesäkuun 21. päivään mennessä.

Valtakunnassa otettiin käyttöön yhtenäiset valtion jauho- ja leipäkortit, jolloin kuntien mahdollisesti siihenastiset kortit mitätöityivät paitsi Helsingin kaupungissa. Lain 8. pykälässä säädettiin 24.6. voimaan astuvat henkilökohtaiset kulutusrajat sen mukaan, minkä laatuista työtä teki. Pykälässä 11 oli tarkat määräykset omavaraistalouden kulutuksen ja siemenviljaksi määritellyn yli menevän viljan luovutuksesta valtiolle korvausta vastaan. Kertyneillä varastoilla huollettaisiin korttijakelutarpeet. Pykälässä 13 määriteltiin tuottajan velvollisuus kuljettaa vilja sille paikalle, mihin kunnan elintarvikelautakunta määrää.

Pykälässä 17 olivat keskeisimmät ohjeet lääninkomitean tehtävistä ja yhteistyöstä kuntien elintarvikelautakuntien kanssa: kerätä tiedot läänin väestön leipäviljan tarpeesta ja läänin viljavarastojen suuruudesta sekä hankkia viljaa niihin kuntiin, joissa varastot olivat riittämättömät ja toimittaa viljaa sinne, missä ilmoitettiin olevan puutetta muiden elintarvikekomiteoiden alueilla.

Lopuksi laissa oli selkeä määräys valvoa kuntien elintarvikelautakuntien toimintaa. Elintarvikelautakunnilla oli oikeus velottaa kuluista, joita aiheutuisi viljan käsittelystä ja toimittamisesta kunnan ulkopuoliselle kauppaliikkeelle. Elintarvikeasioista vastannut senaattori

⁴⁸ Rantatupa 1979, 69: elintarvikevaliokunta ja maatalousvaliokunta perustettiin 16.4. ja 18.4.1917.

⁴⁹ Valtiopäivät 1917, Asiakirjat I–III, 1–17. Väliaikaisen hallituksen vahvistettua lain, se tuli voimaan 2.6.1917.

⁵⁰ Rehuviljan eli kauran viljelyala oli noin puolet. Sen säännöstelyyn ei puututtu, koska sitä käytettiin tässä vaiheessa leipäviljana hyvin vähän.

Wäinö Wuolijoki määritteli tällä päätöksellä seuraavan kulutusjakson alkuun asti ne toimenpiteet, joiden mukaan säännösteltyjen elintarvikkeiden lunastukset ja jakelu tuli suorittaa.⁵¹

Ensimmäisessä elintarvikelaissa määriteltiin säännöstelyn perustoimintatavat. Sitä täydentävissä asetuksissa ja senaatin/hallituksen määräyksissä sekä uudistetuissa laeissa täydennettiin ja korjattiin toimintamuotoja. Uudistettu laki ”*Elintarveasiain järjestelystä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa*” astui voimaan 18.7.1918.⁵² Lakiselvitykset ovat liitteessä 2.

2.2. Puutteen käsitteistä

Arvioitaessa elintarvikehuollon tuloksia vuoden 1917 kesäkuusta eteenpäin aina tutkimustyöni tarkastelujakson loppuun huhtikuuhun 1919 on tunnistettava, mistä asiasta ja siihen vaikuttavasta tekijästä milloinkin oli kysymys. Tällaisia muuttuvia tekijöitä olivat satokaudet, jotka samalla olivat kulutuskautia.⁵³ Kausi alkoi yleensä 16.9. ja jatkui vuoden eteenpäin. Merkittävintä kaudessa oli sitä edeltäneen kasvukauden sääolot eri viljelypaikkakunnilla, miten sadonkorjuu ja puinnit ajoittuivat ja onnistuivat. Miten siemenviljaa riitti rukiin syyskylvöihin, joko vanhaa satoa tai uudisviljaa. Miten kylvöt onnistuivat ja mitkä olivat siemenviljan varausarviot seuraavan kevään kylvöille vehnällä, ohralla ja kauralla.⁵⁴ Sadon onnistumiseen vaikutti ratkaisevasti siemenviljan laatu ja soveltuvuus viljelyolosuhteisiin.⁵⁵ Myös maatalouden suuntautuneisuudella paikkakunnalla oli merkityksensä. Olivatko peltoviljelyn panostus suunnattu karjatalouden rehutuotantoon vai oliko leipäviljan tuottaminen tilalla merkittävää.⁵⁶ Edellisen sadon leipä- ja rehuviljaksi jääneen puidun viljan varastotiedot tulivat tarkastelujaksolla lopullisesti tiedoksi kaikista kunnissa vasta kalenterivuoden lopussa tai jopa seuraavan vuoden ensimmäisen vuosineljänneksen aikana riippuen esimerkiksi polttoaineen saannista puimakoneille ja viljan siirtoajojen keliolosuhteista.

Toinen kriittisissä arvioissa huomioitava asia oli kuluttajatalouksien osuus kunnassa ja sen määrän vaihtelu kulutuskauden aikana. Viljan jakokriteerinä korttilaisille käytettiin lisäksi sitä, tekikö

⁵¹ Wuolijoki & Wikman. *Suomen Senaatin päätös leipäviljan kulutuksen järjestämisestä 5.6.1917*.

⁵² Toiset Valtiopäivät 1917, asiakirjat III.

⁵³ Kulutuskaudet 1917–1920, liite 2.

⁵⁴ Siemenviljan osuus varastoitavasta viljasta oli 1/3.

⁵⁵ Kylväjän järjestöt: Siementuotannon järjestöhistoria 2010 (toim. Raimo Nordman), 7–10: viljalajeista ja 20–52: siementuotannon tutkimuksen alkuvaiheista vuosina 1904–1916.

⁵⁶ Rindell 1917, 14 – taulukko 3: Uudenmaan peltomaan pinta-alasta oli vuonna 1910 leipäviljalla 11,5 %, rehuviljalla 25 %, heinällä 47 % ja muussa viljelykäytössä tai kesannolla 16,5%.

kuluttaja raskasta ruumiillista työtä vai kevyempää työtä. Eri luokitusta käytettiin vielä joissain tapauksissa lapsiin ja sairaisiin.⁵⁷

Ruuan puutetta tarkasteltaessa on oleellista tietää, mistä ruoka-aineesta milloinkin oli kyse. Maataloustuotteiden saatavuus vaihteli eri vuodenaikoina, kuukausina, viikkoina ja eri kunnissa eri peruselintarvikkeissa. Viljan säännöstely oli kokoaikaista.⁵⁸ Sen säännöstelyn säännöt olivat hyvin selkeät ja yhteneväiset koko maassa. Muiden ruoka-aineiden säännöstely oli vaihtelevaa. Tutkimusaineistossa ja kirjallisuudessa tai muisteluissa on Etelä-Suomessa esillä useimmiten yksittäisen ruoka-aineen esimerkiksi jauhojen tilapäinen puute tai loppumisen uhka. Kyse ei siis ollut kaiken ruuan kokonaan loppumisesta kerralla. Näin saattoi kuitenkin olla kausittain tilanne köyhimmissä osissa maata. Siksi korvaavan hätäravinnon tuottaminen pidettiin valtakunnan tasoisesti esillä tutkimuksessa, neuvonnassa ja erilaisin kokeiluina.⁵⁹

2.3. Säännöstelyyn totuttelua Uudellamaalla

Elintarvikehuollon ohjeistuksen ja valvonnan toimeenpanijat tuottajien ja kuluttajien näkökulmasta olivat valtio ja paikallistaso. Valtiota edusti senaatti eri asiantuntijaelimineen ja paikallistasoa elintarvikelaissa määritellyt lääninkomitea⁶⁰ ja kunnan elintarvikelautakunta. Tokoin senaatissa elintarvikeasioista vastasi kamaritoimituskunnan elintarvikeosasto eri variaatioin sekä uudelleen, olojen vähitellen palautuessa hallinnollisesti normaaleiksi, heinäkuussa 1918 uudistetun lain myötä elintarvikeministeriö.

Tokoin ja Setälän senaattien alaisuudessa toimi eri elintarvikelajeja edustaneet asiantuntijajaostot sekä 4.12.1916 alkaen keskusliikkeiden omistama osuuskuntamuotoinen Suomen Elintarpeiden Tuontikunta r.l (Tuontikunta).⁶¹ Tuontikunta lupautui hoitamaan viljan siirtoja ja maksuliikennettä 21.6.1917 alkaen. Se sai kuitenkin virallisemmän tehtävän 11.7.1917 alkaen: valtiolle luovutettavaksi määrätyn leipäviljan siirrot ja rahaliikenteen hoidon. Hankkija huolehti kesän 1917 aikana siemenviljan siirrot ja niihin liittyneen maksuliikenteen. Elintarvikeosasto halusi kuunnella vielä

⁵⁷ Rautavirta 2010, 35–37; Rantatupa 1979, 244; liite 4a tiedot Uset:n alueen omavarais- ja korttitalouksien henkilömäärät välillä 15.9.1918–6.6.1920.

⁵⁸ Rautavirta 2010, 35–39.

⁵⁹ Rautavirta 2010, 38; Valtion Kotitaloustoimikunnan Tiedonanto N:o 40, ”Pettujauhojen valmistusohjeet”.

⁶⁰ Senaatin talousosaston pöytäkirja 23.11.1915, lääninkomiteoiden perustaminen yksi jokaiseen lääniin.

Lääninkomitea oli ensimmäinen elintarvikeviranomainen ja sen tehtävänä oli jakaa elintarvikkeet kuntien kesken sekä vastata elintarvikkeiden kuljetuksista. Se oli osa lääninhallitusta ja hallinnollisesti kuvernöörin alaisuudessa.

Elintarvikelaki määritteli lääninkomitean paikalliseksi toimijaksi. Säännöstelyn säädöksissä toimi kulloistenkin valtion elintarvike-elinten määräysten mukaan. Uusi ohjesääntö 13.8.1918 muutti lääninkomiteat elintarviketoimistoiksi.

⁶¹ Suomen Elintarpeiden Tuontikunta r.l. 1922.

yhteiskunnallisia tahoja: kuluttajia edustanutta kuntainvälistä elintarviketoimikuntaa ja maataloustuottajia edustanutta maataloustuottajien keskuskomiteaa. Käytännössä päätösvalta elintarvikeasioissa keskitettiin elintarvikeosastolle ja sen apuna viljakauppaa hoitaneelle Tuontikunnalle.⁶² Vuoden 1919 alusta elintarvikeministeriön alainen Valtion Viljakonttori (Viljakonttori) alkoi hoitaa kotimaan viljakauppaa ja Tuontikunnalle jäi viljan tuonti.⁶³

Suomalainen Wirallinen Lehti ilmoitti 15.6.1917 Uudenmaan lääninkomitean kokoonpanosta seuraavasti:

... on Uudenmaan läänin kuvernöörinvirasto mainittuun komiteaan kutsunut seuraavat henkilöt: puheenjohtajaksi Agros-yhtiön tirehtöörin A. Björkenheimin ja varsinaisiksi jäseniksi maanviljelysneuvos Emil af Hällströmin Vihdistä, maisteri L. Loimarannan ja valtiopäivämiehet A. Sirénin ja J.A. Lehtosaaren. Varajäseniksi on kutsuttu tilanomistaja Lennart Hagelstam Porvoon pitäjästä, maanviljelijä Oskari Seuna Tuusulasta ja ratsumestari G. Ahrenberg sekä kauppias A. Spjut Helsingistä. Sihteeriksi on kutsuttu Maanviljelyshallituksen aktuaari O. M. Groundstroem, joka myös kokoon kutsuu komitean.⁶⁴

Sirenin ja Lehtosaaren voi katsoa edustaneen kuluttajia SDP:n kansanedustajina. Muut komitean jäsenet edustivat tuottajia ja erilaisia jakeluportaita ja sihteerin valtion hallintoa. Komitean kokoonpanossa tapahtui käänne, kun Björkenheim kieltäytyi puheenjohtajuudesta.⁶⁵

Komitean puheenjohtajaksi nimitetty Yrjö Ainio⁶⁶ ja sihteerin O. M. Groundstroem⁶⁷ ovat tutkimukseni ensimmäisen vaiheen kannalta keskeisiä henkilöitä. He perustivat lääninkomitean toimiston lääninhallituksen tiloihin Aleksanterinkadun ja Mariankadun kulmataloon ja johtivat yhteydenpitoa läänin kuntiin. Tässä vaiheessa yhteydenpito oli kaksikielistä. Poikkeuksena oli omien elintarvikeneuvojen palkkaaminen ruotsinkielisille ja suomenkielisille kunnille.⁶⁸ He ilmoittavat 10.8. kamaritoimituskunnalle palkanneensa siihen asti toimistoa avustaneet ”agronomi Väinö

⁶² Rantatupa 1979, 41, 74–76, 80 ja 84.

⁶³ Rantatupa 1979, 194. Valtion Viljakonttori perustettiin 3.12.1918.

⁶⁴ Uset Da:1, Groundstroem anoi 18.6.1917 määrärahaa elintarvikeosastolta kulutitlystä vastaan, asiakirja no 1.

⁶⁵ Uusimaa 20.6.1917: Björkenheim kieltäytyi puheenjohtajuudesta ja hänen tilalleen nimitettiin Lohjan kihlakunnan henkikirjoittaja Yrjö I. Ainio viikkoa myöhemmin.

⁶⁶ Varatuomari Yrjö I Ainio (1884–1931), <https://www.geni.com/people/Yrj%C3%B6-Ainio/6000000030085672022> (viitattu 29.9.2020).

⁶⁷ Filosofian maisteri Oskar Groundstroem (1868–1940), <https://www.marxists.org/suomi/groundstroem/index.htm> (viitattu 11.9.2020).

⁶⁸ Uset Da:1, Elintarvikeosaston 4.8. kehotuksesta Ainio ja Groundstroem käynnistivät pikaisen haun neuvojen palkkaamiseksi.

Axelsonin ruotsinkieliseksi ja filosofian maisteri Lauri Kemiläisen suomenkieliseksi kiertäviksi elintarveneuvojaksi läänissä elintarvikelautakuntien avustamista ja opastamista varten”.⁶⁹ Ainio laati myös neuvojien ensimmäisen seitsenkohtaisen ohjesäännön.⁷⁰

Niissä kunnissa, joissa ei vielä ollut erillistä elintarvikelautakuntaa, tuli sellainen elintarvikelain mukaisesti valita. Lain 18 §:n mukaan lautakunnan jäseniä valittaessa oli huomioitava kunnan väestön yhteiskunnallinen kokoonpano. Missä työväestö muodosti huomattavan osan väestöä, tuli puolet lautakunnan jäsenistä valita työväen järjestöjen esittämistä henkilöistä. Lisäksi kuntiin palkattiin niiden oman harkinnan mukaan lautakunnan puheenjohtajan avuksi sihteeri hoitamaan kansliaa ja rutiinitöitä.⁷¹

Lääninkomitean henkilöstö ja kunnissa elintarvikelautakunnat toteuttivat elintarvikeosaston niille osoittamat tehtävät ja valvoivat elintarvikelain käytännön toteuttamista. Ensimmäisenä koko läänissä yhteisesti toteutettu toimenpide oli viljavarastojen tarkastus ja takavarikointi. Se käynnistettiin 17.6. ja ilmoitukset varastoista tuli olla kunnista lääninkomitealle tehtynä viimeistään 21.7. Komitea jakoi kiertokirjeellä elintarvikeosaston laatimat tarkastusohjeet. Tarkastus suoritettiin ruokakunnilta kerätyin lomaketiedoin. Ruokakunnan päämiehen tuli ilmoittaa taloutensa henkilöluku ja viljatuotteiden hallussapito. Luovutusmääräys koski yli 4 kg:n vilja- ja yli 3 kg:n ryynivarastoja. Maataloutta harjoittavat taloudet saivat pidättää jäsenilleen tiettyjen viikkoannosten mukaan lasketun määrän kulutuskauden loppuun. Kunnan vaalilautakunta tarkisti ilmoitukset, koska sillä oli tarkimmat tiedot kunnan asukkaista, ja ehdotti elintarvikelautakunnalle voiko ilmoituksen hyväksyä vai hylätä.

Tarkastus edistyi hitaasti. Lautakuntien tottumattomuus ja maanviljelijöiden pelko ruuan riittämättömyydestä omassa ruokakunnassa aiheuttivat viivästyksiä. Tuottajien tuli kuljettaa elintarvikelautakunnan laskelmien mukainen valtiolle luovutettava vilja lautakunnan osoittamaan paikkaan. Vilja oli tarkoitus kerätä joko jaettavaksi omalla paikkakunnalla tai siirrettäväksi muualle. Lääninkomitean oli lautakunnalta saamiensa tietojen perusteella laskettava väestön viljan tarve sekä

⁶⁹ Uset Da:1, Suomen Senaatin Kamaritoimituskunta, Elintarveosaston kirje 4.8.1917 Uudenmaan läänin Lääninkomitealle, allekirjoittajana Kyösti Kallio ja lääninkomitean vastuskirje 10.8.1917. Axelson oli kunnostautunut elintarvikeneuvojana ja Pellervo-seuran konsulenttina, kts. alaviite 19. Kemiläisen toiminta ennen tätä virkanimitystä on tuntematon.

⁷⁰ Uset Da:1, ”Ehdotus ohjesäännöksi läänin kiertäviä neuvoja varten”, konsepti.

⁷¹ Uset Da:1, lääninkomitean kirje Karjalohjan kunnallislautakunnalle 20.6.1917 puuttuvasta ilmoituksesta elintarvikelautakunnan muodostamisesta. Karjalohjan ilmoitus 25.6. muodostetusta lautakunnasta ja kansliapäälliköstä. Uset Da:1, lääninkomitean kirje kunnille 27.9.1917 täsmennetään lautakunnan puheenjohtajan ja avuksi palkattavan sihteerin rooleja. Myöhempi aineisto osoittaa, että aina syksyyn 1918 asti lautakuntien käytännön töitä johdettiin ja hoidettiin mitä moninaisimmilla nimikkeillä esim. toimitsija, kansliapäällikkö, toimitusjohtaja.

hankittava viljaa niihin kuntiin, joista sitä puuttui kulutuskauden loppuun 15.9.1917. Kunnissa pidettiin säännöstelyä tässä vaiheessa kunnan sisäisen ruokahuollon asiana niin kuin siihen asti oli tehty. Komitea joutui huomauttamaan asiasta esimerkiksi Vihdin kuntaa.⁷²

Yrjö Ainio käynnisti Uudellamaalla viljavarastojen tietojen keruun tarmokkaasti. Lääninkomiteasta lähetettiin muutamia kirjeitä kunnille kuten kiirehtimiskirje 11.7. kahdelletoista kunnalle tietojen ilmoittamisesta ajoissa.⁷³ Elimäki oli viimeinen kunta, joka lähetti lomakkeet täytettyinä 21.8. Täten ensimmäinen lääninkomitean ja kuntien yhdessä toteuttama elintarvikehallinnon toimitus oli saatettu loppuun, vaikkakin kuukauden myöhästyneenä.⁷⁴

Rantatuvan tutkimuksen mukaan viljavarastojen kokonaistulokset 17.6. varastotilanteesta koko maasta osoittivat, että leipäviljaa oli varastoissa 85 700 000 kiloa. Siitä oli valtiolle luovutettava 46 % ja tuottajien varastoihin laskettiin jäävän 54 %. Leipäviljan osuus koko varastomäärästä oli 72 % ja siemenviljan 28 %. Kauraa ei laskettu tässä vaiheessa leipäviljaksi, vaan rehuksi.⁷⁵ Tarkastuksen suorittamista pidettiin onnistuneena eikä myöskään turhana. Varastojen laskennan yhtenä tavoitteena oli saada luottamus viranomaistoimille seurantajärjestelmän toimivuudesta niin kuluttajien kuin tuottajienkin silmissä.⁷⁶

Uudellamaalla ei ollut isoja ongelmia kesän 1917 kulutuskauden leipäviljan saannissa korttilaisille. Valtakunnallisia luovutussuhteita kulutukseen ja siemenviljaksi voidaan pitää kesällä 1917 soveltuvina Uudenmaan olosuhteisiin. Uusimaa oli peltoviljelyn osalta maan keskiarvoa tuotantomäärien suhteen.⁷⁷ Säännöstelyn alkuvaiheessa siirtopyynnot korttijakelua varten kunnan omien viljavarojen osoittautuessa riittämättömiksi olivat pieniä.⁷⁸ Historia- ja muistelukirjallisuudessa esiintyvä kritiikki koskee paikallisia olosuhteita viljatuotteiden jakelussa

⁷² Uset DA:1, lääninkomitean kirje Vihdin kunnan elintarvelautakunnalle 29.9.1917.

⁷³ Uset Da:1, kirjeet 10.7–20.8.1917: esimerkiksi Anjalan elintarvikelautakuntaa pyydettiin korjaamaan 10.7. pyynnöllä viljavarastotietoja. Artjärven lautakunta sai huomautuksen 25.7. ja selvityspyynnön sille, miksi viljan annosmäärät oli jyvitetty liian suuriksi. Tuusulan elintarvikelautakuntaa pyydettiin 16.8. ”enempien toimenpiteitten välttämiseksi viipymättä lähettämään tänne mainitut tiedot”. Elimäen elintarvikelautakunta sai astetta maltillisemman ensimmäisen muistutuskirjeen 26.7. kuten Tuusulakin. Sävy seuraavassa kirjeessä 16.8. oli myös vaativa tietojen saannin suhteen.

⁷⁴ Selostus 17.6.1917 viljojen varastotilanteesta liite 3.

⁷⁵ Rantatupa 1979, 96: kauran erillisinventointiohje tuli kesken laskennan ja se sotki tuloksia, osa kunnista ilmoitti kauran erikseen.

⁷⁶ Rantatupa 1979, 79–80.

⁷⁷ Rantatupa 1979, 65: 1.4.1917 laskennassa leipäviljaa oli koko maassa 180 tuhatta tonnia, josta Uudellamaalla oli 7,5 %. Kauran osalta Uudenmaan osuus oli 14 %.

⁷⁸ Uset Da:1, lääninkomitean kirje Elintarveosastolle 18.7.1917 pyynnöllä, että Anjalan kunta saisi 6000 kg ruisjauhoja ja, että Jaalan kunta saisi siirtää siemenviljavarastostaan syömäviljaksi 8400 kg ruista ja 960 kg ohria. Tuontikunnan kirje lääninkomitealle 28.7.1917 toimitetuista jauhoista ja viljasta: Jaala 15 tn jauhoja, Anjala 8 tn ruista, Pyhäjärvi 8 tn jauhoja, Tuusula 4 tn jauhoja ja 25 tn ruista.

kuluttajille. Uudellamaalla kuntien kesken, jopa kuntien sisällä kylien välillä, esiintyi tarkasteluaikana 1917 – 1919 ruuan saatavuus- ja jakeluongelmia. Syitä oli monenlaisia ja niitä tämä tutkimus pyrkii osaltaan selvittämään.

Senaatti uskoi vielä kesällä 1917 saavansa osittain kahteen kertaan maksetun 60 000 000 kilon viljaerän Venäjältä. Samoin oli laita Yhdysvalloista tilatun samansuuruisen viljaerän suhteen.⁷⁹ Paine elintarvikelaentakuntia kohtaan ei ollut kova. Laskettiin, että ensin olisi käytettävissä kauppojen, valtion ja kuntien varastot ja ettei maatiloilla oleviin takavarikoituihin varastoihin tarvitsisi tässä vaiheessa puuttua. Lautakuntia neuvottiin järjestämään myynti elintarvikekorteilla yhteistyössä paikkakunnan kauppaliikkeiden kanssa. Kesän 1917 kulutuskautena ei tapahtunut viljasiirtoja maalaiskunnista kaupunkeihin. Viljatilanne kaupungeissa ei ollut huonompi kuin maaseudulla. Tämä johtui aikaisempien tuontiviljan varastojen riittävydestä. Kaupungeissa ja taajamissa olleet elintarvikelevottomuudet koskivat muita elintarvikkeita.⁸⁰ Maalaiskunnissa ei oltu vielä viljan osalta yleisesti korttijakelun varassa ja omavaraistalouksissa oli selvää ylikulutusta laissa määriteltyyn viikkokulutukseen nähden. Elintarvikelaentakuntien järjestämää lihan korttijakelua oli vain Helsingin kaupungissa ja Tampereella. Maalaiskuntien elintarvikelaentakunnat eivät kesällä 1917 säännöstelleet maitotaloustuotteiden kulutusta.⁸¹

Elintarvikeosasto osoitti 4.8.1917 lääninkomitealle uuden koordinoititehtävän. Sen tuli pikaisesti tiedottaa elintarvikelaentakunnille, että näiden vastuulla oli varmistaa rukiin syyskylvöjen onnistuminen koko maassa. Yhteistyö Hankkijan ja Laborin kanssa yhteisen siemenviljan tarkastuksen järjestämiseksi oli epäonnistunut. Viljelijöiltä piti kerätä tiedot siemenviljoista ja Tuontikunnan tuli järjestää siirrot niille alueille, joilla ei ollut viljansiementä riittävästi. Rautatiehallitukselle annettiin ohjeet toimia lääninkomiteoiden antamien siirtomääräysten toteuttamiseksi.⁸²

Arkistossa on 13 kunnan vastaus ajalta 30.8 – 10.9.1917. Lautakuntien vastauksista ei ole tulkittavissa pelkästään tietoja pyydytyistä kahdesta asiasta: omasta siemenviljan riittävydestä ja luovutusmahdollisuudesta. Ne kuvastivat sitä, miten lääninkomitean ja kunnan elintarvike- laentakunnan välinen rooli oli ymmärretty kunnissa ja mitä valmiuksia niillä oli koko valtakuntaa koskevan elintarvikehuollon varmistamisessa. Taulukossa 1 on esitetty yhteenveto vastauksista.

⁷⁹ Rantatupa 1979, 116.

⁸⁰ Rantatupa 1979, 87–92; A. Homén 1938, 130.

⁸¹ Rantatupa 1979, 81, 85 ja 87–88.

⁸² Uset Da:1, Väinö Tannerin (EO) kirje 16.8.1917 Uudenmaan lääninkomitealle ja vastaava Yrjö Ainion kirje (varmistus Lauri Kemiläinen) elintarvikelaentakunnille. Jakelulistalta puuttuivat Hyvinkää ja Ruotsinpyhtää.

Niistä voi tehdä ensimmäisiä huomioita ja johtopäätöksiä kuntien elintarvikelautakuntien toimintavalmiuksista: 13 lautakuntaa 19:stä vaivautuivat vastaamaan. Tällä kerralla lääninkomitea ei lähettänyt kiirehtimiskirjettä.

Taulukko 1: Yhteenveto kuntien vastauksista elintarvikeosaston kehotukseen 14.8.1917 siemenviljan varmistamiseksi koko maassa.

kunta	sato	syysiemien	siirto	leipävilja	yleisesti
Vihti	–	oma tarve	ei	–	niukka vastaus
Orimattila	hyvä	oma tarve	ei	riittänee	monipolvinen, epäselvä vastaus
Hyvinkää	–	uudesta sadosta	ei	–	ei tunnista lääninkomitean roolia
Anjala	–	ei tarvitse lähettää	ei	–	ei edes ymmärtänyt mitä kysyttiin
Ruotsinpyhtää	–	oma tarve	ei	–	ei tunnista lääninkomitean roolia
Jaala	–	osittain uudesta	ei	–	ymmärrettiin vanhasta sadosta
Sammatti	hyvä	osittain uudesta	ei	riittänee	omasta näkökulmasta
Nummi	–	oma tarve	ei	–	vain oma tarve mielessä
Pyhäjärvi	–	osittain uudesta	ei	–	ei ole lähettää muille mitään
Iitti	hyvä	12–20 000 kg	kyllä	–	voi lähettää viikossa
Nurmijärvi	huono	vaikeuksia	ei	–	kato, kylvö huonolla siemenellä
Tuusula	huono	puuttuu 1000 hl	ei	–	huono tilanne
Artjärvi	hyvä	uudissadosta	kyllä	riittänee	vanhaa siementä 42 151 kg

– = ei kommentoitu, ei = ei siirtomahdollisuutta, kyllä= valmius siirtoon

Lähde: Kuntien vastauskirjeet, Uset Da:1.

Vastauksista voi tulkita, että elintarvikehuollon asiat pyörivät oman kunnan ongelmien ympärillä. Tuusulan ja Nurmijärven tilanne kuvasti kuntien erilaisuutta maantieteellisesti suppealla alueella keskisellä Uudenmaalla. Palautteen mukaan syyskylvöt suoritettiin uudisviljasta ja Uudenmaan kunnista ei juurikaan ollut halukkuutta lähettää siemenviljaa muualle. Tulkintani on, että lautakuntien ote asioihin omassa kunnassa ja sitä kautta saatavat tiedot olivat tässä vaiheessa pinnallisia. Vain kahden kunnan, Iitin ja Artjärven, vastaus kertoo lautakunnan asiantuntevuudesta.

Kulutuskeskusten varastojen huvetessa viljan puute näytti niissä olevan yhä ilmeisempää. Yrjö Ainio esitteli syyskuussa elintarvikeosastolle kahta keinoa ongelman ratkaisemiseksi. Ensimmäinen olisi ollut se, että voimassa olevia vilja–annoksia olisi pienennetty. Toiseksi keinoksi, jota hän piti tehokkaampana oli, että kulutusta vähennettäisiin vapaaehtoisesti ja, että kortti– ja omavaraistaloudet saisivat näin säästyneestä viljamäärästä rahallisen korvauksen, jossa viljan hinnaksi olisi laskettu rajahintaa korkeampi hinta. Hän totesi, että järjestelmän rakentaminen aiheuttaisi kuluja, mutta toisaalta näin kertyisi huomattavia viljavaroja ja hätäajan alkamista pystyttäisiin siirtämään. Näin ehkäistäisiin myös voittojen valumista salakauppaan. Samoin hän päätyi ehdottamaan, että

siemenviljan varaus tulevan kevään kylvöjä varten jätettäisiin kunkin lautakunnan ”oman toiminnan varaan”. Ainio jätti ehdotuksensa edelleen kehittämisen elintarvikeosastolle.⁸³

2.4. Ennen sisällissotaa

Väinö Tannerin erottua viimeisenä sosiaalidemokraattina Tokoin senaatista 6.9.1917 siirtyi elintarvikejohtaminen tilapäisesti maanviljelystoimikunnan päällikön Kyösti Kallion ohjaukseen. Kallio hyödynsi tätä lyhytaikaista kokemustaan myöhemmin siinä, miten elintarvikeasiat valtakunnan tasolla järjestettiin loppuvuonna.⁸⁴ Keskuskunta Laborin toimitusjohtaja Harald Åkerman nimitettiin 17.9. alkaen uudeksi kamaritoimituskunnan päälliköksi ja uudeksi jäseneksi Setälän ”tynkäsenaattiin”. Åkermanin valinnan takana olivat Aktiivinen komitea (AK) ja Sotilaskomitea (SK).⁸⁵

Niiden puolentoista kuukauden aikana, jona Åkerman vastasi valtakunnan elintarvikeasioista, tapahtui muutoksia niin kansanhuollon olosuhteissa kuin sen toimivuudessa ensimmäisessä tositalanteessa. Vaihdos ajoittui kulutuskauden alkuun. Kesäkausi 1917 oli eletty vanhojen varastojen turvin ja luotettu ulkomaisten viljaostojen auttavan kaupunkien ja taajamien leipäviljatarvetta. Myös kesän viljanlaskenta ja paikallinen viljanluovutus oli harjoitus eikä viljaa siirretty eteenpäin määräyskeinoin jakeluun korttitalouksille, vaan varastot säilytettiin tiloilla. Uskottiin myös, että uusi sato saadaan nopeasti kaikkien korttitalouksien käyttöön laskettujen annosten mukaisesti. Jakeluorganisaatio elintarvikekortteineen ja hintasäännöstelyineen odotti vain itse jaettavaa, myytävää vähittäiskauppaan.⁸⁶ Vastuu kaikesta lain mukaan kuului käytännössä kunnalle ja elintarvikelautakunnalle. Sen tuli valvoa ja määritellä viljan luovutusmäärät ja olla yhteydessä Tuontikuntaan ja sen valtuuttamiin jakelijoihin sekä ylimpään elintarvikeviranomaiseen lääninhallinnon kautta.

Åkerman selkeytti omilla päätöksillään valtionhallinnon osuutta toiminnassa koko maan osalta. Elintarvikeosastolle perustettiin tiedotusosasto. Se ehti julkaista Elintarvikekysymyksiä-lehteä kahdeksan numeroa, kunnes hallinnon uudelleenjärjestely lopetti lehden julkaisemisen. Lehti oli suunnattu kaikille elintarvikehallinnon toimijoille ja toimittajat W. Axelson ja J. Karhu olivat

⁸³ Uset Da:1, Uudenmaan lääninkomitea 22.9.1917 Suomen Senaatin Kamaritoimituskunnan Elintarvikeosastolle. Aineistossa ei ole viitteitä elintarvikeosaston vastauksesta. Ehkä Ainion ideointi oli enemmän idealistista kuin vastasi maaseudun väen reaali maailmaa syksyllä 1917 ja kertoi omalta osaltaan lääninkomitean etäisyyttä valvottavistaan.

⁸⁴ Tällä viittauksella on merkitystä selostettaessa kehitystä marras-joulukuussa vastuun siirtyessä takaisin Kalliolle samassa roolissa.

⁸⁵ Uola, ”Åkerman, Harald (1869–1943)”.

⁸⁶ Rantatupa 1979, 81, pääsääntöisesti kunta jakoi viljatuotteiden korttijakelun paikallisille yksityiskauppiain tai osuuskappojen myymälöille. Harvoissa paikoissa oli kunnan oma jauhojen jakelupiste.

koonneet viikkolehteen lainsovellutuksen tulkintoja ja muita käytännön asioita.⁸⁷ Toisena merkittävänä käytännön tehostustoimena oli jokaiseen lääninkomiteaan palkattavat kaksi kiertävää neuvojaa. Neuvojen toimintaa oli kokeiltu jo elokuusta alkaen Uudellamaalla. Nyt järjestelmä tuli valtakunnalliseksi ja neuvot saivat valtakunnallisen kirjallisen ohjesäännön Uudenmaan läänin elintarvikekomitean 23.10. hyväksymän toimintaohjelman mukaisesti⁸⁸. Neuvoille määriteltiin yhtenäiset palkka- ja muut työehdot. Työtavoissa painotettiin olemaan läsnä kunnissa ja täten hankkimaan ensikäden tietoa huollon toimivuudesta. Kuntainvälinen Elintarviketoimikunta, jonka puheenjohtajana toimi W.A. Lavonius, kutsui kulutuskeskusten elintarvikelautakuntien edustajat 29. ja 30. päiväksi lokakuuta Helsinkiin. Kokouksessa Suomen johtavat asiantuntijat pitivät esitelmää kaikista elintarvikehuoltoon liittyvistä kysymyksistä. Päivien tarkoitus oli tukea lautakuntien työtä ja jakaa ajankohtaista tietoa.⁸⁹

Merkittävänä ponnistuksena oli myös Valtion kotitaloustoimikunnan työn varsinainen aloittaminen. Sen tehtävänä oli kuluttajavalistus ruoka-aineiden laajempaan hyödyntämiseen ja ruuanlaittotaitojen edistämiseksi. Kotitaloustoimikunta perustettiin heinäkuussa 1917 Hedvig Gebhardin johdolla. Se sai syksyllä elintarvikeosastolta laajaa tukea toiminnan tehostamiseksi esimerkiksi 300 000 markan määrärahalla.⁹⁰

Harald Åkermanin yritykset ratkaista kulutuskeskusten viljapula⁹¹ markkinataloudellisin keinoin epäonnistuivat. Hinnanerokysymyksiä jouduttiin ratkaisemaan vielä vuotta myöhemmin syksyllä 1918.⁹² Rantatupa kutsuu tehtyjä toimia ”Åkermanin politiikaksi”.⁹³ Tuontikunnan toimet olivat osoittautuneet riittämättömäksi. Tuottajapaikkakunnilla oman kunnan korttitalouksien tarpeiden varmistaminen katsottiin olevan ensisijalla. Kulutuskautta oli pitkälti jäljellä seuraavaan syksyyn asti. Kunnat jopa kielsivät kuljettamasta viljaa kunnan ulkopuolelle.

⁸⁷ Elintarvikekysymyksiä no 4: ”Yhteinen rintama keinottelijoita vastaan.” tai ”Senaatin uudet määräykset viljakaupasta, viljanhinnoista viljankuljetuksesta.” tai ”Senaatin vahvistamat, tänä päivänä voimassa olevat rajahinnat.”

⁸⁸ Rantatupa 1979, 107; Uset Da:1, Åkermanin kirje Uudenmaan lääninkomitealle 23.10.1917; Elintarvikekysymyksiä no 5: ”Elintarvikuvojojen tehtävät”.

⁸⁹ Kulutuskeskusten elintarvikelautakuntien edustajakokous 29. – 30.10.1917 Vanhalla Ylioppilastalolla, ohjelma.

⁹⁰ Elintarvikekysymyksiä no 6: ”Valtion kotitaloustoimikunta.”, laaja selostus organisaatiosta, kurssista, neuvouista, kansanruokaloista, kirjallisesta toiminnasta, hätäruuasta ja säästävyydestä. Rantatupa 1979, 107.

⁹¹ Rantatupa 1979, 95 ja 102: väestö 3,50 milj., josta korttitalouksissa kaupungeissa ja kulutuskeskuksissa 0,78 milj. ja maaseudulla 0,85 milj. eli yhteensä 1,63 milj. Väestöstä oli täten vuoden 1917 syksyllä korttitalouksissa 47 % ja omavaraistalouksissa 53 %. Sama, 244: Uudenmaan maalaiskunnissa korttitalouksien osuus 9/1918 – 2/1919 oli keskimäärin kolmannes.

⁹² Uset Da:1, senaatin elintarviketoimituskunnan kirje 12.8.1918 lääninkomitealle. Korvaukset syksyltä 1917 Tuontikunnalle myydyistä viljoista. Laskujen keräys lautakunnilta ennen 1.10.1918.

⁹³ Rantatupa 1979, 98–101.

Åkerman ajoi senaatissa 18.9. läpi päätöksen, jolla Tuontikunta sai monopolioikeuden viljanostoon ja salaisen oikeuden ylittää rajahinta 90 pennistä aina 120 penniin kilolta. Tuontikunnan toiminta oman hankinnan lisäksi perustui ostovaltuutuksien jakamiseen. Ostoihin valtuutettuja olivat maalaiskuntien elintarvikelautakunnat sekä tehdas- ja kaupunkielintarvikelautakunnat. Koska jälkimmäisillä ryhmillä oli tässä vaiheessa enemmän raharesursseja, ostivat ne viljaa ”hinnalla millä hyvänsä”. Seurauksena oli jopa 2–3 kertaisia ostohintoja rajahintaan nähden. Ostomarkkina ylikuumeni täysin ja tuottajat ajautuivat eriarvoiseen asemaan. Kuukauden sisällä Tuontikunta oli itse käyttänyt ostoissaan rajahintaa ja sai ostettua vain 216 000 kiloa, kun taas valtuutetut ostajat ostivat 11 000 000 kiloa kilohinnan vaihdellessa 120 ja 240 pennin välillä. Ostomäärä kattoi kuitenkin vain valtakunnan korttitalouksien yhden kuukauden kulutustarpeen.

Ostohankkeella oli monenlaisia seurauksia. Maanviljelijät pidättäytyivät lain mukaisista luovutuksista ”virallisella hinnalla” odotellessaan hintojen nousua. Se horjutti merkittävästi säännöstelytalouden luotettavuutta ja lain kunnioitusta. Tuottajien ja kuluttajien yhteisessä kokouksessa 10. – 12.10. tuomittiin harjoitettu politiikka ja kannatettiin yksimielisesti palaamista kiinteisiin rajahintoihin. Myös kunnalliselimissä päätettiin viikkoa myöhemmin kiinteisiin rajahintoihin palaamisesta.

Harald Åkerman yritti elvyttää kaupankäyntiä vielä 13.10. uudella ehdotuksella valtion johtamin vapaan kaupan toimin, mutta tähän senaatti ei enää suostunut. Vielä yritettiin 19.10. muodostetulla arvovaltaisten henkilöiden, H. G. Paloheimo, F. M. Pitkäniemi, H. Nylander, W. A. Lavonius, V. Tanner ja W. Wuolijoki, *erityisellä neuvottelukunnalla* saada puhtia viljan luovutukseen, koska vasemmisto käytti elintarvikehuollon ongelmia yhä kiihkeämmin poliittisessa retoriikassaan. Åkermanin suoraviivainen toiminta ei johtanut kestäviin tuloksiin ja hän luopui kamaritoimituskunnan päällikkyydestä 28.10. ja hoiti senaatista myönnettyyn eroonsa 2.11. asti ainoastaan elintarvikeasioita.⁹⁴

Syksyn tapahtumat osoittivat, kuinka vaikeaa oli saada lunastettua viljaa maalaiskunnissa luovutukseen ja samanaikaisesti ostettua sitä kaupunkeihin ja kulutuskeskuksiin. Laki antoi siihen kaikki mahdollisuudet, mutta poliittisista syistä senaatti ei uskaltanut käyttää valtuuksiaan täysimääräisesti. Vasemmiston taholta tulleen poliittisen uhan lisäksi merkittävä syy tähän oli

⁹⁴ Rantatupa 1979, 100–101.

Uudenmaan osalta tutkimusaineistoni perusteella uuden sadon korjuun käytännön olosuhteissa. Sääet olivat huonot ja lisäksi viljan puinti koki polttoainepulaa.

Kun lääninkomiteoiden elintarvikeneuvojen toimet oli täytetty kaikissa lääneissä, antoi Åkerman Yrjö Ainiollekin määräyksen lähettää ”heti elintarvelautakuntien neuvot alueenne väkirikkaisiin pitäjiin” ottamaan selvää lautakuntien kirjanpidosta, valtiolle luovutettavista viljamääristä ja valvomaan viljelijöiden luovutusvelvollisuutta sekä ilmoittamaan Tuontikunnalle kaupunkeihin siirrettävistä viljamääristä. Tilanne oli viljan osalta muuttunut taajamissa kriittiseksi ja senaatissa pelättiin ”yhteiskunnallisen järjestyksen hölymistä”.⁹⁵

Lauri Kemiläinen oli ensimmäistä kertaa 26. – 28.10. suorittamassa keskeisintä työtehtäväänsä ja ottamassa selvää neljässä Itä-Uudenmaan kunnassa viljan luovutustilanteesta. Hänen raportointinsa perusteella saa lohduttoman kuvan tässä tapauksessa esimerkkikuntien elintarvikelautakuntien toiminnasta. Tiedot ovat luettavissa Ainion lähettämästä kirjeestä Tuontikunnalle. Siinä hän pyytää Tuontikunnalta tietoja kunnista toimitetuista viljamääristä, vaikka tilanteen olisi pitänyt olla päinvastoin eli kunnista juuri piti kerätä tiedot, mitä ne olivat luovuttaneet tai luovuttamassa Tuontikunnalle. Esimerkkeinä Ainion kirjeestä ovat huomiot, että Iitissä arveltiin toimitetun 200 000 kiloa viljaa ilman kuitteja ja sieltä luvattiin luovuttaa joku määrä kulutuskeskuksille, vaikka omien viljavarojen ei uskottu riittävän koko kulutuskaudelle. Artjärvellä puolestaan arvioitiin summittaisten laskelmien mukaan voitavan luovuttaa noin 50 000 kiloa viljaa, vaikka ei kuitenkaan yhdellä kertaa, koska puinnit olivat kesken. Orimattilan sadon lopputuloksesta ei oltu tietoisia, mutta ilmoitettiin kuitenkin viedyn [kunnan ulkopuolelle] ainakin 20 vaunulastia (30 000 kg). Myrskylästä oli toimitettu viljaa Loviisaan, muttei tiedetty kuinka paljon. Tutkituissa kunnissa suhtauduttiin kuitenkin myötätuntoisesti kulutuskeskuksia uhkaavan elintarvikepulan torjuntaan ja luvattiin selvittää kuinka paljon viljaa voidaan luovuttaa.⁹⁶

Yrjö Ainion eteenpäin johtoportaan viestittävä raportti lokakuun lopussa oli sen verran hätkähdyttävä, että Kemiläinen koki epäonnistuneensa tehtävässään. Hänelle valkeni kentällä kiertäessään ne moninaiset ongelmat, jotka eivät olleet tulleet esille kirjoituspöydän takana Helsingissä. Lääninkomiteassa oli toimittu valtionhallinnon eettisen vakaumuksen mukaisesti ja elintarvikeosaston ohjeilla virkatyönä sekä oli luotettu siihen, että lautakunnat toimivat samoin.

⁹⁵ Uset Da:1, Suomen Senaatin Kamaritoimituskunnan Elintarveosaston kirje Uudenmaan läänin lääninkomitealle 23.10.1917.

⁹⁶ Uset Da:1 Uudenmaan läänin lääninkomitean kirje Suomen Elintarpeiden Tuontikunta r.l.:lle 3.11.1917.

Näistä esimerkeistä voin tulkita sen hetkistä tilannetta ja sitä, ettei maalaiskunnissa vielä oltu ymmärretty viljan tuonnin päättymisen seurauksia kaupunkien huollon varmistamisessa eikä myöskään maalaiskuntien ja tuottajien roolia kulutuskeskusten huollossa omissa kunnissa, omassa läänissä tai laajemmin koko maan viljahuollossa.⁹⁷ Kauppaa käytiin ilman kuitteja ja muita tositteita. Åkermanin peräänkuuluttamasta kunnan viljavarojen kirjanpidosta ei ollut merkkiäkään. Viljan hankinnan vaikeus kulutuskeskuksiin ei koskenut ainoastaan Uudenmaan maalaiskuntia, vaan oli koko valtakuntaa koskeva asia. Vilja uhkasi loppua kulutuskeskuksista jo joulukuun alkuun mennessä.

Åkerlundin viimeisiä virkatoimia ennen eroaan oli nimittää uudeksi Uudenmaan läänin suomenkielisten kuntien elintarvikeneuvojaksi maatalousneuvoja Veli Heinonen marraskuun alussa. Lauri Kemiläinen suositteli erokirjeessään 1.11. Heinosta tilalleen ja myös lääninkomitea yhtyi suositukseen. Ruotsinkielisten kuntien elintarvikeneuvoja vaihtui samoihin aikoihin Axelsonista agronomi Ivar Anderssoniin.⁹⁸ Vasta tässä vaiheessa Uudenmaan lääninkomiteassa herättiin ruuan säännöstelyn perinpohjaisen järjestämisen tarpeellisuudesta. Syinä ongelmiin olivat lääninhallinnon vanhanaikaisuus ja toiminnan harjaantumattomuus kunnissa.

Uusi elintarvikeneuvoja Veli Heinonen astui välittömästi toimeen ja sihtööri Osk. Groundstroem ehti juuri ja juuri 3.11. ilmoittaa neuvojan saapumisesta ensimmäisiin tarkastuskohteisiin kahta päivää myöhemmin. Heinonen riensi kunnasta toiseen marraskuun yleislakon 14. – 20.11. välillä katkaistua kiireen. Hän raportoi kuntakäynneistä myös molemmin puolin joulunpyhiä. Tässä vaiheessa tärkeintä oli elintarvikelain toimeenpanon seuranta ja epäkohtiin puuttuminen neuvonnalla kunnissa sekä raportoinnilla lääninkomitealle.⁹⁹ Heinosen raportit kuvaavat kentän tilannetta terävästi ja seuraavassa näistä sisällöistä lyhyesti¹⁰⁰:

Anjala: varastojen arvellaan riittävän noin 6 viikkoa. Viljan hankinta koko kulutuskaudeksi käynee vaikeaksi, kun kaurasato yleensä huono.

⁹⁷ Haapala 2010, 21: ”Vaikka Suomessa käytetyistä elintarpeista 77 % oli kotimaista, kaikki kaupassa myyty leipävilja oli ulkomaista.”

⁹⁸ Uset Da:1, Harald Åkermanin kirje 3.11.1917 Uudenmaan lääninkomitealle Veli Heinosen nimityksestä elintarvikeneuvojaksi Uudenmaan lääniin. Veli Heinonen (1889–1976): Laiho 1934, 46 taulukko Mustialan Maamiesopistosta 1912 valmistuneista; *Kylväjän järjestöt: Siementuotannon järjestöhistoria* 2010, 30–31, 38: ”Suomen Kylvösiemenyhdistyksen virkailijoista”, Veli Heinonen virkailijana 1912–1917.

⁹⁹ Uset Ea:1, Veli Heinosen ensimmäinen raportti lääninkomitealle 7.11.1917 käynneistä Iitissä ja Jaalassa: elintarvikelautakuntien toimintaan on ollut vaikea tutustua, koska ”työ on keskeneräistä”. Seuraavat käyntikohteet tulisivat olemaan Anjala, Elimäki, Artjärvi, Myrskylä, Askola, Pukkila, Mäntsälä ja Pornainen.

¹⁰⁰ Uset Da:1, lääninkomitean kirjeet 28.12.1917 ja 2.1.1918 elintarvikeosastolle.

Elimäki: omavaraistalouksille riittää vilja ja korttien varassa eläjille on varattu viljaa koko kulutuskaudeksi. Kauran takavarikoimisesta tulee huomattavaa ylijäämää.

Artjärvi: omavaraistalouksille riittää viljaa ja korttien varassa eläjille on niin ikään varattu viljaa koko kulutuskaudeksi. Epävarmaa on, tuleeko leipäviljasta ylijäämää, kun ei tiedetä, kuinka paljon sitä on kunnasta myyty, kaupat kun on tehty enimmäkseen elintarvikelautakunnan tietämättä; kauran takavarikoimisesta tulee ylijäämää tuntuvasti.

Jaala: elintarvikelautakunnan hankkima vilja riittää noin 10 viikoksi. Satoilmoitukset eivät kaikki vielä olleet saapuneet, joten on epätietoista, kuinka pitkäksi aikaa viljaa on kunnassa. Ylijäämää todennäköisesti ei tule olemaan.

Iitti: vaikeata tietää, riittäkö vilja, kun satoilmoitukset eivät läheskään kaikki vielä olleet saapuneet. Elintarvikelautakunnalla oli varastossa viljaa noin kahdeksi kuukaudeksi. Ylijäämää todennäköisesti ei tule olemaan. On arvioitu kunnasta marraskuun alkuun mennessä viedyn noin 200 000 kg viljaa.

Askola: Varastot riittävät 7 ½ kuukaudeksi. Suuria määriä ei riitä yli oman tarpeen ja kauran takavarikoinnistakaan ei lähde paljon, kun sato oli keskinkertaista huonompi. Lainajyvästössä on noin 20 000 kg.

Pukkila: viljaa riittänee omavaraistalouksille koko kulutuskaudelle sekä korttien varassa eläjille 5 kuukaudeksi. Kauran takavarikoinnin kautta saadaan lisää varastoon.

Mäntsälä: varastot riittävät toukokuun 1. päivään.

Pornainen: ei tiedetä varmaan, kuinka kauan varastot riittävät. Lainajyvästössä on 32 550 kg. Jos tämä määrä käytetään syömäviljaksi, voidaan todennäköisesti luovuttaa viljaa muuannekin.

Tuusula: varastot riittävät 3 kuukaudeksi kulutuksen ollessa 50 000 kg kuukaudessa.

Pyhäjärvi: kunta nyt jo tarvitsee viljaa muualta. Omavaraistalouksilta saadaan uuden kulutusjärjestelmän mukaan 9 000 kg, viikoittaisen korttikulutuksen ollessa 4 776 kg.

Lohja: viljaa arvellaan saatavan niin paljon, että se uuden kulutusjärjestelmän mukaan riittää tammikuun puoliväliin, jolloin alkaa pula.

Pusula: vilja riittänee 3 kuukaudeksi joulukuun 20. päivästä lukien. Ylijäämää ei missään tapauksessa tule olemaan.

Nummi: omavaraistalouksille riittää viljaa 8 kuukaudeksi. Korttien varassa eläjille noin 5 kuukaudeksi. Tuontikunnalle aiotaan lähettää 6 000 kg.

Sammatti: viljaa riittää koko kulutuskaudeksi. Muuanne luovutettavaksi jää noin 20 000 kg.

Karjalohja: elintarvikelautekunnalla on varastossa nykyään noin 5 000 kg korttien varassa eläjiä varten. Uuden kulutusjärjestelmän vallitessa arvellaan saatavan omavaraistalouksilta viljaa niin paljon, että se vastaa 7 ½ kuukauden korttikulutusta. Leivänpuutetta ei ole pelättävissä.

Vihti: kunnassa saadaan uuden viljanjakelunjärjestelmän mukaan maanviljelijöiltä siksi paljon viljaa, että kunta tulee omillaan toimeen ainakin myöhäiseen kevääseen, ja että Vihdin elintarvikelaute on ”punakaartin” pakotuksesta toimittanut kunnassa elintarvikkeiden tarkastuksen ja inventoinnin.

Nurmijärvi (Hyvinkää mukana): kunnassa arvellaan saatavan viljaa korttien varassa eläjiä varten niin paljon, että se riittää huhtikuuhun asti. Nurmijärven kunnassa ovat joulukuun 11. päivästä alkaen sikäläiset työväenjärjestöt, kuusimiehisten tarkastuskuntien kautta toimittaneet perinpohjaisen elintarvikkeiden tarkastuksen ja etsimisen sekä pakottaneet elintarvikelautekunnan palkkaamaan yhden piirimiehen kuhunkin tarkastuspiiriin.

Yrjö Ainio lähetti oman selvityksensä lääninhallitukselle Heinosen raporttien pohjalta. Siitä voi päätellä, että elintarvikelautekunnilla oli heikot tiedot sadosta, kulutukseen lunastettavasta ja sitä kautta oman kunnan kuluttajien käyttöön varattavasta viljamäärästä. Ja kun näitä seikkoja ei tiedetty, ei pystytty myöskään ilmoittamaan tai edes arvioimaan, mitä kukin maanviljelyspitäjä voi ilmoittaa Tuontikunnalle tulevista luovutusmääristä kulutuskeskuksille. Selvästi erottuivat myös läänin kulutuskeskuksia omaavat kunnat Lohja, Pyhäjärvi, Tuusula ja Iitti.¹⁰¹ Iitti oli erikoistapaus, koska Kyminyhtiön yhdyskunnan elintarvikelautekunnan toiminta-alue sijaitsi kahdessa eri läänissä molemmin puolin Kymijokea. Hyvinkäältä ei ole erikseen tietoja. Se katsottiin tässä vaiheessa hallinnoitavan Nurmijärven kanssa, vaikka kunta oli eriytynyt Nurmijärvestä kesällä 1917. Ruotsinpyhtää raporttoitiin tässä vaiheessa ruotsinkielisenä kuntana. Hyvinkää ja Ruotsinpyhtää tulivat kesällä 1918 suomenkieliseen yhteydenpitoon. Orimattila puuttui tässä vaiheessa raportoinnista.

Åkerlundin eron tultua selväksi *erityinen neuvottelukunta* ehdotti siihenastisten kokemusten perusteella elintarvikeasioiden erottamista päivänpolitiikasta. Marraskuussa tapahtui suuria poliittisia liikehdintöjä: yleislakko, punakaartilaisten omavaltaiset kotitarkastukset ja elintarvikkeiden takavarikot, ”Me vaadimme” –ohjelma elintarvikeohjelmiseen, korkeimman vallan muutos ja

¹⁰¹ Uset Aa:1, taajamat oli määritelty elintarvikekeskuskomitean lihajaoston kirjeessä 23.10.1917 lääninkomiteoille, ”n.s. suuremmat kulutuskeskukset”. Uudenmaan suomenkieliset taajamat olivat: Hyvinkää, Högfors, Kerava, Kuusankoski ja Lohjanmäki (Lohjankylä) sekä välittömästi lääninrajan itäpuolella Karhula, Kouvola, Kymi ja Voikkaa. Tätä määrittelyä taajamista sovellettiin koko säännöstelyn ajan.

senaatin vaihdos. Lopulta päädyttiin 1.12.1917 elintarvikehallituksen perustamiseen maataloustoimikunnan, senaattori Kyösti Kallion, alaisuuteen. Sen ohjesääntö noudatti aiemman elintarvikeosaston valtuuksia: ”esitysten ja suunnitelmien tekeminen, elintarvikkeiden tuonti, säännöstelyn toimeenpano, lääninkomiteoiden ja elintarvikelautakuntien johtaminen ja erivapauksien myöntäminen”. Sen päätöksistä ei voinut valittaa. Elintarvikehallituksen pääjohtajaksi kutsuttiin jo marraskuun alussa virkaan ehdolla ollut Suomi-vakuutusyhtiön toimitusjohtaja W.A. Lavonius.¹⁰²

Elintarvikelaki oli syksyllä 1917 todettu puutteelliseksi senaatin mahdollistaman valvonnan suhteen ja 6.11.1917 asetettu komitea teki muutosehdotukset ja lakimuutos käsiteltiin eduskunnassa tammikuussa 1918. Suuri valiokunta käsitteli asiaa 21.1., mutta lakimuutoksesta ei ehditty äänestää sen voimaansaattamiseksi ennen sisällissodan syttymistä (liite 2).

W.A. Lavoniuksen elintarvikehallituksen tehtäviin kuului asetuksen ”*Viljan kulutuksen järjestelyistä 5.1.1918*” toimeenpano. Sen mukaan oli kulutusta alettava säännöstellä varastomääristä kerättävien tietojen perusteella. Se koski kaikkia viljalajeja ja laskelmissa oli varaukset kevään 1918 siemenviljalle ja supistettavalle rehuviljan käytölle. Kulutuskausi lyhennettiin laskelmissa elokuun puoleen väliin. Täten otettiin riskiä lyhentämällä kulutuskautta, kun määriteltiin kuluttajien päiväkohtaisia viljan annoskokoja korttitalouslaisille ja kuukausikohtaisia kulutusmääriä omavaraistalouslaisille. Kauppaliikkeiden varastot oli inventoitu jo 2.1.1918 ja ne määrättiin takavarikoitaviksi. Viljelijöiden viljavarastojen inventointi tultaisiin suorittamaan 7.1. tilanteen mukaan. Se suunniteltiin myös kiihkeiden vaatimusten rauhoittamiseksi ja mahdollisten salatuiksi väitettyjen varastojen paljastamiseksi. Edelleenkin varastoilmoitukset jätettiin ruokakuntien päämiesten ilmoitusten varaan kuten kesäkuussa ja lokakuussa 1917. Vasemmisto arvosteli maanviljelijöiden itseilmoittamista propagandassaan ja se oli talvella 1918 pakko-ottojen perusteluina. ”Piilotettujen varastojen” etsintä oli merkittävin syy suorittaa yllätyskäyntejä tiloille. Punakaartit jo ennen sisällissotaa ja sodan aikana suorittivat oma-aloitteisia tai avustivat punahallinnon käynnistämiä viljojen etsintää ja ulosmittausta tiloilta.

Uudellamaalla viljavarastojen inventointi ehdittiin aloittaa joissakin kunnissa, kunnes sodan syttyminen keskeytti kaikki lääninkomitean toimet. Niiden kustannukset nousivat korkeiksi ja saavutettu etu kustannusten takia jäi kyseenalaiseksi.¹⁰³

Elintarvikelain sovellutus kesällä ja syksyllä 1917 törmäsi kunnissa tottumattomuuteen huollon järjestämisessä. Vaihtelu oli kunnittain suuri. Pahimmillaan tuottajat pitivät lakia vääränlaisena.

¹⁰² Rantatupa 1979, 108–110.

¹⁰³ Rantatupa 1979, 112–114.

Komitea hoiti asioita aluksi kirjelmin ja ohjein varmistamatta ymmärrettiinkö kunnissa lain toimeenpanoa. Läänin neuvojien kenttätö alkoi käytännössä vasta marraskuun aikana keskeytyen lyhyeksi aikaa yleislakon aikana. Samaan aikaan viljaa olisi pitänyt kerätä kunnissa koko ajan ja luovuttaa kunnan ulkopuolelle. Tämä aiheutti suurimman paineen elintarvikelautakunnan puheenjohtajille. Kuntien ratkaisuja olivat pää kokonaan pensaaseen – tästä tulee todisteet esille vasta kesällä ja syksyllä 1918 –, tunnollinen toiminta tai tältä väliltä luoviminen päivästä toiseen toimintatapana ensi sijassa ratkaista oman kunnan ongelmia sitä mukaa, kun niitä tuli esille.

Veli Heinonen esitti puolentoista kuukauden kokemuksensa perusteella rohkeasti kirjeessään 15.12. lääninkomitealle ajatuksiaan elintarvikelautakuntien mahdollisuuksista toimia kunnissa. Tätä oli edeltänyt edellisenä päivänä neuvojien kokous Helsingissä, jossa johtaja Lavonius oli esitellyt juuri nimetyn elintarvikehallituksen suunnitelmia valistus- ja neuvontatyön järjestämisessä elintarvikesäännöstelyn toimimiseksi maalaiskunnissa.¹⁰⁴ Heinonen päätti kirjeensä päätelmiin tilanteesta maaseudulla: ”lautakuntien toiminnan hitaus ja leväperäisyys ei aina johdu jäsenten kykenemättömyydestä, vaan syinä ovat olleet hallituksen hatara ja kova järjestely sekä tuottajien vastahakoisuus annettujen määräysten noudattamisessa”. Uudesta hallituksesta [Svinhufvudin senaatti 27.11.1917 alkaen] hän uskoi, että ”jatkossa on toiveita saada täsmällisiä ja tarkkoja ohjeita. Se voi johtaa siihen, että elintarvikelautakuntienkin toimintamahdollisuudet ovat paremmat”.

Kaiken kaikkiaan voi todeta, että ruuan kysynnän ja tarjonnan tasapaino oli melkoinen paradoksi. Raja, että oltiin ongelmissa, oli hyvin matala ja väkiluvultaan pienemmilläkin 2000 – 5000 asukkaan paikkakunnilla oltiin nopeasti vaikeuksissa. Tarjolla olleet elintarvikemäärät korttilaisille eivät tuntuneet riittävän alkuunkaan talven 1917 – 1918 vallinneessa tilanteessa. Suurimmat elintarvikkeiden saantiongelmat olivat Uudenmaan teollisuustaaajamissa Pyhäjärvellä, Lohjalla, Tuusulassa ja Iitissä, joissa ruokaa oli vähiten joulukuun kyselyn mukaan. Syitä ongelmiin olivat ansioiden romahtaminen, hintojen nousu ja ruokatarvikkeiden epätasainen saanti. Vähittäiskaupan rooli oli lähinnä jauho-, leipä- ja lihakaupassa. Maito, voi ja liha etsivät kuntakohtaisia omia reittejään. Päähuomio oli jauhojen jakelussa. Lääninkomitean suurin huomio kohdistettiin viljan saantiin ja

¹⁰⁴ Uset Ea:1, Veli Heinosen kirje 15.12.1917 lääninkomitealle (kirjattiin saapuneeksi 27.12.). Heinonen oli osallistunut elintarvikehallituksen järjestämään neuvojien kokoukseen. Hän oli kuitenkin joutunut poistumaan kesken Lavoniuksen puheen juna-aikataulujen vuoksi ja jäi osittain epätietoiseksi siitä kuinka läheisessä kanssakäymisessä neuvot tulisivat olemaan lautakuntien kanssa. Lavoniuksen ehdotus oli, että neuvoja hoitaisi ainoastaan 3–4 kuntaa ja tiukasti valvoisi toimintaa. Heinosen mielipide oli, että neuvot hoitaisivat kokonaisuuden kannalta laajempia asioita eivätkä sekaantuisi neuvoillaan liikaa kuntien asioihin, koska se voisi johtaa sekasortoon. Maamiesseurojen neuvot olisi hyvä käyttää Heinosen mukaan tilapäisesti paikallisesti valistustyössä. Hän painotti paljon kuntien erilaisia olosuhteita.

jakeluun.¹⁰⁵ Vaihtelut kuntien arvioimien varastojen [kunnan oma ja tuottajien] riittävydestä kulutuskauden loppuun, elokuun 15. päivään 1918, vaikuttivat epärealistisilta. Tutkimusaineistoa lukiessa tulee sellainen vaikutelma, etteivät kunnallispoliitikot eivätkä paikallisviranomaiset ollenkaan pystyneet hahmottamaan ongelmaa ja ratkaisunhakua pidemmällä tähtäimellä.

Lääninkomiteassa työskenneltiin kuumeisesti vielä tammikuun lopulla. Puheenjohtaja Yrjö Ainio ja sihteeri O. M. Groundstroem lähettivät 26.1.1918 läänin neuvojille Veli Heinoselle Korsoon ja Ivar Anderssonille Keravalle kirjeen, jossa pyydettiin palauttamaan useita tiedonkeruulomakkeita, koska elintarvikehallituksen oli välttämätöntä saada oikea kuva elintarviketilanteesta.¹⁰⁶

Viimeinen viesti ennen sisällissodan puhkeamista ja vallankaappauksen toteuttamista virastojen miehityksellä 28.1.1918 Helsingissä osoittaa vahvaa virkavaltaisuutta, tiedonkulun katkonaisuutta, mutta samalla suurta huolta siviiliväestön ruokahuollosta. Punahallinnon ottaessa käytännön asiat hoitaakseen miehittämällään alueella Etelä-Suomessa siihenastinen valtion virkamiehistö kieltäytyi yhteistyöstä eikä saapunut enää virkapaikalleen eikä ylipäätään hoitamaan virkatehtäviään. Tämä koski myös lääninkomitean toimistohenkilöstöä ja kentällä toimivia neuvojia.

3. Punahallinnon aika

3.1. Elintarvikeasiain osasto

Oskari Tokoi myöntyi vasta aivan viime vaiheessa tulemaan punaisten hallitukseen eli kansanvaltuuskunnan jäsenyyteen 28.1.1918. Tokoi oli osallistunut sosiaalidemokraattisen puolueen sisäisiin neuvotteluihin kamppailtaessa siitä, kannattaako puolue yhteiskunnallisten uudistusten toteuttamista parlamentaarista vai radikaalin vallan anastamisen tietä. Tokoi oli pitkään edellisen linjan kannalla, mutta SDP:n häviö eduskuntavaaleissa syksyllä 1917, kamppailu ylimmästä vallasta ja yleislakko marraskuussa muuttivat vähitellen hänen kantaansa. Hänen myöntymiseensä vaikutti usko siihen, että Venäjän vallankumoukselliset auttavat suomalaisia tovereita vallankumouksen onnistumisessa Suomessa mm. viljatoimituksin. Vallankumouksen johto tiesi elintarvikkeiden hankinnan ja jakelun kovaksi työksi ja Tokoin ainoaksi, joka pystyisi saamaan Elintarvikeasiain osaston (EO) työn alkuun Suomen Ammattijärjestön (SAJ) puheenjohtajana hankkimansa

¹⁰⁵ Uset Ea:1, elintarvikehallituksen kirjeessä 11.12.1917 lääninkomitealle vedottiin voimakkaasti ensimmäisen viljankeräyksen toimeenpanoon: valtiolle kuuluva vilja on kerättävä ensi tilassa; vilja on saatava heti niiden paikkakuntien käyttöön, joita uhkaa hätä; kuntien varastossa oleva siemenviljaksi kelpaamaton vilja on heti ilmoitettava; siemenviljaksi aiotusta viljasta on toimitettava siemennäyte Helsinkiin; lääninkomitean tulee valvoa lautakuntia niille annettujen määräysten noudattamisessa ja viljanluovutuksia Tuontikunnalle.

¹⁰⁶ Uset Da:1, lääninkomitean kirjeet Andersonille ja Heinoselle 26.1.1918. Vastanottajat pitivät kyseisiä paikkakuntia kotitoimistoina ja lähtivät niiltä tarkastusmatkoille. Ea:1, lääninkomitea oli saanut elintarvikehallituksen neuvontaosastolta kirjeen 18.1.1918, jossa kehoitettiin kyseisten lomakkeiden avulla selvittämään elintarviketilanne.

organisaatiojohtamisen kokemuksella. Rantatuvaan mukaan ”vallankumouksen ideologian kannalta elintarvikeasiat olivat toisarvoinen seikka, joskin itse tehtävä oli vaikea ja vastuullinen.”¹⁰⁷

EO:n alaosastojen johtoon tulivat Tokoille tutut kansanedustajat kuten esimerkiksi keskeisen hankintaosaston johtajaksi J. V. [Juho] Hakkinen. Osaston toimiston yhteyteen perustettiin myöhemmin ns. yleisön asiain ensimmäinen neuvontatoimisto. Toimiston työtä ”häiritsivät lukuisat jokseenkin vähäpätöiset yleisön käynnit”.¹⁰⁸ Tokoin tietämys elintarvikeasioiden käytännön hoidosta oli kuitenkin tosiasiallisesti hyvin pinnallista.

Valtion virkamiesten mennessä lakkoon jouduttiin 500 virkamiehen keskushallinto kokoamaan nopeasti uudelleen. Tämä tapahtui paikoilleen jääneen alemman virkamiehistön pikaylennyksillä sekä rekrytoimalla toimihenkilöitä sosiaalidemokraattisesta puolueesta ja ammattijärjestöistä. Työväenliikkeellä oli runsaasti organisointikokemusta. Moniin tehtäviin oli kuitenkin vaikeata löytää sopivia ja luotettavia virkailijoita.¹⁰⁹ Se näkyi myöhemmin ponnettomuutena asioiden loppuun viemisessä.

Tokoi osasi melko nopeasti järjestää paperilla vastuulleen annetun elintarvikehallinnon. Keskeisimpänä päätöksenä oli, että noudatettiin vuoden 1917 elintarvikelakia ja hallinto ainakin aluksi noudattaisi samaa mallia kuin aikaisemmin: keskushallinto – läänit – kunnalliset elintarvikelautakunnat. Ylä- ja alataso toimivatkin näin, mutta kolmimiehistön lääninkomitean (toiselta nimeltä lääninvaltuuskunta) rooli jäi vähäiseksi.¹¹⁰ Uudenmaan läänin elintarvikekomitea toimi samassa Mariankadun toimistossa kuin aiempikin komitea. Sen toimista on säilynyt arkistoon ainoastaan järjestäytymiskokouksen 15.2. pöytäkirja ja muutamia kirjeitä EO:lle¹¹¹. Pöytäkirjaan tehdyt kirjaukset osoittavat ajankohdan keskeisimmät asiat: tammikuun 7. päivän inventaaritietojen saaminen kunnista, elintarvikelautakuntien kokoonpanot, kiertävien neuvojen [elintarvikekomissaarien] palkkaaminen ja lääninkomitean sihteerin nimeäminen. Tarkoitus lienee ollut se, että sihteeri yksin hoitaisi kaikki komitean tehtävät.¹¹²

¹⁰⁷ Ketola 1973, 101–104; Rantatupa 1979, 117–118; Tokoi 1959, 206–208.

¹⁰⁸ Rantatupa 1979, 118; EO Ca:1, Pöytäkirjat; EO Aa:1, EO:n henkilökuntaluettelo 20.4.1918 (24 henkilöä).

¹⁰⁹ Suodenjoki 2009, 251–252.

¹¹⁰ EO Df:1, kiertokirje 2.3.1918 läänin elintarvikeasiain komiteoille sisältää saman sisältöiset ohjeet kuin tehtäväohjeet 23.11.1915. Komitean tuli valvoa elintarvikekomissaarien toimintaa. Rantatupa 1979, 119.

¹¹¹ EO Ea:1, kuten 28.2. ja 3.4., joissa komitea välittää Porvoon kaupungista saadun tiedon viljan loppumisesta ja toisessa moittii Pornaisten ja Askolan elintarvikelautakuntia kykenemättömyydestä järjestää viljan luovutusta Porvoon kaupungille. Lääninkomitea käytti itsestään myös nimityksiä Uudenmaan läänin lääninvaltuuskunta (painettu lomakkeelle) ja Uudenmaan läänin elintarvikelautakunta (kirjeen 28.2. allekirjoituksessa).

¹¹² EO Ec:1 Uudenmaan läänin elintarvikekomitean kokoonpano: pj Otto Vilmi, vpj Aatto Sirén ja sihteeri Joel Järnstedt.

Tiedonkulun tehostamiseksi elintarvikeosasto määräsi perustettaviksi kuntiin elintarvikekomissaarin toimen.¹¹³ ”Uudenmaan läänin valtuuskunta oli 16.2. päättänyt asettaa kiertäviä neuvoja lautakuntiin, koska monissa paikoissa porvarilliset lautakuntien jäsenet olivat poistuneet paikoiltaan.”¹¹⁴ Komissaarit oli asetettu Uudenmaan suomenkielissä kunnissa Karjalohjalle, Pusulaan, Tuusulaan, Orimattilaan, Artjärvelle, Iittiin ja Ruotsinpyhtäälle.¹¹⁵

Ongelmana EO:n vajaa kolme kuukautta¹¹⁶ kestäneen ohjauksen aikana oli elintarvikkeiden hankinnan toimivuus. Tokoi jätti kuntatason toiminnan jonkin asteista kontrollitoimintaa lukuun ottamatta paikallisille toimijoille ja keskittyi viljanhankintayrityksiin Venäjältä. Kuukautta aikaisemmin Venäjälle lähetetystä kolmesta viljajunasta ainoastaan yksi palasi maaliskuun lopulla. Viidenkymmenen vaunun, 500 000 kilon, vehnäerällä pystyttiin hetkellisesti ruokkimaan muutamia Etelä-Suomen taajamien, mukaan luettuna Helsingin leipäkorttilaiset. Vaikka Tokoi paikan päällä Pietarissa yritti neuvotella mittavista tuhannen junavaunun (10 000 000 kg) toimituksista, kaikki raukeni yksinkertaisesti siihen, että Venäjän talous oli aivan kaaoksessa. Siellä ruokaa ei saatu toimitettua edes sen omalle kaupunkiväestölle.¹¹⁷

Punaisten hallitsemalla alueella oli noin puolet korttitalouksissa asuvista. Valtaosa Suomen kaupunkien väestöstä asui punaisten puolella.¹¹⁸ Tokoi valitsi ”leniniläisittäin” elintarvikeasiain osaston elintarvikehuollon keskeisimmäksi tehtäväksi viljan hankinnan kaupunkeihin ja muihin kulutuskeskuksiin. Noin puolet viljavarastoista ja muista elintarvikkeista olivat etelässä, joskin rehuvarastot olivat valkoisella puolella ylivoimaiset.¹¹⁹ Leivän saanti viljan muodossa, vaikka kuinka minimaalinen, oli vallankumouksen uskottavuuden kannalta aivan keskeinen asia.

Rantatuvan mukaan Uudenmaan maaseutukunnissa vallitsi hyvä huoltotilanne helmi–huhtikuussa lukuunottamatta lähellä rintamaa sijaitsevia kuntia.¹²⁰ Sotatilan loppuvaiheen olojen sekavuus ja pakolaisvirrat muuttivat tilanteen täysin läänin itäpuolen kunnissa. EO:n määräysten, esimerkiksi

¹¹³ EO Df:1. Kiertokirjeessä no 2 lautakuntaan erityinen komissaari.

¹¹⁴ Rantatupa 1979, 121.

¹¹⁵ Rantatupa 1979, 122 (Kuvio 11).

¹¹⁶ EO Ca:1 Pöytäkirjamerkinnot 8.2. – 22.4.1918.

¹¹⁷ Rinta-Tassi 1986, 211–212; Taulukko 2, sivu 50.

¹¹⁸ Rantatupa 1979, 124–125. Suomen tilastollinen 17. vuosikirja 1919, II./9–10: 77 % koko maan kaupunkiväestöstä asui miehityslääniin kaupungeissa.

¹¹⁹ Rantatupa 1979, 124.

¹²⁰ Rantatupa 1979, 129. Näin tutkimusaineistoni perusteella tutkittavissani suomenkielissä kunnissa, mutta ruotsinkielisellä alueella esim. Helsingin pitäjässä tilanne oli aivan päinvastainen: EO Ea:1, Helsingin pitäjän elintarvikelautakunnan kirje 21.2.1918 vakavasta viljapulasta Elintarvikeosastolle; Sohkanen 2017, 14–21.

viljavarastojen laskennan suorittamisen¹²¹ ja viljan viikkoraporttien laiminlyönnin sanktiona jotkin kunnat saivat 10 000 kilon viljan toimitusmääräyksiä pulassa oleville kunnille.¹²²

Valkoisella puolella Vaasan senaatin alainen Elintarvikekeskuskomitea keskittyi alusta alkaen armeijan ruoka- ja rehuhuoltoon. Siviilien huollon senaatti jätti paikallishallinnolle eli läänin- komiteoille ja kuntien elintarvikelautakunnille. Valkoisten hallinnassa ollut maa-ala oli moninkertainen verrattuna punaisten aluksi hallitsemaan linjan Pori – Tampere – Haapamäki – Heinola – Mikkeli – Lappeenranta – Viipuri – Rautu eteläpuoliseen maa-alaan nähden.¹²³ Keskitetty siviilien elintarvikehallinto valkoisten puolella olisi ollut pelkästään resurssien tuhlausta pitkine tietoyhteyksineen ja siirtokuljetuksineen.

Punainen hallinto kuvitteli aluksi pitävänsä jakelun ja tiedonkulun keskitetysti parhaiten hallussaan suorilla yhteyksillä kuntien elintarvikelautakuntiin. Lautakuntien erilaisuus ja punakaartien oleillessa paljon kotikunnissa¹²⁴ johtivat siihen, että EO:n oli pakko päästä yhteistyösopimukseen Kaartin indententtilaitoksen kanssa. Tämä tapahtui pitkien neuvotteluiden jälkeen 20.3. ja samalla muodostettiin yhteinen elintarvikehallitus.¹²⁵ Jokapäiväistä kamppailua, kuka määrää elintarvikkeiden hankinnasta kunnissa, käytiin koko ajan. Miten kansanvaltuuskunnan nimissä annettujen määräyksiä ja ohjausta noudatettiin, vaihteli kunnittain. Valmius sodan aikana siviilien ruokkimiseksi Uudenmaan suomenkielisissä maalaiskunnissa noudatti pitkälti samoja käytäntöjä kuin sotaa edeltävänäkin ajalla.¹²⁶ Punakaartin tai kaartien, joillakin paikkakunnilla esimerkiksi Lohjalla oli useita kaarteja¹²⁷, läsnäolo kunnan alueella vaikutti asiaan. Oma lukunsa olivat vielä sodan jossain vaiheessa joihinkin kuntiin rynnistäneiden joukko-osastojen ruokkimiset tai irrallisesti liikkuneiden ryhmien, ”lentävien”, pakko-otot. Olen yrittänyt seuraavassa tavoittaa vallankumousajan ilmapiiriä yksittäistapahtumista kertovasta aineistosta paikallishistorioissa ja muistelmissa¹²⁸ sekä elintarvikeasiain arkiston avulla.

¹²¹ EO Df:1 Kiertokirje N:o 4. EO AC:1 Pusulan, Pyhäjärven, Tuusulan ja Nummen ilmoitukset inventoinneista.

¹²² Rantatupa 1979, 128. EO Da:1, Db:1 ja De:1: Tällaisia määräyksiä saivat samat kunnat Artjärvi, Iitti, Nummi ja erityisen ankarilla toimitusmääräyksillä ”rangaistiin” Pukkilaa.

¹²³ Hoppu 2009, 145.

¹²⁴ Sohkanen 2017, 51–57. Kuvausta punakaartissa Tikkurilassa ja rintamalle lähtö. Oltiin komennuksella rintamalla ja palattiin kotikuntaan, kun valkoiset taasen olivat koko rintamalla tai vaihtoivat rintamalohkoa.

¹²⁵ EO Df:1, EO:n kirje 20.3.1918 elintarvikelautakunnille ja kaartin muonituskomiteoille; 22.3. kiertokirjeet 5 ja 6.

¹²⁶ Piilonen 1982, 176–177: ”Kartta 5, Rakennemuutokset elintarvikelautakunnissa punaisena aikana”.

¹²⁷ Koskinen 1998, 55–56. Virkkalan, Lohjankylän, Koikkala–Vaanilan ja Karstun punakaartit perustettiin 31.1.-7.2.1918 välisenä aikana.

¹²⁸ SKS:n arkistossa ”Suomalaisen Tiedeakatemian keräystoimiston kysely vapaussodan, eli vuosien 1917 – 1918 tapahtumista” ja ”Nauhasarja 1917 – 1918 eli ”Vuosien 1917 – 1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä 1966”.

3.2. Paikallinen toiminta

Tilannekuvan saamiseksi talven 1918 elintarviketilanteesta Uudenmaan suomenkielisissä kunnissa, tarkastelen viljatilannetta alueittain. Läntiselle, keskiselle ja itäiselle Uudenmaalle muodostui erilaisia toimintamalleja sen perusteella, miten vahva oli siviilihallinnon ja punakaartien vaikutus ja niiden välinen kanssakäyminen.

Läntisellä alueella Karjalohjalla, Sammatissa, Lohjalla, Vihdissä, Nummella, Pusulassa ja Pyhäjärjellä oli joitain paikallisia ongelmia, suurimmalla osalla alueen lautakunnista tilanne oli hyvin hallinnassa ja alueelta tapahtui viljan luovutuksia alueen sisällä ja alueelta pois. Sota oli alueella päättymässä huhtikuun toisella viikolla saksalaisten ottaessa tilanteen hallintaan, joskin muutamilla paikkakunnilla punaiset palasivat, kun saksalaiset suuntasivat partiointinsa muualle.

Karjalohjan ja Sammatin merkitys Uudenmaan tarkastelussa oli pieni. Karjalohjan pitäjän historiassa punahallinnon aikaisista tapahtumista kerrotaan hyvin niukasti. Tulkintani on, että Karjalohjalla ei tapahtunut olosuhteisiin suhteutettuna elintarvikeasioissa mitään erityistä.¹²⁹ Tosin lautakunnan puheenjohtaja J. O. Viljanen (porv.) kysyi epävarmana EO:lta neljän kohdan kirjeessä 10.2. sellaisia käytännön asioita, mitkä olisi pitänyt olla lautakunnan itsensä ratkaistavissa. Lautakunta päätti 16.2. panna toimeen uuden elintarpeiden tarkastuksen. Tätä perusteltiin vaadittujen elintarvikeilmoitusten viipymistä kuukaudella.¹³⁰ Tammikuun inventaarit eivät olleet tuottaneet tulosta, joten se tarttui EO:n määräykseen. Karjalohjan elintarvikelauta sai määräyksen EO:lta 13.3. luovuttaa 1 000 kiloa ruista Hangon maalaiskunnalle sekä Karjaan elintarvikelautakunnalle 6 000 kiloa viljaa.¹³¹

Sammatissa elintarvikeasioita hoidettiin maltillisesti noudattaen Helsingistä tulleita ohjeita. Elintarvikelautakunnan puheenjohtaja erosi loppiaisenä 1918 työväestön esittämän arvostelun takia ja uudeksi puheenjohtajaksi valittiin 3.2. maanviljelijä F. Litzén. Hän hoiti tointa maltillisesti läpi vaikeiden aikojen.¹³² Piskuinen Sammatti toimitti 28.2. EO:n lukuun 4 000 kiloa ruista, ohraa ja kauraa sekä luovutti 11.3. Hangon kaupungin elintarvikelautakunnalle 500 kiloa ruisjauhoja.¹³³

Läntisellä alueella oli kaksi merkittävää teollisuustaajamaa Lohjan Lohjankylä ja Pyhäjärven Högfors.¹³⁴ Näiden kuntien sosiaalidemokraattien valtaenemmistön mielipiteet pitkältä ajalta heijastuivat voimakkaana vastakkainasetteluna työläisten ja tuottajien välillä. Esimerkkinä työläisten mielipiteen ilmaisusta oli 19.3.1918 Lohjankylässä pidetty Lohjan järjestäytyneen työväen yleinen

¹²⁹ Kallio 2005, 246.

¹³⁰ EO Ea:1.

¹³¹ EO Ac:1. Termi ”viljaa” tarkoitti, että luovuttaja voi määritellä viljalajin.

¹³² Kallio 2002, 327–328, 334.

¹³³ EO Db:1.

¹³⁴ Lohjan selluloosatehdas, Högfors ja Mustion puuhiomot olivat Hjalmar Linderin omistuksessa.

kokous, jonka mielipiteenä oli, ettei elintarvikkeiden rajahintoja saa jatkuvasti muuttaa ja, että samat hinnat olisi määrättävä kaikille kansalaisille. Pöytäkirjan mukaan kokouksessa olivat läsnä myös kansanvaltuuskunnan edustajina K. Nyman ja K. A. Mäkelä.¹³⁵

Lohjan ja Pyhäjärven alueella poikkeuksellisen suurten viljelyalueiden ja teollisuuslaitosten omistajana toimi kamariherra Hjalmar Linder. Hän oleskeli sodan aikana ulkomailla ja maatalouden hoito oli paikallisten tilanhoitajien käsissä.¹³⁶

Lohjalla porvarijäsenet erosivat elintarvikelahtakunnasta sodan alettua. Puheenjohtaja Juho Laitinen hoiteli asioita suoraan kansanvaltuuskunnan kanssa käyden myös Helsingissä. Paikkakunnalla oleili heti sodan alettua rintamatapahtumien takia Siuntion suunnalla paljon myös ulkopaikkakuntalaisia punakaartilaisia. Koskisen kuvauksessa tulee vahvana esille se, että ratkaisut tavarahankinnassa jäi paikallisille toimijoille painon ollessa punakaartin huollossa.¹³⁷ EO:n arkistossa ei ole mitään erityistä mainintaa Lohjan asioista. Saksalaisjoukot vapauttivat Lohjan ensimmäisen kerran 8.4 ja toistamiseen 20.4. Siitä seurasi ruokahuollon osalta ensin punaisten lähdöstä seuranneita elintarvikkeiden menetyksiä ja vuorostaan uusien joukkojen huoltoa.¹³⁸

Tammikuussa 1918 Pyhäjärvellä ja sen taajamassa Högforsissa valmistauduttiin kunnallisvaaleihin ja vallan siirtymiseen yksikertaisella enemmistöllä sosiaalidemokraateille. Heidän piirissään uskottiin sitä kautta elintarvikepulan helpottumiseen. ”Radikalisoitumista ei kuitenkaan ruokkinut niinkään paljon nälkä kuin usko siihen, että lisää elintarvikkeita olisi löydettävissä, jos olisi valta etsiä niitä.” Tätä uskomusta ruokki yleisesti elintarvikeratsioissa tietoon tulleet kuljetusrikokset jo pidemmältä ajalta. Näyttöä oli ruuan olemassaolosta.¹³⁹

Toukokuun lopulla 1917 Pyhäjärven uudistetun lautakunnan puheenjohtajaksi valittiin konstaapeli K. G. Lindeberg ja hän jatkoikin tehtävässä kapina-ajan loppuun, koska parempaakaan henkilöä ei paikalle ollut löydettävissä.¹⁴⁰ Tämä ei täysin ollut näin, koska kirjeestä 9.3.1918 EO:lle allekirjoituksesta ilmenee, että puheenjohtaja oli Felix Laitio.¹⁴¹ Lautakunnan johdon toiminta oli määrätietoista. Sitä osoittaa esimerkiksi lautakunnan päätös 8.2.1918 lunastaa viljelijöiltä puolet karjan kaurasta ja puolet syyskylvöihin varatusta siemenestä ”ihmisravinnoksi”. Laition johdolla

¹³⁵ EO Ea:1.

¹³⁶ Sainio 1997, Hjalmar Linderin maa- ja teollisuusomistukset. Koskinen 1998, 89–91; Aalto & Rentola 1992, 670–675, Linderin omaisuuden yhteiskunnan haltuunotosta Lohjalla ja Pyhäjärvellä. SKS ”1918”: kortti 6106, kertomus Kytäjästä ja Linderin omistaman Kytäjän kartanon elämästä kapinan aikana: ”rauhallista”, ”levotonta Hyvinkäällä, Vihdissä ja Läyliäisissä”.

¹³⁷ Koskinen 1998, 74–78.

¹³⁸ Koskinen 1998, 111–117.

¹³⁹ Aalto & Rentola 1992, 650, 652.

¹⁴⁰ Aalto & Rentola 1992, 635, 668.

¹⁴¹ EO Eb:1.

lautakunta ajoi Pyhäjärven ruokahuollon asioita aivan poikkeuksellisella tarmolla ja loi kunnan etujen ajamisessa sellaiset käytänteet, jotka ilmenivät aivan säännöstelyn loppuun asti. Toimiston työt oli huolellisesti tehty niin, että Pyhäjärven avunpyyntöjä pystyttiin aina perustelemaan. EO:lle osoitetut pyynnöt johtivat talvella 1918 poikkeuksetta tuloksiin. Nummen elintarvikelausakunta auttoi Pyhäjärveä vilja- ja siemenviljatoimituksin.¹⁴² Paikkakuntaa koskettivat sotatapahtumat vähän. Saksalaiset valtasivat Högforsin 25.4. ilman taisteluja.¹⁴³

Vihti oli edistyksellinen maatalouspitäjä.¹⁴⁴ Sen taajama Nummela oli epävirallisesti teollisuustaaajama. Myllyniemi kuvaa lukumääräisesti enemmistöä edustaneen työväestön pyrkimyksiä ohjailla kunnan päättävien elinten toimintaa ennen uuden kunnallislain aikaa. Ehdotukset ja suoranaiset vaatimukset johtivat Vihdissä ennen sotaa muutoksiin. Vihdissä perustettiin viisihenkinen elintarvikelausakunta ensimmäisen kerran 9.2.1917 puheenjohtajanaan insinööri Arvid Ponsi. Sosiaalidemokraattinen kunnallistoimikunta vaati 9.4. elintarvikelausakunnan erottamista ja uuden lautakunnan valitsemista neljällä sosialistilla ja kahdella porvarilla. Samalla sosialistit olivat edellä aikaa ja vaativat elintarvikelausakunnalle valtuuksia elintarvikkeiden takavarikoimiseksi. Kunnallistoimikunta ei tähän suostunut, mutta valitsi uudistetun lautakunnan elintarvikelain hengen mukaisesti viidellä porvarilla ja viidellä sosialistilla mukaan luettuna maltilliseksi tunnettu Edvard Helle. Elokuussa työväenjärjestöjen edustajat osoittivat suurta huolestuneisuutta viljan ja jauhojen mahdollisesta kätkemisestä. He vaativat, että vilja oli puitava välittömästi korjuun yhteydessä ja kaikenlainen viljan jauhatu oli oltava lautakunnan valvottavissa. Työmäärä ja paineet lautakunnassa johtivat puheenjohtajan vaihtoon ja kansliatyön uudelleenjärjestelyihin. Lokakuussa lautakunnasta haluttiin erota. Kunnallislautakunta, jonka puheenjohtajana toimi maanviljelijä Artturi Hiidenheimo, ei myöntänyt eroa, vaan valitsi lautakuntaan lisää jäseniä. Puheenjohtajaksi eri vaiheiden jälkeen tuli joulukuussa kartanonvuokraaja Robert Westzynthius.¹⁴⁵

Vihdin punakaarti toimi itsenäisesti ja omavaltaisesti. Se lähetti retkikuntia naapuripitäjiin esimerkiksi Nummelle ja Pusulaan hankkimaan elintarvikkeita ja rehua. Vihdin voimakasta punakaartiä ei näissä kunnissa uskallettu vastustaa.¹⁴⁶ Ainoa tieto Vihdistä EO:n arkistossa on lautakunnan kirje 28.2., jossa lautakunta pyytää EO:ta määrittelemään oman ehdotuksensa

¹⁴² EO Da:1 ja Eb:1.

¹⁴³ Aalto & Rentola 1992, 681–682.

¹⁴⁴ Ketola 1996, 151–171 ja Myllyniemi 1990, 89–112.

¹⁴⁵ Westzynthius sai tunnettuudestaan ja asemastaan maksaa hengellään 21.4.1918. Tapausta käsiteltiin tutkinnan yhteydessä, kts. viite 144.

¹⁴⁶ Myllyniemi 1990, 351.

mukaisesti, mitkä olisivat rajahintoja elintarvikkeille ja siemenviljalle.¹⁴⁷ Vihdin elintarvike-
lautakunnan kokoonpano ja toimintakyky sodan aikana oli esimerkki toiminnasta, jolla elintarvike-
huolto pystyttiin viemään läpi koko vaikean ajan. Vihdin elintarvikelautakunnan toimista sodan
aikana tehtiin erillinen tutkinta 26.7.1918. Kunnanvaltuustolla sen pöytäkirjamerkintöjen mukaan
tammikuussa 1918 valitun ja 10.5. täydennetyn elintarvike-lautakunnan ”jäsenet olivat toimineet
parhaansa mukaan ja kunnollisesti”.¹⁴⁸

Läntisen alueen syrjäisimmät kunnat olivat maatalousvaltaiset Nummi ja Pusula. Kooltaan pinta-
alansa ja väestönsä osalta ne yhdessä vastasivat Vihtiä. Nummen isännät tunnettiin edistyksellisinä
maanviljelijöinä kuten vihtiläiset ja heidän ponnistelujensa tuloksena meijeritalous oli tunnettua.
Nummen elintarvikelautakunta jatkoi toimintaansa koko punaisen vallan ajan. Näin tapahtui
punakaartin esikunnan pyynnöstä ja lautakunta asetti ehdoksi, ettei kaarti sekaantuisi lautakunnan
työhön. Varsinaista elintarvikepulaa tai nälkää ei ollut Nummella talvella 1918, sillä lautakunta jakoi
elintarvikkeet suhteellisen hyvin ja tasaisesti. Kaikki saivat aluksi kymmenen, sittemmin kahdeksan
kilon jauhoannokset säännöllisesti. Maitoa, munia, juustoa ja lihaa oli riittävästi. Vain karjanrehusta
oli pulaa. Viljaa, lihaa, voita ja juustoa myytiin ulos pitäjistä etupäässä Pyhäjärven elintarvike-
lautakunnalle. Myös viljan luovutus kulutukseen ja siemenviljan varaus toimivat moitteettomasti.
Siemenviljavarasto lukittiin ja sinetöitiin. Punaisten pakoon liittyy siemenviljamakasiinien ryöstö.
Pako pysähtyi Pusulaan ja 200 reen viljakaravaani palasi Nummelle.¹⁴⁹ Maanviljelijä,
osuustoimintamies ja 15-lapsisen perheen pään Pentti Hiidenheimon murha 16.2.1918 oli pitäjän
sota-ajan kuuluisin tapahtuma. Sen tekivät elintarvikkeita etsineet ja ryöstöretkellä olleet
punakaartilaiset.¹⁵⁰

Nummilaisten täsmällisyys elintarvikehuollon asioissa johti punahallinnon aikana lukuisiin viljan
luovutuksiin. Sieltä otettiin, mistä se oli helpointa. Edellä mainitun Pyhäjärven huoltamisen lisäksi
EO määräsi viljaa toimitettavaksi lukuisiin kohteisiin.¹⁵¹ Loppuajalla tällaisella kirjeenvaihdolla
monen kunnan osalta ei ollut enää merkitystä, koska punahallinnon ote kirposi.

¹⁴⁷ EO Ea:1.

¹⁴⁸ Uset Ef:1, lääninkomitea määräsi 24.7. 1917 tutkimuksen Vihdin elintarvikekomitean toiminnasta sisällissodan
aikana ja tutkinnan suorittaneen Rainer Foreliuksen pöytäkirja 26.7.1918 kuulemisista.

¹⁴⁹ Jussila 1977, 324–326.

¹⁵⁰ Forsius 2002, 75; Pentti Hiidenheimo oli Artturi Hiidenheimon veli. Länsi-Uusimaa 28.5.1918 muistokirjoitus ja
selostus hautajaisista; Länsi-Uusimaa 1.10.1918 uutinen murhasta tuomituista.

¹⁵¹ EO Db:1, Helsingin pitäjän Oulunkylään 10 000 kiloa ja Hangon kaupungille 7 000 kiloa ruista ja
EO Ea:1, lautakunnan puheenjohtaja Akseli Sarjakoski luettelee kirjeessään EO:lle 17.3. Nummen apuja
viljanluovutusten muodossa. Kulutuskeskuksille oli luovutettu 34 000 kg viljaa. Nummen oli määrätty toimittamaan
Tammisaaren kaupungin elintarvikelautakunnalle 20 000 kiloa viljaa. Tätä Nummi anoo peruutettavaksi. Lisäksi
lukuisten aikaisempien määräysten lisäksi Pyhäjärvelle on määrätty toimitettavaksi 10 000 kiloa viljaa. Nummen

EO:n aineistossa ainoana elintarvikekomissaareihin viittaavana todisteena on Pusulaan valitun Emil Illmanin kirje 13.3. EO:lle. Omien sanojensa mukaisesti: ”perehtymättömänä sanottuun toimeen pyydän saada vastausta ja selvitystä kiertokirjeessänne [no 2, 2.3.1918] mainittuihin minulle kuuluviin tehtäviin.” Näitä tehtäviä olivat Illmanin kirjeen mukaan viikkoselostus ja kuljetuslupatarkkailu elintarvikkeiden kunnasta ulos viennin ehkäisemiseksi. Hän pyysi lisäksi lähettämään kaikki elintarvikelait ja rajahintatiedot sekä ohjeet komissaarin tehtävistä ja kysyi ovatko hänen raporttinsa postitse vapaalähetyksiä. Kirjeeseen oli kirjoitettu kommenttina: ”Lähetettävä kaikki määräykset mitkä koskevat elintarveasioita”.¹⁵² Tämä osoittaa organisaation hidasta kehittymistä vaiheessa, jossa vallankumouksen alkuunpanosta kuntatasolla oli kulunut jo puolitoista kuukautta.

Uudenmaan keskisellä alueella taajamiksi luokiteltiin Kerava Tuusulassa ja Hyvinkään asemanseudun teollisuusalue. Taajamistaan huolimatta kaikki kihlakunnan suomenkieliset kunnat olivat vahvasti maatalouspitäjiä. Niissä tuotetuille elintarvikkeille oli pääradan helpon kuljetusreitit vuoksi voimakasta kysyntää Helsingin kaupunkiin ja Helsingin pitäjään.¹⁵³ Helsingin pitäjä (ruotsinkielinen) monine taajamineen oli suuri työläisten ja toimihenkilöiden asujaimistojen keskittymä. Pitäjän elintarvikehuolto oli huonosti järjestetty ja se heijastui naapurikuntiin moninaisina ongelmina.¹⁵⁴

Nurmijärvellä lähdettiin vallankumouksen tielle jo aikaisin. Marraskuun yleislakon aikana punakaarti alkoi valmistautua vallanottoon ryhtyen suorittamaan elintarvikkeiden ja aseiden etsintöjä. Punakaartilaiset astelivat kunnanvaltuuston kokoukseen 11.12. ja pakottivat sen tekemään päätökset avustusten jakamista rahan muodossa vähävaraisille ja elintarviketarkastusten aloittamiseksi. Panttivankeja käytettiin kiristyksen onnistumiseksi. Jo samana iltana punakaartilaiset suorittivat lukuisia tarkastuksia elintarvikkeiden selville saamiseksi. Vaikka tämä tapahtui ennen sotaa, niin kuitenkin sodan aikana Nurmijärvi pysyi suhteellisen rauhallisena. Nurmijärveläisten ja tuusulalaisten viljelijöiden vaivana olivat Helsingin pitäjän vahvat punakaartit mm. Malmilta ja Tikkurilasta. Nurmijärven ja Tuusulan maaseutu oli otollista retkeilyaluetta ulkopuolisten suorittamille tarkastuksille ja pakkoluovutuksille.¹⁵⁵

lautakunta katsoi luovutusten aiheuttavan kunnassa levottomuutta ja pelkoa siitä, että kunnan oma leipä- ja kevätiljasiemen uhkasivat loppua. Kirjeessä on kommentti EO:lta ”Alennettu 10 000 kiloa.

¹⁵² EO Ea:1.

¹⁵³ Suomen tilastollinen 17. vuosikirja 1919, II./10.: 1.1.1918 henkikirjoilla Helsingissä 156 ja Helsingin pitäjässä 20 tuhatta henkilöä.

¹⁵⁴ Uset Ea:1, Helsingin pitäjän elintarvikelautakunnan puheenjohtaja toi esille laajassa kirjelmässä 25.9.1917 lääninkomitealle tiedoksi kunnan heikot mahdollisuudet vastata ruokahuollosta. Viljantarve tällöin yli 14 tuhannelle korttilaiselle oli 100 000 kiloa/kuukausi. Syitä tilanteelle mm. maanviljely pientä leipäviljan kotitarveviljelyä.

¹⁵⁵ Tommila 2001, 590–592.

Hyvinkään elintarvikeoloista vallankumouksen aikana on ollut saatavana hyvin vähän tietoja. Olosuhteet ovat olleet ilmeisen vaikeat, koska lautakunta 12.2. EO:lle lähettämässään kirjeessään pyytää ensi tilassa viljaa. ”Kahteen viikkoon ei ole ollut jauhoja jaettavana. Mikäli on kuulunut on viljaa vielä jonkun verran m.m. Kärkölän, Lammin, Kosken ja Janakkalan Kunnissa.”¹⁵⁶ Kirjeestä ilmeni hyvin se, ettei uusi kunta ollut muodostanut käsitystä, mihin hallintoalueeseen se kuului ja se, että elintarvikehallinnon yhteydet olivat vielä aivan alkutekijöissään. Kunnan hallinnon suunta oli enemmän Hämeeseen kuin Uuteenmaahan. Heti perään 15.2. Hyvinkää ilmoitti EO:lle, että se oli saanut yhteensä 40 000 kilon toimitussopimuksen Hauholta ja Hattulasta. Viljat olivat tosin tilanomistajilta vielä keräämättä ja toimitusta yritettiin jouduttaa.¹⁵⁷ Tämä kirje osoitti selvästi sitä naiiviutta, mikä vallitsi koko punahallinnon läpi. Jostakin saatiin vihje ja toivo, ja sen uskottiin ratkaisevan koko ongelman. Ensinnäkin viljamäärä oli valtava ja siitä tuskin koskaan saatiin kerättyä mitään kyseisten kuntien isäntien laareista. Samaan kategoriaan kuului lautakunnan melko pienen 10 000 kilon kevätiljasiementen toimituspyyntö 2.4. sodan loppuvaiheessa.¹⁵⁸ Yhdeltä osin elintarvikehallinnon horjuvuutta kunnassa selitti lautakunnan kirje EO:lle (saapunut 16.3), jossa selitettiin tilannetta. Vallankumouksen alettua kansliahenkilökunnan määrä väheni kahdella henkilöllä ja siksi myös raportointi oli viivästynyt. Kunnassa oli pula kaikenlaisista elintarvikkeista. Käynnissä oli uusi inventaari, jossa kaikki ruokakunnat laskettiin korttitalouksiksi.¹⁵⁹

Tuusulaan vaikutti sodan aikana Helsingin läheisyys samalla tavalla kuin Nurmijärvellä ja Hyvinkäällä. Kansanedustaja Juho Kujalan kirjoitus Työmies-lehdessä 6.2.1918 antoi mahtipontisesti ymmärtää, että valta paikkakunnalla oli siirtynyt työläisille rauhallisesti ja punakaarti suoritti elintarvikkeiden hankintaa järjestäytyneesti ja, että uusi hallitus [kansanvaltuuskunta] nauttii täydellisesti paikkakunnan työläisten luottamusta.

Sodan jälkeisissä porvarillisten haastateltujen kertomuksissa tuli esille kahdenlaisia asioita. Toisaalta punaiset eivät olisi Tuusulassa syyllistyneet väkivaltaisiin elintarvikkeiden pakko-ottoihin. Toisaalta maksut näistä lunastuksista olivat epäluotettavia, joko niitä ei saatu ollenkaan tai raha oli kansanvaltuuskunnan jälkeenpäin kelpaamattomaksi osoittautunutta setelistöä. Tämä johti laajassa mitassa siihen, että tuottajat alkoivat piilottaa vähänkin arvokkaampaa tavaraa. Keravalla takavarikoimismääräyksistä huolehti indententtilaitoksen valtuutettu työmies August Salmi, joka oli samalla kaartin muonituspäällikkö. Hänellä oli käytettävissään aseistetut takavarikoimismiehet. Muonituskomitean tehtävänä oli esikunnan tarkemmin päättämät elintarpeiden otot. Komitea kävi

¹⁵⁶ EO Eb:1.

¹⁵⁷ EO Eb:1.

¹⁵⁸ EO Ea:1.

¹⁵⁹ EO Ea:1 ja Df:1, kiertokirje 3: kansanvaltuuskunnan päätös 31.1.1918 omavarasitalouksien lakkauttamisesta.

talossa ensin tilaamassa ruokatavaran, joka sitten myöhemmin haettiin. Keravan työväentalolla oli kaartin keittiö, jossa kävi saman aatteen siviilihenkilöitäkin syömässä.¹⁶⁰

Pornainen, Mäntsälä, Pukkila ja Askola muodostivat keskisen alueen viljavuohyöhykkeen. Mäntsälän ollessa suurin ja kolmen muun edustaessa yhdessä noin puolitoistakertaista viljanviljelysalaa.¹⁶¹ Alueella ei kulkenut rautatietä, mikä olisi helposti vaikuttanut punakaartiosastojen ruuanhakuretkiin tai sotaosastojen liikkeisiin.

EO:n arkistossa ei ole muita näitä paikkakuntia koskevia asiakirjoja kuin Pukkilan lautakunnan osalle langetetut viljatoimitusmääräykset. Luovutuskohteeksi oli määrätty kaikissa Helsingin pitäjä: 7.3. 10 000 kilon viljatoimitus, määräys 15.3. viikoittain toimittaa 10 000 kiloa ruista (siemenviljoista) ja 30.3. 13 000 kiloa ruista.¹⁶² Helsingin pitäjä esitti 27.3. täysin käsittämättömän 60 000 kilon vaatimuksen rukiista.¹⁶³ Määrä oli koko Pukkilan siemenrukiiksi varaama määrä. EO:n päätökset toimitusmääräyksistä olivat hyvin erikoisia, koska Pukkila oli pieni viljan tuottaja ja sijaitsi kauimpana Helsingin pitäjästä. Selitystä tälle toimelle ei ole. Ehkä kysymyksessä oli jonkinlainen rankaisutoimi ja erikoinen suhde Helsingin pitäjän ja Pukkilan välillä. Todennäköistä oli, että toimitukset lopulta jäivät hyvin pieniksi. Viimeistä vaatimusta tuskin pantiin toimeksi pelkästään sodan loppumisen läheisyyden vuoksi.

Itäisen Uudenmaan alueelta voidaan tutkimusaineiston perusteella erottaa talven 1918 viljahuollon osalta kaksi vyöhykettä toisaalta viljaseutu Orimattila – Askola ja toisaalta rajaseutu. Läänin raja, Kymijoki ja Kymiyhtiö jakoivat kuntapareja Ruotsinpyhtää – Pyhtää ja sen takamaastossa Uudenmaan läänistä katsottuna Pyhtää ja Kymi; Anjala – Sippola; Elimäki (taajama Korja) ja Iitti (taajama Kausala) – Valkeala (taajama Kouvola). Kymi Oy:n tehtaista Kuusankoski oli Iitin puolella sekä Kymintehdas ja Voikkaa olivat Valkealan puolella. Kymi Oy:n tehtaet muodostivat suuremman yhteisön ja työläistaajaman kuin kunnat¹⁶⁴. Tällä selvityksellä ja jaottelulla on merkitystä tarkasteltaessa elintarvikehuoltoa ja viljan siirtoja. Tämä selittää pitkälti jo ennen sotaa vallinnutta tilannetta vuonna 1917 ja talven 1918 tapahtumia. Lisäksi rautatieyhteyksillä ja sodan loppuvaiheen tapahtumilla oli oma merkityksensä rataosuuksilla Lahti – Korja ja Kotka – Korja sekä Loviisa – Lahti.

¹⁶⁰ Rosenberg & Selin 1995, 555 ja 558–559.

¹⁶¹ Taulukko 3, liite 4.

¹⁶² EO Ac:1.

¹⁶³ EO Ea:1.

¹⁶⁴ Aalto 2018, 19–20.

Kapina-ajalla varsinkin Iitin, Anjalan ja Ruotsinpyhtään alue olivat alttiina taajamien, kuten Kouvolan ja Kotkan, suunnalta tulleiden punakaartiosastojen elintarvikkeiden hankinta-alueena. Kymijoen ylityspaikat ja joen itärannalla kulkenut rata olivat hyviä liikenneväyliä. Sodan loppuvaiheessa osasto Brandensteinin noustua Loviisaan 7.4. ja edettyä Itä-Uudenmaan alueella ja Iitin poikki Lahti-Kouvola radalle aiheutti paljon erikoistilanteita siviiliväestön osalle. Samaista junarataa pitkin edelleen esimerkiksi Kausalan seudun läpi Viipurin suuntaan paenneet punakaartilaiset ja heitä seuranneet siviilit aiheuttivat huhtikuun lopulla aina toukokuun toiselle viikolle asti kaaosta paikallisten maataloustuottajien keskuudessa pakenijoiden ryöstäessä ja hävittäessä ruokavarastoja. Levottomuuksien takia alueella myös kätkettiin ruokaa.¹⁶⁵

Orimattila ja Artjärvi olivat Uudenmaan vilja-aittoja. Niitä kohtaan ei EO:n taholta kohdistunut mitään erityistä painostusta kuten Pukkilan osalle. EO:n antoi määräyksen Artjärvelle 26.2. luovuttaa Helsingin kaupungin elintarvikelautakunnalle 40 000 kiloa ruista ja 10 000 kiloa viljaa 5.3. Huopalahden elintarvikelautakunnalle.¹⁶⁶ Asia vahvistui vielä 7.3. kirjeellä: Artjärven ylijäämä oli toimitettu sekä vahvistus sille, että Orimattilasta oli siirretty ylijäämävilja 40 000 kiloa Indententtikonttorille.¹⁶⁷

Elintarvikeasiain osaston arkiston perusteella saa kuvan, että Uudenmaan itärajan kunnat joutuivat erityisen huomion kohteeksi. Kotkan elintarvikekomitea, Kotkan punakaarti ja Kymin tehtaiden yhdyskunnan elintarviketoimikunta manipuloivat keskushallintoa esittäen viljantoimitusvaatimuksia ja saivat niitä läpi. Miksi juuri nämä kunnat? Oletettavasti kysymyksessä on henkilökohtaiset näkemykset ja sattumanvaraiset tiedustelutiedot viljavarojen olemassaolosta.

Kotkan elintarvikekomitea lähestyi suoraan Tokoita 3.2. kirjeellä. Siitä selviää, että komitea oli tietoinen (Pyhtään, Viipurin lääniä), Elimäen ja Anjalan kuntien runsaista viljavaroista. Komitealle oli kerrottu, että näissä kulutetaan leipäviljaa ohi korttijärjestelmän. Komitea pyysi ”pikaista virallista vahvistusta hovien ja suurviljelijäin” varastojen takavarikointien sallimiselle. Se aikoi maksaa viljasta EO:n määräämän hinnan ja anoi samalla kyseisten viljojen kuljetuslupaa. Lopuksi kirjeessä oli epämääräisenä vihjauksena se, että kun elintarviketilanne pahenee, muuttuvat löydettävät viljavarastot ”yhteisomaisuudeksi” ja ”tulevat kulutettavaksi tasan teollisuus- ja maalaisväestön kesken”. Tämä ei millään tavalla vastannut kirjeen vastaanottajan, Tokoin, sen hetkistä käsitystä elintarvikehuollon järjestämisestä.

¹⁶⁵ SKS ”1918”: kortti no 5943, kertomus Elimäen Korian Napankylästä; kortti no 6046, kertomus Iitin Keltin kylästä; kortti no 6060, kertomus Iitin Kausalasta ja kortti no 6084 kertomus Orimattilan Niinikosken kylästä.

¹⁶⁶ EO De:1 ja Ac:1.

¹⁶⁷ EO Ja:1.

Iitin elintarvikelautakunta lähetti laajan raportin EO:lle 12.2. selostaen Kotkan punakaartin toimia noin kuukauden ajan Iitissä. Punakaarti oli suorittanut laajoja takavarikointeja taloissa ilman perusteita ja ilmoittamatta niistä lautakunnalle. Lautakunnalla ei ollut käsitystä minkälaisiin olosuhteisiin omavaraistaloudet olivat jääneet johtuen jo pelkästään laajan pitäjän pitkistä välimatkoista. Esimerkiksi Koskenniskan kylä oli tyhjennetty viljasta ja sinne jouduttiin 35 kilometrin päästä toimittamaan viljaa. Kausalasta oli takavarikoitu 18 000 kiloa viljaa.

Lautakunnan valitettua asiasta Kouvolan punakaartin rintamaesikuntaan vedoten kansanvaltuuskunnan määräyksiin, sai lautakunta vastauksena, että lautakunnalla ei ole mitään oikeutta kieltää punakaartin takavarikointeja. Lautakunta totesi kirjeessään, että se noudattaa EO:n määräyksiä ja oli saanut määräyksen kaiken ylimääräisen viljan luovuttamisesta Kymi Oy:n tehdasyhdyskunnan elintarviketoimikunnalle. EO:n määräyksiä noudattaen se oli luovuttanut Kotkan punakaartin takavarikoimasta Kausalan varastosta 2.2. Lappeenrannan elintarvikelautakunnalle 6 000 kiloa ja 11.2. Kymi Oy:n elintarviketoimikunnalle 13 090 kiloa viljaa. Lisäksi lautakunta oli saanut EO:lta määräyksen luovuttaa Kotkan punakaartille 40 500 kiloa viljaa. Lautakunnan tulisi ruokkia myös oma [Iitin] punakaarti rintamalle. Kotkan punakaarti oli suorittanut takavarikointeja Iitistä myös omille rintamajoukoilleen, ja sitä määrää lautakunta ei tiennyt eikä tiennyt myöskään sitä saako se takavarikoinneista mitään korvausta. Iitin lautakunta pyysi kirjeen lopuksi EO:ta välittömästi kieltämään Kotkan punakaartin toimet ja luovuttamaan sen pidättämät viljat lautakunnan käyttöön.¹⁶⁸ Tähän tuli EO:lta välittömästi reagointi. Se peruutti ja kielsi Kotkan punakaartin kaiken toiminnan Iitissä sähkösanomalla kaartille ja vahvisti asian kirjeellä Iitin lautakunnalle 13.2.¹⁶⁹

Edellä kuvattu tapahtumaketju johti EO:n huomaamaan tilanteen ja sai sen ryhtymään neuvotteluihin Intendenttihallituksen kanssa väärinkäytösten ehkäisemiseksi sekä yhteisen tiedotteen laatimiseen 13.2. elintarvikelautakunnille ja punaisen kaartin osastoille. Tiedotteessa vedottiin vallankumouksen toteuttamisen edellyttävän kaikilta järjestyksen, sääntöjen ja määräyksien noudattamista.¹⁷⁰

Kouvolan asemapäällikkö raportoi 24.2. huolestuneena EO:lle Kotkan punakaartin pidättämistä viljavaunuista, neljä vaunua Kausalassa (Iitti) ja yksi vaunu Voikosken (Iitti) asemalla, jotka olivat menossa Kotkaan ilman toimituspapereita. Asemapäällikkö katsoi ilman EO:n valtuutusta olevansa vaikea puuttua tilanteeseen ja kysyi siksi neuvoa kirjeitse. Uudenmaan läänin ulkopuolelle oli lisäksi

¹⁶⁸ EO Ea:1.

¹⁶⁹ EO Db:1.

¹⁷⁰ EO Dc:1 ja Df:1.

kirjaus Kouvolan Taajaväkisen yhdyskunnan elintarvikelauskunnan (Valkeala) ilmoitus 30.3. rukiin ja ohran 6 030 kilon ostosta Ruotsinpyhtäältä.

Uudenmaan suomenkielisistä maalaiskunnista viisi kuntaa ilmoitti EO:lle tammikuun [7.1.1918 tilanteen mukaan] viljojen inventaaritulokset. Kunnat olivat ilmoitusjärjestyksessä Nummi (20.2.), Tuusula (12.3.), Pyhäjärvi (14.3.), Pusula (5.4.) ja Hyvinkää (ilmoitus laadittu Viipurissa huhtikuun lopussa). Näistä Tuusula ja Pusula olivat komissaarikuntia, joten silläkin lienee ollut asian edistymiseen jokin merkitys. Punahallinnon jäljiltä vallitsi läänin itärajan kunnissa epätasainen viljatilanne, joka ilmeni kesän 1918 viljavarojen kartoituksessa ja luovutusodotuksien täyttämässä.

Edellä esittämieni esimerkkien avulla olen pyrkinyt kuvaamaan kansanvaltuuskunnan elintarvikeosaston toiminnan vaikutuksia Uudellamaalla yleisellä tasolla sekä, mitä sillä oli merkitystä suomenkielisten maalaiskuntien viljahuollolle. Arkistomateriaalin perusteella tapahtumat Uudellamaalla eivät poikenneet toimista muissa lääneissä. Elintarvikeasiain osasto jakoi määräyksiä ja kunnista oltiin suoraan yhteydessä siihen etupäässä viljansiirtopyynnöin tai valituksin punakaartien pakko-otoista. EO:n kanssakäyminen Turun ja Porin läänin elintarvikekomitean kanssa oli tiiveintä ja säännöllisintä kaikista lääneistä. Uudellamaalla elintarvikelauskunnat pystyivät toimimaan kaikissa kunnissa. Häiritsevänä tekijänä olivat kunnan oman sekä ulkopuolelta tulleen järjestäytyneen tai kansanvaltuuskunnan käskyvallasta irtaantuneiden punakaartien elintarvikkeiden pakko-otot.

4. Kesän 1918 selvittelyt

4.1. Lääninkomitea

Elintarvikehallituksen pääjohtaja W. A. Lavonius otti ohjat käsiinsä Uudellamaalla heti Helsingin vapautumisen aikaan huhtikuun puolivälissä (14.4.)¹⁷¹ sekä lähetti nelisenkymmentä ohjekirjettä kuntien elintarvikelauskunnille.¹⁷² Suurin huoli oli kevätkylvöihin valmistautuminen. Sotatoimet jatkuivat Uudenmaalla Kymijoen itärannan metsäteollisuustaajamissa vielä viimeiseen antautumiseen 5.5. Ahvenkoskella ja Pyhtäällä 5.5.¹⁷³

Lääninkomitea antoi elonmerkkiä paluustaan sotaa edeltäneeseen toimintaan ensimmäisen kerran sihteerin O. M. Groundstroemin allekirjoittamalla kiertokirjeellä lauskunnille 26.4.1918. Aiheina olivat samat kuin valtakunnallisestikin selvitettävät asiat eli siemenviljan riittävyys, ”ilmoitus

¹⁷¹ Lavonius 1918, Redogörelse över livsmedelsfrågans läge inom landet, inlämnad till greve von der Goltz. Livsmedelsstyrelsens flygskrift N:o 3.

¹⁷² Rantatupa 1979, 164.

¹⁷³ Rasila 2018, 254.

kaavakkeella siemenvaroista ja tarpeista keväällä 1918” ja elintarvikelaentakuntien kokoonpano, ”joko se on niin kuin tammikuun lopussa 1918” tai ”pyynnöllä kunnanviranomaisten toimesta uudelleen järjestettävä niin, että toimintaa voidaan jatkaa lain ja asetusten mukaisesti”. Jakelussa ei jostain syystä ollut Artjärveä ja Hyvinkäälle katsottiin tiedonkulun kulkevan edelleen Nurmijärven lautakunnan kautta.¹⁷⁴

Helsingissä järjestettiin 13.5.1918 Uudenmaan läänin maanviljelijöiden ja elintarvikelaentakuntien edustajien kokous, jonka päätöksinä hyväksyttiin yhteisen elintarvikehuollon jatkamiseksi seuraavat neljä pontta: ”Uudenmaan läänin maanviljelijöiden velvollisuutena oli luovuttaa syysrukiin siemen syömäviljaksi; lautakuntien, viljelijöiden sekä niiden järjestöjen oli välittömästi kokoonnuttava sopimaan ylijäämäviljan keräyksestä; jos ilmeni pulaa siemenperunasta, kehoitettiin kylvämään muita juureksia sekä piti ryhtyä näläntorjuntaan pienemmissä yhteisöissä, kyläkohtaisesti, huomioiden lasten ja vähävaraisten erityistarpeet.¹⁷⁵ Edellisen seurauksena lääninkomitea kävi kirjeenvaihtoa kuntiin ”kasvitarhan siementen” saatavuudesta ja siemenperunan välityksestä.¹⁷⁶ Elintarvikehallitus tiedotti valtakunnallisesti ajankohtaisesta petun keräyksestä.¹⁷⁷ Tämä ei kuitenkaan johtanut Uudenmaan läänin kunnissa mihinkään toimenpiteisiin. Siitä ei ole mitään viitteitä tutkittavassa aineistossa.

Toukokuun lopulla käynnistettiin selvitys läänin viljavaroista: kuinka paljon kunnasta voidaan luovuttaa viljaa valtiolle tai kuinka paljon sitä tarvitaan säännöstelyä varten omassa kunnassa kulutuskauden loppuun, 15.9., asti. Kuntia pyydettiin antamaan tiedot selvityskaavakkeella.¹⁷⁸ Koordinoitaviin toimenpiteisiin kuului elintarvikehallituksen kutsu lääninkomiteoille valtakunnalliseen edustajakokoukseen. Ohjelman mukaan käsiteltäviä asioita olivat vastaisen elintarvikejärjestelyn perusteet, ehdotus uudeksi elintarvikelaiksi ja paikallisten elintarvikeviranomaisten ohjesäännöt.¹⁷⁹

Lääninkomitean toiminnan loppuvaihe kesäkuusta heinä elokuun – vaihteeseen käsitti mitä moninaisimpia asioita. Komitean piti varmistaa kuntien elintarvikelaentakuntien edes tyydyttävä

¹⁷⁴ Uset Da:1, lääninkomitean kiertokirje lautakunnille 26.4.1918.

¹⁷⁵ Uset Da:1, Osk. Groundstroemin käsikirjoitettu luonnos kokouksen kulusta. Kokoontumista oli edeltänyt Uudenmaan johtavien maanviljelijöiden isänmaallinen vetoisuus elintarvikehuollon pelastamiseksi. Yhtenä allekirjoittajana oli Artturi Hiidenheimo, HS 18.5.1918.

¹⁷⁶ Uset Da:1, lääninkomitean tiedotuskirje lautakunnille 22.5.1918 koskien siemeniä, samoin 27.5.1918 koskien siemenperunan tarpeista kunnissa sekä lääninkomitean kirje 29.5.1918 elintarvikehallitukselle koskien siemenperunan puutteista kunnittain.

¹⁷⁷ Uset Da:1, lääninhallituksen kiertokirje 24.5.1918 lautakunnille. Lääninhallituksen kirje lääninkomitealle 3.6.1918. Valtion Kotitaloustoimikunnan tiedonanto no 40 koskien pettujauhojen valmistusohjeita.

¹⁷⁸ Uset Da:1, lääninkomitean kiertokirje elintarvikelaentakunnille 29.5.1918 ja sen ohessa kaavake.

¹⁷⁹ Uset Da:1, elintarvikehallituksen kutsukirje 5.6.1918 lääninkomiteoille ”Lääninkomiteain edustajakokous Helsingin Säätytalolla torstaina 13.6.1918”. Kutsu käsitti kaksi edustajaa kustakin lääninkomiteasta.

toimintakyky.¹⁸⁰ Komiteassa uskottiin aluksi molemmin puolisen tiedottamisen toimivuuteen. Sitä mukaa kuin tiedotettavaa, tiedonkeräämistä, toimeenpano-ohjeita ja -määräyksiä ylempää valtionhallinnosta esitettiin, jakoi lääninkomitea tiedon välittömästi kuntiin ja jäi odottelemaan lautakuntien ja kunnan elintarvikeviranomaisten ilmoituksia niiden toimista ja pyydytyistä tiedoista. Lääninkomitea toimi saman työtavan mukaan, joka oli ollut vallalla ennen sisällissotaa ja myös punahallinnon aikana.¹⁸¹ Lääninkomitea luotti kesällä 1918 vielä täysin virkamenettelyyn.

Yrjö Ainio ilmoitti 3.8.1918 Uudenmaan läänin maaherralle ”eroavansa heti kun sijainen on nimitetty”.¹⁸² Tulkintani on, että Ainio väsyi yli vuoden kestäneeseen paineeseen toimia uusmaalaisten kuntien elintarvikelautakuntien kanssa. Hän tunsii oletettavasti vieraantuneisuutta tuottajien ajatteluun ja siihen, etteivät he suhtautuneet myönteisesti hänen johdolla tehtyyn työhön auttaa niitä suomalaisia, jotka todella olivat avun tarpeessa ”nälkä-Suomessa”. Uudenmaan maaseudulla tällaista välitöntä hätää ei vuosien 1917 – 1918 aikana Ainion mukaan ollut koettu. Uudellamaalla ei oltu jouduttu turvautumaan hätäravintoon kuten esimerkiksi Pohjois-, Itä- ja osittain Keski-Suomessa, missä kerättiin ihmisravinnoksi mm. pettua, jäkälää, sammalta, voikukkia ja nokkosia. Aivan länsirajalla saatiin viljalahjoituksia Ruotsista.¹⁸³ Vaikea tilanne oli 80 000 punavangin ruokkiminen toukokuusta 1918 alkaen. Ruokaa ohjattiin leireille vähän¹⁸⁴ ja seurauksena oli nälkä ja lisäksi vankien sairauksista johtunut yleinen terveydentilan heikkeneminen. Ravinto oli hyvin niukkaa ja yksipuolista.¹⁸⁵ Ajankohta Ainion irtautumiselle oli sopiva uudistetun elintarvikelain tultua hyväksytyksi 16.7.1918. Tällöin muuttui läänin elintarvikehallinnon organisaatio 14.8. ja Uudellemaalle perustettiin erilliset suomalainen ja ruotsalainen elintarviketoimisto ja niille uudet johtoryhmät.

¹⁸⁰ Uset Da:1, senaatin elintarviketoimituskunnan kirje lääninkomitealle 22.7.1918 kuntien elintarvikelautakuntien kanslioiden asianmukainen järjestäminen ja ohjeiden mukainen toiminta.

¹⁸¹ Punahallinnon menettelyihin kuului lisäksi keskushallinnon suora yhteys lautakuntiin ja elintarvikekomissaarien välityksellä sekä omat asiamiehet.

¹⁸² Uset Da:1, Yrjö Ainio jätti virkamiesuran erokirjeellä 3.8.1918 Uudenmaan läänin maaherralle. Varatuomari Ainio siirtyi yritysmaailman palvelukseen mm. Mercator 29.8.1919; Rekisteringstidning för varumärken no 764, 1920 ja Kauppalehti 19.11.1920.

¹⁸³ Rantatupa 1979, 179–180.

¹⁸⁴ Uset Ea:1, elintarvikehallituksen kirje lääninkomitealle 30.5.1918 pyyntö toimittaa Sotavankilaitoksen Intendentuurille Suomenlinnaan 12 000 kiloa, Riihimäelle 22 000 kiloa ja Iso Mjölön saarelle 2 000 kiloa leipäviljaa. Ivar Anderssonin merkinnän mukaan lääninkomitea on heti seuraavana päivänä antanut toimitusmääräykset Laborin neljälle varastolle lähettää viljaa yhteensä 32 000 kg kyseisille leireille. Vaikka näin toimittiin, oli se olosuhteisiin nähden liian vähän.

¹⁸⁵ Rantatupa 1979, 181; SKS ”1918”: kortti 6123 kertomus ruokatilanteesta vankileirillä Hennalan sotilaskasarmilla; esimerkiksi Sohkanen 2017, 285–286 kuvausta ruokatilanteesta ja sen vaikutuksesta terveyteen Suomenlinnan ja Tammisaaren vankileireillä kesällä 1918 sekä 307 siviilissä vapautumisen jälkeen ja Pekkanen 1932/2002, prologi 7–9.

4.2. Tilanne kunnissa

Neuvoja Veli Heinosen liikkua kunnissa ja osallistuessa lautakuntien kokouksiin, tuli ilmi, ettei säännöstelyohjeita noudatettu kaikilta osin tai kunnassa sijanneita viljavaroja ei pystytty hallinnoimaan elintarviketoimituskunnan ohjeiden mukaisesti.¹⁸⁶ Kuntien väliset erot hoitaa elintarvikehuoltoa omassa kunnassa, osallistumista viljavarojen tasaamiseen omassa läänissä tai olla apuna muulle Suomelle olivat samantyyppisiä kuin vuonna 1917.¹⁸⁷

Yhteenvedona osissa kuntia vallinneesta tilanteesta kesältä 1918 voi poimia muutamia huomioita¹⁸⁸:

Käyntien yhteydessä melkein jokaisessa kunnassa Heinonen oli havainnut, ettei elintarvikeasetuksia, eikä niiden mukaisia määräyksiä ”tahdottu noudattaa”.

Maanviljelijät suhtautuivat säädöksiin entisellä tavalla ”leväperäisesti”: puinti-ilmoitukset tehtiin myöhässä tai niitä jouduttiin hakemaan viljelijöiltä.

Myllärit eivät noudattaneet annettuja ohjeita.

Salakauppa oli edelleen yleistä. Myöskään rajahintoja ei noudatettu.

Joissakin kunnissa poliisiviranomaiset katsoivat elintarvikerikkomusten olevan vähäpätöisiä. Poliisien työ oli niin laajaa, että elintarvikekaupan valvonta jäi toissijaiseksi. Joissakin kunnissa poliisi otti elintarvikerikkomuksia tutkiakseen, jos lautakunta sitä erikseen pyysi. Lautakunta ei yleensä saanut tietoja rikkomuksista ja vaikka saikin, jäi tutkimus tekemättä sen vaatiman suuren työmäärän takia.

Muutama kunta kuten Askola oli palkannut erillisen elintarvikepoliisin. Poliisin valvontaan osallistuminen vähensi elintarvikerikkomuksiin ryhtymistä. Sillä oli Heinosen sanojen mukaisesti: ”Taloudelliset vaikutukset itse ratsioista ovat pienet, mutta tuottajien saaminen elintarvikkeiden luovutuspiiriin paranee ja sitä kautta velvollisuuksien täyttäminen kunnassa sujuu ja yleinen hyvinvointi paranee”.

¹⁸⁶ Uset Da:1, yhdeksän kunnan elintarvikelautakunnan pöytäkirjajäljennös ja Heinosen osallistuminen kokouksiin ajalla 21.5.-29.6.1918.

¹⁸⁷ Uset Da:1, lääninkomitean tiukkasävyinen kirjelmä Askolan elintarvikelautakunnalle 13.7.1918. Edelsi Askolan kirje komitealle 21.6. ja komitean kokouspäätös 22.6. Askolan laiminlyönneistä.

¹⁸⁸ Uset Da:1, Heinosen raportit kunnista lääninkomitealle 1.8. ja 6.8.1918.

Uudellamaalla samat kunnat kuin aikaisemmin olivat todellisia maatalouspitäjiä. Ne halusivat ja pystyivät huolehtimaan ongelmista oman väestönsä tarpeista määräysten mukaan. Toisaalta Uudellamaalla oli kuntia, joiden jatkuvaan tasapainottomaan tilanteeseen vaikutti se, että iso osa kunnan väestöstä oli teollisuustyöntekijöitä ja heidän perheenjäseniään tai kausiluonteisesti maataloudessa ja muissa tilapäistöissä kuten metsä- ja rakennustöissä työskennellyttä väkeä. Heidän ruokahuoltonsa järjestäminen vaati kunnalta paljon resursseja.¹⁸⁹ Pikaratkaisua kesällä 1918 haettiin esimerkiksi palstaviljelyn järjestämisellä niille, joilla ei ollut maata.¹⁹⁰ Toisena ongelmana olivat eri suuntiin toiminnassaan tempoilevat tuottajat ja kunnan ulkopuolelta tulleet paineet erilaisten epävirallisten viljanostajien muodossa. Leipäviljan ostaminen viljelijöiltä ja siemenviljavälitys oli virallisesti läänissä organisoitu jo heti olosuhteiden palauduttua normaaleiksi.¹⁹¹ Tässä suhteessa ei olisi pitänyt olla mitään ongelmaa, mutta tuottajien kaikkinaisen tottumus omavaltaiseen toimintaan oli edelleen niin yleistä, että uuden hallinto- ja kauppa-kulttuuriin omaksumiseen meni aikaa. Iso osa kunnista sijoittui toimintavalmiudessa tälle välille. Niillekin oli ongelma koordinoida toiminta hyvinkin selkeiden ja yksinkertaisten ohjeiden mukaiseksi. Tämä ilmeni arkistoaineiston perusteella siinä, että joinakin kuukausina viranomaisten ja tuottajien yhteistyö sujui ja toisina se taas ei sujunut.

Elintarvikelautakunta joko pystyi molemmin puolin ymmärrettävästi toimimaan paikkakunnan tuottajien kanssa tai se joutui luovuttamaan liian suuriksi kokemiansa vaikeuksien edessä. Elintarvikelautakunnan vastuulla oli monenlaisten tuotantoon ja kauppaan liittyvien säädöksien valvominen sekä ilmoitusvelvollisuuksia. Tuottajien kanssa vilja-, rehu-, juurikasviasiat, karjatalousasiat, kuljetus-, varastointi- ja luovutusasiat ja omavaraistalousasiat. Kuluttajille tuli järjestää säännöstelyn mukainen viikoittainen jauhojen jakelu. Kesän 1918 tilanteesta toistuu tutkimukseni kysymys: miksi maatalouspitäjien ihmiset ja varsinkin elintarvikelautakunnat valittivat jatkuvasti ruuan puutetta? Vain leipävilja oli säännösteltyä. Kesällä Uudellamaalla tilanne oli se, että Helsingin kaupungin ja Uudenmaan taajamien leipäviljatarve pystyttiin hetkellisesti tyydyttämään säännöstelyn mukaisilla määrillä pääasiallisesti Saksasta tuotetulla viljalla tai isojen teollisuuslaitosten elintarvikelautakuntien avulla.¹⁹² Samaan aikaan ”häätäpua” pyydettiin muutamiin

¹⁸⁹ Uset Da:1, puutteellinen listaus omavarais- ja korttitalouksista, vain kahdeksalta kunnalta täydelliset tiedot, 11 kuntaa ei ilmoittanut mitään. Suuria korttitalousmääriä Tuusulassa, Hyvinkäällä, Pyhäjärvellä, Vihdissä, Nummella.

¹⁹⁰ Uset Da:1, elintarvikehallituksen kirje 13.5.1918 Lääninhallitukselle, ohjeet palstaviljelyn pikaisesta järjestämisestä, edelleen maalaiskuntien elintarvikelautakunnille, kaupunkien valtuustoille ja elintarvikelautakunnille sekä teollisuusyritysten isännöitsijöille maaseudulla.

¹⁹¹ Uset Da:1, lääninkomitean kirje kuntien elintarvikelautakunnille 3.6.1918: ”Suomen Elintarpeiden Tuontikunnan r.l. olemaan viljan yksinomaista ostajana läänissä, joka liittyy samalla luettelon Tuontikunnan asiamiehistä, jotka nimenomaan ovat valtion ainoat asiamiehet viljaostoja varten eri kunnissa.” Tuontikunnan lista asiamiehistä 30.5.1918: Ab Agros: Karjalohja, Lohja, Iitti, Elimäki; Hankkija: Sammatti, Vihti, Mäntsälä; SOK: Nummi; Maakauppiaitten Oy: Pusula, Jaala; Kotkan Tukkukauppa Oy: Anjala; Söderström & Sandell A/B: Orimattila, Ruotsinpyhtää.

¹⁹² Rantatupa 1979, 173–174. Viljaa tuotiin 3 250 tn Saksasta 1.5.-15.9.1918 välisenä aikana kaupunkien ja kulutuskeskusten tarpeisiin. Pääosa viljasta jaettiin Helsingissä, mihin se laivattiin.

maalaiskuntiin. Syynä tähän oli vain yksinkertaisesti elintarvikelaentakuntien tehottomuus. Kaikissa maataloustuotteissa oli määritelty rajahinnat, jotka tuotantokustannukset huomioiden olivat kohtuullisia. Kaikkea kaupallista toimintaa haittasi samanaikaisesti inflaatio. Tuotantokustannukset nousivat ja tätä ei täysin ymmärretty rajahintoja määriteltäessä.

5. Uudistetun elintarvikelain aikaiset toimet Uudenmaan läänissä

5.1. Läänintoimiston toiminta elo–joulukuussa 1918

Vuoden 1917 elintarvikelaki koettiin monella tavalla ongelmalliseksi ja erityisesti tuottajat pitivät sitä pelkästään kuluttajien etuja turvaavana. Useassa Uudenmaan läänin kunnassa maanviljelijät pitivät koko säännöstelyjärjestelmää tarpeettomana ja toimintaansa haittaavana. Tuottajat väittivät ruokatavaroiden hintajärjestelmää epäoikeudenmukaiseksi. Paine kaupankäyntiin ohi valtion ostojärjestelmän ja salakaupan houkuttelevuus johtuivat rajahintojen ja salaisten markkinahintojen suurista eroista. Valtio maksoi rukiista ja ohrasta 1.10.1918 2,20 mk/kilo ja loppuvuonna 1,70 mk/kilo. Viipurin läänissä jauhokilo saattoi maksaa 10 mk/kilo (jauhatukseen 2 kiloa viljaa). Rantatuvan mukaan vuoden 1918 viimeisellä neljänneksellä ja seuraavan vuoden alussa rajahintojen ja salakaupan hintojen ero oli suurimmillaan.¹⁹³

Lain ja järjestyksen valvonnan puutteilla oli pitkät jäljet miliisilaitoksen purkautumisesta alkuvuodesta 1917. Salakauppaan puuttuva ja tuloksiin johtava valvonta kehittyi hitaasti ensin poliittisista syistä. Kesästä 1918 alkaen alettiin asiaan kiinnittämään tarmokkaammin huomiota. Elintarvikeviranomaiset määrittivät yhdeksi päätehtäväkseen valvonnan tehostamisen uudistetun elintarvikelain astuttua voimaan. Kauppa- ja Teollisuuskomisioni kirjelmöi 21.8.1918 Uudenmaan läänin komitealle: ”tunnettua on, että eritoten maalaiskunnissa ei ole ryhdytty juuri minkäänlaisiin tehokkaampiin toimenpiteisiin siihen suuntaan, että olisi asetettu erikoisia järjestysmiehiä eli poliiseja valvomaan 27 p:nä heinäkuuta 1918 annetun Elintarvikelain säädösten noudattamista kussakin kunnassa, vaan on se melkein yksinomaan ollut harvalukuisten poliisikonstaapeliin tehtävänä.”¹⁹⁴

Kunnan elintarvikelaentakunnat joutuivat joillakin alueilla turvautumaan suojeluskunnan apuun osoittaakseen edes jonkinlaista laittomuuksiin puuttumista.¹⁹⁵ Tässä asiassa elintarviketoimisto näytti

¹⁹³ Rantatupa 1979, 186 ja 192.

¹⁹⁴ Uset Ea:1.

¹⁹⁵ Uset Ea:1 Ruotsinpyhtään lautakunnan laaja raportti 10.10.1918 toimistolle salakaupan ehkäisytöistä ja turvautumisesta suojeluskunnan apuun.

esimerkkiä palkkaamalla kaksi elintarvikevalvojaa tarkastamaan tuottajien ja myllyjen toimintaa.¹⁹⁶ Myös erillisten elintarvikepoliisien palkkaaminen kuntiin oli harkinnassa. Kustannuksien tasoittamiseksi uusittu laki mahdollisti sakkomaksujen jakamisen lakia valvoville.¹⁹⁷

Suuren yleisön sekä niin tuottajien kuin kauppiaidenkin mielikuvitus ruokapulan ratkaisemiseksi mitä moninaisimpina tekoina oli koko ajan askeleen edellä harvojen valvojien tarkkailua. Uudenmaan läänin suomenkielisen alueen vaikeimmin valvottavat paikkakunnat olivat Helsingistä ja Helsingin pitäjästä käsin tehtyjen hankintaretkien kohdepaikkakunnat keskisellä Uudellamaalla sekä Viipurin läänin rajaa vasten olevat pitäjät. Tätä sekoitti elokuinen asetus, joka aluksi mahdollisti viiden kilon jauhoerän ostamisen ilman kuljetuslupaa ja rajahinnan noudattamista. Vaikka määrä muutettiin syyskuun lopulla kahdeksi kiloksi, kuluttajien osto-oikeus sekoitti tapausten määrällä lautakuntien ja Tuontikunnan hankintaa.¹⁹⁸ Viipurin ja Karjalan kannaksen ”trokarit” olivat kaikkein liukasliikkeisimpiä. Hamstraajien liikkumista helpotti suuresti Uudenmaan läänin hyvät rautatie-yhteydet ja Kymijoen lukuisat ylityspaikat.¹⁹⁹ Valvonta kohdistettiin pääasiallisesti asemille ja lautapaikoille. Virran rannalta salakaupanharjoittajat myös useimmiten tavoitettiin läänin itärajan pitäjissä.²⁰⁰

Valvonta tarkoitti tuottajien sitouttamista lain mukaiseen toimintaan ruokatarvaroiden luovuttamisessa elintarvikehuoltoon ja salakaupan kitkemistä. Se edellytti kunnilta pitkäjänteistä työtä ja lisäsi kanssakäymistä poliisin ja syyttäjälaitoksen kanssa. Tässä ei aina onnistuttu, koska joissakin kunnissa nimismiehet katsoivat elintarvikkeiden salakaupan valvonnan olevan toissijaista ja jättivät syytteitä nostamatta.²⁰¹ Myös alioikeuden langettamat tuomiot olivat vaihtelevia.²⁰² Asian tehostamisesta kertoo koko hallintoketjun molempiin suuntiin vaaditusta tiedottamisesta. Senaatti kehotti elintarviketoimistoja vaatimaan tiedon viipymättä kaikilta elintarvikelautakunnilta siitä, mitä elintarvikelain ja sen nojalla annettujen asetusten säännösten rikkomisesta nostettuja syytteitä oli kunkin elintarvikelautakunnan piirissä vireillä ja mistä rikoksista on syytteen nostamista varten tehty ilmiantoja viralliselle syyttäjälle.²⁰³ Toimisto kehotti lautakuntia tarkoin valvomaan syytteiden

¹⁹⁶ Liite 2. Elintarvikeosasto valtuutti Antti Ojalan valtakirjalla 28.8.1918 ja Tauno Turusen valtakirjalla 5.10.1918 toimimaan elintarvikesäännöstelyn valvojina ja tarkastamaan kaikkea mahdollista 21 kunnassa.

¹⁹⁷ Uset Ea:1 Elimäen lautakunnan raportissa 23.9.1918 toimistolle on maininta kahden elintarvikepoliisin palkkaamisesta kuntaan toimiston (Heinosen) suosittelemista henkilöistä.

¹⁹⁸ Rantatupa 1979, 192.

¹⁹⁹ *Autoilijan tiekartta: Tiekartta 85 vuotta 1927*2012*, 1B, 1C näköispainos 1927 kartasta antaa hyvän kuvan maantie-, rautatie- ja vesiliikenneyhteyksistä Uudenmaan läänissä vuosien 1917–1920 olosuhteissa.

²⁰⁰ Uset Ea:1. Tästä kertovat useat Elimäen, Iitin lautakuntien raportit syytteiden saaneista syksyllä 1918.

²⁰¹ Uset Ea:1, Artjärven elintarvikelautakunnan (K.E. Majala) kirje lääninkomitealle 20.7.1918: ...”kruunun viranomaiset eivät ole kiinnittäneet elintarvekeinottelun ehkäisemiseksi mitään huomiota, vaikka lautakunta on siitä huomauttanut.”

²⁰² Uset Ea:1

²⁰³ Uset Ea:1. Elintarviketoimituskunnan kirje toimistolle 28.10.1918.

nostamista ja rangaistuksetta jäädessä vähäiseksi tekemään valituksen ylioikeuteen.²⁰⁴ Näitä tietoja alkoikin kerääntyä.²⁰⁵

Kuntien erilaisuus aineistossa tuli monella muullakin tavalla esille kuin vain valvonnan toimivuudessa. Uudenmaan maalaiskuntien oman elintarvikehuollon hoitaminen katsottiin tässä vaiheessa itsestäänselvyydeksi sekä se, että vilja saatiin liikkeelle yleiseen jakeluun. Tässä ajankohdassa elintarvikehuollon hoitaminen oli tarkentunut käsittämään viljan keräämistä vuoden 1918 sadosta kuntakohtaisesti kiintiöidysti maalaiskunnan ulkopuolisiin tarpeisiin.²⁰⁶ Tarvitsijoita olivat taajamien ja kaupunkien korttilaiset. Kunnan sijainnilla naapurikuntiin nähden, sen hallintokulttuurilla ja elinkeinorakenteella kuten maataloustuotekaupan kehittyneisyydellä alueen tukkuliikkeiden Hankkijan, Laborin, Agrosen ja Söderström & Sandellin kanssa oli keräyksen onnistumisessa oma merkityksensä.²⁰⁷

Epävirallisesti elintarvikepäälliköksi tituleerattu senaattori H. G. Paloheimo aloitti kesäkuun puolessa välissä 1918 elintarvikehuollon uudelleenjärjestelyt. Lääninhallinto uusiutui parannetun elintarvikelain myötä. Elintarvikelautakunnat jatkoivat kunnissa edelleen samoin tehtävin joskin niiden kokoonpanoon ja johdon ammatilliseen osaamisen pyrittiin valtion taholta koko ajan kiinnittämään huomiota. Luottamusmiesten ja toimitsijoiden palkkaus saatettiin ajan tasalle ja yhtenäistettiin kunnan koon mukaan sekä valtionapua annettiin lautakunnan puheenjohtajan palkanmaksuun ja eräiden erityistehtävien hoitamiseen kuten määrääikaisten maitotarkastajien palkkaamiseen.²⁰⁸

Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston päälliköksi ja toimikunnan puheenjohtajaksi 30.8.1918 alkaen valittiin maanviljelysalaa hyvin tuntenut ja Uudenmaan maataloustuottajia eri elimissä edustanut maanviljelijä Artturi Hiidenheimo edistyksellisestä maatalouspitäjästä Vihdistä.²⁰⁹ Toimiston ”jäseniksi”, tulkintani mukaan johtoryhmän jäseniksi, valittiin Hiidenheimon lisäksi neljä

²⁰⁴ Uset Da:1, toimiston tarkat ohjeet 8.10.1918 lautakunnille syytteiden valvonnasta ja valittamisesta. Hiidenheimo painotti ammattikeinottelun ehkäisyä ja huomion kiinnittämistä heidän saamiinsa lieviin rangaistuksiin.

²⁰⁵ Uset Ea:1, esimerkiksi luettelo Lohjan kihlakunnassa tapahtuneista elintarvikerikoksista viikkoina 8/12–14/12 1918 ja tapahtuneista elintarvikerikoksista ja vireillä olevista jutuista 24/12–30/12 1918.

²⁰⁶ Rantatupa 1979, 190 (Taulukko 19): valtiolle luovutettavaksi määrätty vilja vuoden 1918 sadosta, Uset 1541 tn eli 21 % 20.10.18 inventoiduista tuottajien varastoista. Varastot täten 7329 tn. AH:n tavoite 1805 tn, toteutuma 1874 tn, taulukko 5, liite 4.

²⁰⁷ Uset Da:1, kiertokirje 2.9.1918 koskien kunnille osoitettuja tukkuliikkeitä (Tuontikunnan ja 1.1.1919 alkaen Viljakonttorin valtuuttamia). Osakeyhtiö Agros: Pyhäjärvi, Tuusula, Mäntsälä, Elimäki, Iitti ja Jaala. Keskusosuusliike Labor: Pornainen, Pukkila ja Askola. Keskusosuusliike Hankkija: Karjalohja, Sammatti, Lohja, Nummi, Pusula, Vihti, Nurmijärvi ja Hyvinkää. Oy/Ab Söderström & Sandell: Orimattila, Artjärvi, Anjala ja Ruotsinpyhtää.

²⁰⁸ Vuoden 1920 alussa saatiin koottua luettelo kuntien elintarvikehallinnon vastaavista, liite 3. Uset Da:2, esimerkiksi Uset:n tilitys 38 000 markan kuluista tammikuulta 1919, lautakuntien puheenjohtajien ja karjataloudentarkastajien palkkojen osuus oli 36 %.

²⁰⁹ Uola, ”Hiidenheimo, Artturi (1877–1956)”.

maatalousalan asiantuntijaa vastaamaan kukin tärkeimmistä toimiston toimintasektoreista, pääpainon ollessa kasvinviljelyn tuotteissa ja maatalouden kehittämisessä (liite 4).²¹⁰

Vanhasta toimistosta suoraan jatkoestin saivat ainoastaan kaksi kanslistia neidit Anni Viljakainen ja Sylvi Airas. Elintarvikeneuvojan toimi oli julistettu avoimeen hakuun heinäkuussa lääninkomitean toimikautena. Tarkoituksena oli alun perin valita kaksi neuvojaa.²¹¹ Elintarviketoimiston johtoryhmä päätyi kuitenkin yhteen neuvojaan ja Veli Heinonen valittiin jatkamaan työtään muuttumattomassa muodossa. Heinonen antoi valinnan yhteydessä suullisen raportin elintarvikehuollon tilasta kunnissa. Häneltä odotettiin seuraavaan kokoukseen kirjallista raporttia samasta asiasta. Tässä tarkoituksessa erikseen kirjoitettua raporttia ei arkistosta löydy, mutta kirjallisia tietoja kunnista on hänen elokuun raporteissaan. Heinoselta veloitettiin tarkkaa raportointia kuntakierroksilta: ”matkoilla ollessa lähetettävä jokaisesta pitäjästä sen olot tarkastettuaan lyhyt selonteko Toimistolle, sekä oltava pitkin matkaa puhelinyhteydessä Toimiston kanssa”.²¹²

Uuden toimiston työ alkoi jämäkästi. Toimisto määritteli kiertokirjeellä Uudenmaan suomenkielisten kuntien elintarvikelautakunnille, millä tavoin sen vastuualueella toimivissa kunnissa vastaisuudessa elintarvikehuollon asioita hoidetaan. Ne olivat:

1) uuden elintarvikelain ehdoton noudattaminen, 2) lautakuntien on korjattava mahdolliset laiminlyönnit, 3) lautakuntien on toimitettava toimistolle kaikki pyydetty tiedonannot ja ilmoitukset, 4) niskoittelevia maanviljelijöitä kohtaan tiukat vaatimukset. Laiminlyönneistä [seuraa] poliisit perään ja syyte tuomioistuimeen. Jos paikallisella poliisilla ei ole resursseja, lautakunnan on palkattava elintarvikepoliiseja, 5) tilastointi ja oikea tieto sadosta ym. välttämätöntä jotta elintarpeiden jako voidaan suorittaa. Samalla kontrolloidaan tuottajien toimintaa. Kirjelmästä on tiedotettava elintarvikelautakunnan jäsenille ja piirimiehille sekä ilmoitettava kanslian ilmoitustaululla yleisölle, luettava kuulutus kirkossa, ilmoitettava sanomalehdissä. Asianomaiset ja suuri yleisö ei voi jäädä tietämättömiksi, avuntarvitsijat oikeuksistaan, tuottajat velvollisuuksistaan ainakaan Uudenmaan läänin suomalaisten kuntien väestön osalta.²¹³

²¹⁰ Uset Ec:1, Uudenmaan suomalaisen elintarviketoimiston kokouspöytäkirja 14.8.1918, 6§ ”Toimiston työnjako”.

²¹¹ Uset Da:1; Yrjö Ainion kirje 30.7.1918 Elintarviketoimituskunnalle, ehdotti toiseksi elintarvikeneuvojaksi Lohjan elintarvikelautakunnan sihteerä ja toimitusjohtajaa Viljo Siipoa.

²¹² Uset Ec:1, Uudenmaan suomalaisen elintarviketoimiston kokouspöytäkirjat 14.8, 20.8 ja 29.8.1918 toimihenkilöiden valinnoista. Uset Ea:1, neuvoja Veli Heinosen kirje 21.9.1918 sihteerä Vihtori Raevuorelle matkaohjelmasta alkaen Tuusulasta 22.9., aikoen olla vielä puhelinyhteydessä.

²¹³ Uset Da:1, puheenjohtaja Artturi Hiidenheimon ja sihteerä Vihtori Raevuoren allekirjoittamalla kiertokirjeellä 30.8.1918 lautakunnille.

Tämä oli Uudenmaan elintarvikehallinnon toiminnassa ensimmäinen kerta, kun lähdettiin näin avoimeen julkistamispolitiikkaan. Samalla kun uusi laki paransi maanviljelijöiden asemaa, sen tulkinta valtionhallinnossa edellytti tuottajilta vastuullisuutta viljelemättömän väestönosan elintarvikkeiden kohtuuhintaiselle saannille. Toimiston toimintatavoitteet ja –tavat annettiin myös tiedoksi suurelle yleisölle lehtikirjoituksin sekä –tiedottein.²¹⁴

Samalla kun elintarviketoimisto tiedotti monista elintarvikehallinnon jämäköittämis-toimista, se edellytti lautakunnilta syyskuussa paljon toimenpiteitä. Toimisto antoi 2.9. tärkeät uudet luovutusohjeet luovutettaessa viljaa oman paikkakunnan lautakunnan käyttöön tai valtiolle. Luovutettavalle viljalle oli katsottava valmiiksi käsittely- ja varastointitilat. Toisena asiana toimisto ilmoitti, että ”Liikekeskusten asujamistolle oli kiireesti syyskuussa saatava syömäviljaa”.²¹⁵

Uudenmaan kulutuskeskuksille kesällä Saksasta saatu vilja oli loppumassa. Siksi oli toimittava nopeasti läänin elintarviketoimistoissa ja kuntien elintarvikelautakunnissa. Parin päivän kuluttua annettiin tarkempia ohjeita hätäapuviljan keräämiseksi ja nyt oli jo tosi kyseessä tiedotteen sanamuotoa lainaten ”koska joka päivä tulee uusia tietoja viranomaisille ja yhteiskunnan vakaus on uhattuna kulutuskeskusten ruuan puutteen takia”. Tiedotteessa määriteltiin tarkkaan viljan pikaluovutuksen järjestys: ”ensisijaisesti harvat luovutuskykyiset maatilat [uudenaikaisimmat suurtilat], jos tämä ei onnistu toissijaisesti vastuu siirtyy järjestyksessä yksi kylä/ jotkut kylät/ koko kunta, viljelijät, joilla oli ylijäämäviljaa puituna manttaalin mukaisella osuudella”.²¹⁶

Laaja hätäapukeräys suoritettiin viranomaistoimena keskitetysti, tiukan koordinoitusti ja nopealla aikataululla. Taustalla oli poliittinen tahtotila. Maassa oli viljaa puintikautena ja se oli saatava liikkeelle viljelijöiltä sitä kipeästi tarvitseville. Ilmaisu oli, että se oli pakko yhteiskuntarauhan säilyttämiseksi ja nälänhädän torjumiseksi. Vankileirikohtelu oli jo saanut liiaksi huomiota kansainvälisessä lehdistössä elokuussa 1918. Sosiaalidemokraattisen puolueen puheenjohtaja Väinö Tanner oli esitellyt Tukholmassa mm. professori Robert Tigerstedtin laatiman raportin vankileirien huonoista olosuhteista ruotsalaiselle lehdistölle.²¹⁷ Niissä poliittisissa piireissä, jotka toivoivat pikaista ratkaisua sisällissodan jälkien korjaamiseksi, oli tasapuolinen elintarvikkeiden saanti kuluttajille tärkeä tavoite.²¹⁸ Suomen kansainvälinen asema oli sillä hetkellä kyseenalainen. Iso–

²¹⁴ HS 24.8.1918, laaja selostus Uudenmaan maataloustuottajille elintarviketoimiston tarkoituksesta ja toiminnasta; Länsi–Uusimaa 3.9.1918: kirjoituspalstalla ”Uudenmaan läänin suomalaisten kuntien maanviljelijöille” ja läänintoimiston ilmoitus aiheena laiminlyönnit ja rikkomukset.

²¹⁵ Uset Da:1, toimiston kiertokirjeet lautakunnille 2.9.1918.

²¹⁶ Länsi–Uusimaa 30.8.1918 samasta asiasta yleisenä uutisena ja Lohjan elintarvikelautakunnan ilmoituksena 20.8.1918: ”Vilja olisi toimitettava jauhetettuna. Ja maksaa Elintarvikelautakunta jauhatuskustannukset”.

²¹⁷ Tanner 1948, 366–368; HS 22.8.1918.

²¹⁸ Kaikki Paasikiven senaatin (27.5. – 27.11.1918) puolueet: Suomalainen puolue, Nuorsuomalainen puolue, RKP ja Maalaisliitto sekä oppositiota edustaneen SDP:n maltillinen siipi sen aikaisen johtajansa Väinö Tannerin johdolla.

Britannia, Ranska ja Yhdysvallat etunenässä eivät tunnustaneet Suomen riippumattomuutta ja kansainvälinen apu Suomelle oli saavuttamattomissa. Suomen katsottiin olevan Saksan miehittämää sota-aluetta. Saksasta ja Pohjoismaista vuonna 1918 saadut viljatoimitukset olivat pieniä (taulukko 2). Vuonna 1917 tuonti Venäjältä oli 22 567 tonnia. Taulukossa on vertailuna tuonti Venäjältä vuonna 1918, joka oli alkuvuonna vain 1 360 tonnia. Tuonti Pohjoismaista selittyy suurelta osin Yhdysvaltojen ensimmäisistä toimituksista vuodenvaihteessa 1918/1919 sen hallinnoimista Tanskan ja Ruotsin satamavarastoista ennen toimituksia Alankomaiden satamista.

Taulukko 2: Viljan tuonti eräistä maista vuosina 1918 – 1919.

	1918	1919	Yhteensä
Saksa	3 979		3 979
Tanska	1 497	14 853	16 350
Ruotsi	843	3 719	4 562
Norja		6 547	4 562
Yhteensä	6 319	25 459	
Venäjä 1/1918	646		
Venäjä 2–4/1918	714		

Lähde: Suomen Elintarpeiden Tuontikunta r.l. 1922, 80 ja 86. Yksikkö tonnia.

Toimiston syksyn 1918 kiireellisiin toimenpiteisiin kuuluivat ensiksi tuottajien oman käytön ja oman kunnan korttilaisille varattavan viljan yli menevän, lunastettavaksi määritellyn viljan luovutuksen valvominen (taulukko 3, liite 5).

Toisena merkittävänä tehtävänä oli salakaupan ehkäisemiseksi laaditun jauhatusohjeen ja –hinnaston noudattamisen valvominen. Myllärien tuli pitää jauhatuspäiväkirjaa ja sen tuli olla ajantasainen. Myllytys edellytti jauhojen punnitusta. Myllärin tuli esittää päiväkirja pyydettyä elintarvikelakia valvovalle viranomaiselle kuten elintarviketoimiston toimihenkilölle, poliisille, elintarvikepoliisille tai elintarvikelautakunnan jäsenelle. Elintarviketoimiston ja elintarvikelautakuntien edustajien tai näiden valtuuttamien elintarvikepoliisien ja –valvojien syksyn ohjelmaan kuului kiertää kaikki myllyt ja pyytää mylläreiltä kuittaukset todistettavasti, että he olivat saaneet ohjeet tiedoksi ja olivat ymmärtäneet ne. Määräyksien noudattamatta jättämisestä elintarvikelautakunnan tuli ryhtyä lain mukaisiin toimenpiteisiin ja tiedottaa aloittamistaan korjaustoimenpiteistä heti elintarviketoimistolle. Myllytysohjeiden laiminlyönnistä seurasi myllyn välitön sulkeminen ja syyte käräjille. Rangaistus oli yleensä sakkorangaistus.

Toimisto lähetti 5.9. lautakunnille kirjeen ja pyysi vastaukset 15 päivän sisällä myllyjen kuntakohtaisesta kartoituksesta. Lautakunnan tuli selvittää kuinka monta ammattimaisesti toimivaa vesi-, sähkö- ja höyrymyllyä ja kuinka monta kotitarvemyllyä paikkakunnalla oli sekä minkälaisia

jauhatustaksoja ne perivät. Kunnissa oli syyskuussa 103 yleistä myllyä ja lautakunnat tunnistivat 57 kotimyllyä. Pornainen ei jostain syystä vastannut kartoitus selvitykseen.²¹⁹

Tiedot suomenkielisen Uudenmaan myllyistä olivat hämmästyttäviä. Myllyjen määrä suhteessa paikkakuntien viljantuotantoon ei ollut yhteneväinen. Esimerkiksi suurtuotantopitäjissä Mäntsälässä oli vain kaksi myllyä ja Iitissä oli kolme, kun taas pienessä Jaalan tuotantopitäjässä oli kahdeksan myllyä. Ilmeistä oli, että isännät mielellään myllyttivät viljansa naapuripitäjässä. Siitä kertoivat ennen syksyä 1918 raportoidut tapaukset, joissa viljojen jäljittämisen vaikeuttamiseksi jauhatuksien todettiin tapahtuneen vierailta paikkakunnilla, jolloin mylläreiltä ei vielä edellytetty mitään kirjanpitoa. Menettely antoi oivat mahdollisuudet salakaupan harjoittamiseen. Näitä tapauksia tuli jälkikäteen ilmi paljon läänin itäisistä rajakunnista.²²⁰ Se, että myllyjä oli paikkakunnilla epätasaisesti suhteessa viljan tuotantoon ja korttitalouksiin, selittynee osittain voimalähteiden sijainnilla ja liikkumisyhteyksillä myllyille.

Elintarvikelautakunnan toiminta tuli tapahtua pelkästään omassa kunnassa. Kuntien lautakuntien välistä toimintaa ja tuottajien tai kaupankäynnin valvontaa kuntien välillä ei ollut. Kaikki kuntien välinen kanssakäyminen piti hoitaa elintarviketoimiston tai valtion valtuuttamien viljankaupan harjoittajien kautta. Elintarvikelautakunnan toiminnan kannalta jatkossa oleellista oli, että kaikki viljat jauhatettiin kunnan omissa myllyissä, jotta myllytyksen toimintaa pystyttiin seuraamaan. Kiertokirjeellä 10.9. tarkennettiin, että eläinten rehuksi tarkoitettujen viljojen jauhatus oli samanlaisen menettelyn mukaista kuin leipäviljanviljan jauhatus. Kartoituksen seurauksena elintarviketoimisto julkaisi 15.10. päivätyn myllyille määritellyt yhtenäiset jauhatushinnat ja samalla rajahinnat, jotka sai myös alittaa. Hinnaston tuli olla yleisön nähtävillä myllyn seinällä.²²¹

Vaikka en käsittelekään tässä esityksessä laajemmin muiden kuin viljatuotteiden käyttöä ravinnoksi tai elintarvikekaupan vaihdannan välineenä, niin tuon esille perunan aseman satokaudella 1918. Kaikki kasviravinto oli tuona syksynä ja seuraavana talvena äärimmäisen tärkeätä nälän torjumiseksi. Vaikka perunaa oli Etelä-Suomessa viljelty yleisemmin jo yli sata vuotta, ei sen tuholais- tai tautitorjuntaan, sadonkorjuuseen eikä varastointiin ollut kiinnitetty käytännön työssä laajemmin erityisempää huomiota. Perunan merkitys ruoka-aineena oli jäänyt kausiluonteiseksi loppukesästä jouluuun. Elintarviketoimisto kiirehti kiertokirjeellä 10.9.1918 lautakuntia saattamaan päätökseen perunatoimitukset armeijan ja vankileirien huollolle ennen kuin perunarutto ehtisi tuhota satoa.

²¹⁹ Uset Da:1, toimiston kiertokirje 5.9.1918 lautakunnille. Uset Aa:6, kuntien vastaukset 5.9.1918 myllykyselyyn.

²²⁰ Uset Ea:1, Iitin lautakunnan ilmoituskirjeet 23.9. ja 28.9.1918 määräysten laiminlyönnestä itärajan kunnissa.

²²¹ Uset Da:1, toimiston kiertokirje lautakunnille 12.10.1918 jauhatuksen hinnastosta Uudenmaan suomalaisissa kunnissa; HS ja Uusi Suometar 13.10.1918, Jauhatusmaksujen rajahinnat. Hinnasto oli oleellinen osa läpinäkyvän myllytyksen valvontaa.

Myyntihinta oli hyvä ja nopeimmat tekivät hyvät kaupat. Elintarviketoimisto palasi peruna-asiaan uudestaan kuulutuksella 11.11. Senaatti tavoitteli päätöksellään 29.10. saatavan kerättyä kaikki tuottajien omasta käytöstä ylijäävät perunat mahdollisimman nopeasti. Kaupat tuli tehdä 25.11. mennessä kirjallisella sopimuksella. Kuvaavaa kotimaan perunasadon korjuusta ja saannista yleiseen kauppaan oli se, että perunasta oli pulaa jo tässä vaiheessa kulutuskautta. Jälkitiedoista ilmeni, että rutto mädännytti isoimman osan sadosta.²²² Samaa raportoitiin keväällä siemenperunoiden hankintakartoituksen yhteydessä. Perunanviljely ja sen säilytystaito olivat vielä alkeellisella kannalla. Maanviljelysopin professori Gösta Grotenfelt oli pyrkinyt edistämään perunanviljelyä ja korostanut perunan merkitystä suomalaisten ravinnonsaannissa.²²³

Kuvaan taulukkojen 4 ja 5 avulla vuoden 1918 viljasatoa niin laajasti kuin se aineistojen pohjalta on mahdollista. Yksityiskohtaisella tiedolla ei ole tässä yhteydessä niinkään merkitystä, vaan sillä, että tutkimuksessa on käytettävissä Uudenmaan suomenkielisten kuntien satotietoja ja niiden vertailuja maan kokonaistietoihin. Artturi Hiidenheimo laati laskelman syksyn satomäärästä viljelijöiltä elokuussa kerättyjen kylvöpinta-alatietojen ja viljalajikohtaisten hehtaarisatoarvioiden perusteella.²²⁴ Muuttaessani leipäviljan hehtolitroja painomitaksi käytin muiden kuin kauran painona 60 kg/hl. Rantatupa käyttää aineistossaan hehtolitrainoa 70 kg. Käyttäessäni alempaa hehtolitrainoa, haluan varmistaa, ettei yhteen kokoamani tieto ole yliarvioitua. Kaurapainona käytämme molemmat painoa 50 kg/hl. Taulukoissa kuvataan Uudenmaan suomalaisen elintarviketoimiston suuruusluokkaa ja asemaa läänissä ja koko maassa sekä toimiston sato-suhteita satoarvion 30.8. ja inventaaritietojen 20.10. välillä satovuonna 1918.

Taulukko 4: Uudenmaan läänin ja valtakunnan satoarvioita ja –vertailuja 1917 ja 1918.

Satovertailu alueittain	1918							1917
	AH	Sato	AH	Sato	AH	Sato	SVT	Sato
	leipävilja	leipävilja	kaura	kaura	vilja yht.	vilja yht.	vilja yht.	vilja yht.
Suomal.	223 170	278 043	421 416	296 160	644 586	574 203		
Ruotsal.		325 243		275 300		600 543		
Uusimaa		603 286		571 460		1 174 700	1 394 193	1 328 500
Koko maa		5 702 071		4 664 340		10 366 411	11 608 936	11 513 500

AH=Artturi Hiidenheimon satoarvio 30.8.1918. Sato=viljelijöiden sato- ja inventaari-ilmoitukset per 16.9.1917 ja 20.10.1918 (Rantatupa). SVT=Suomen virallinen tilasto perustuu otoksiin ja arviointeihin vuoden 1918 sadosta. Suomal. = suomalainen elintarviketoimisto. Ruotsal. = ruotsalainen elintarviketoimisto. Vuoden 1917 sadosta ainoastaan SVT:n tieto. Luvut hehtolitroja, muuntokertoimet leipävilja 60 kg/hl ja kaura 50 kg/hl. Lähde: Yhteenveto kuntakohtaisista kaavakkeista no 66/elokuu 1918, liite 5 ; Rantatupa 1979, 96 (taulukko 8) ja 183 (taulukko 17).

²²² Uset Da:1 toimiston kiertokirje lautakunnille 10.9.1918; Uset Da Aa:6 toimiston kiertokirje muille elintarviketoimistoille 22.1.1919 tiedustelu perunan ostosta Uudenmaan lääniin. Apua ei saatu muualta Suomesta.

²²³ Grotenfelt 1912, Suomen kylvösiemenyhdistyksen kirjasia N:o 6.

²²⁴ Taulukko 3, liite 5.

Taulukko 5: Satovertailutiedot viljelijät vs. läänintson arvio Uudenmaan läänin suom. tsto 1918 vs. koko maan viljelijöiden satoilmoituksiin.

1918 satotiedot viljelijät vs AH	Sato	AH 1 (60 kg)	AH 2 (70 kg)
Leipävilja	19 463	13 390	15 623
Kaura	14 808	21 070	21 070
Uset yhteensä	34 271	34 460	36 693
vs koko maa			
Koko maa leipävilja (70 kg)	467 516		
Koko maa kaura	233 217		
Koko maa yhteensä	700 733		

Sato=viljelijöiden sato- ja inventaari-ilmoitukset per 20.10.1918 Uud. suom. tson ja koko maan osalta. Rantatupa käyttää leipäviljan hehtolitrapainona 70 kiloa. Vertailu Artturi Hiidenheimon (AH) hehtolitralkelman muuttamisesta tonneiksi, vaihtoehdot leipäviljan osalta 60 kg ja 70 kg. Luvut tonneja. Lähde: Rantatupa 1979, 183 (taulukko 17); taulukko 3 (liite 5).

Elintarviketoimiston kiertokirje 21.10.1918 kuntien elintarvikelautakunnille oli vetoava. Eroavan senaattori Paloheimon toivomus elintarvikelautakunnille oli, että ne toimittaisivat huolellisesti inventoinnin ja viljan luovutuksen, koska sen onnistumisella tulisi olemaan suuri merkitys koko suomalaisen väestön pelastumiselta pahalta elintarvikekriisiltä: ”onnistumisesta mitä suuremmassa määrässä riippuu kansamme pelastuminen”. Johtokunta esitti Hiidenheimon välityksellä elintarviketoimiston vetoomuksen, ettei Paloheimo olisi eronnut.²²⁵ Paloheimon irtisanoutumisen takana olivat Helsingin kaupungin elintarvikelautakunta ja sen kantaan yhtyneet kunnat sekä pääkaupungin kantaa puoltaneet ”yhtymät”, jotka puolsivat vapaata kauppaa ja ne viljelijät, jotka eivät kaupassa halunneet noudattaa rajahintoja. Paloheimo katsoi politiikkansa – tasapaino tuottajien ja kuluttajien kesken – jatkamisen käyvän hänen osaltaan mahdottomaksi ja siksi hän jätti eroanomuksen elintarvikeasioiden hoitamisen osalta senaatissa.²²⁶ Tosin senaatti erosi välittömästi tämän jälkeen valtapoliittisista syistä.²²⁷

Marraskuussa toimeenpantiin ylimääräinen ns. 2 %:n viljankeräys armeijan valmiuden tukemiseksi. Sen laskentaperusteena oli omavaraistalouksien luovuttamattomat varastot ja niiden koko kulutuskaudelle varattu täysimääräinen viljamäärä. Tuottajat vastustivat keräystä, mutta se saatiin kuitenkin toimitettua seuraavan vuoden helmikuun loppuun mennessä lähes täysimääräisesti.²²⁸ Asiaa koskevassa elintarviketoimiston kiertokirjeessä 16.11.1918 elintarvikelautakunnille asia

²²⁵ Uset Da:1, toimiston kirje lautakunnille 21.10.1918 ... ”eroavan päällikön Senaattori Paloheimon nimenomainen toivomus että Elintarvikelautakunnat ..., huolellisesti toimittaisivat inventaurationen ja viljan luovutuksen, ...”; Uset Ec:1 elintarviketoimiston pöytäkirja 24.10.1918, 2§, toimisto kannattaa Paloheimon ohjelmaa ja on suuri vahinko, että hän eroaa ; Uusimaa 21.10.1918 Paloheimon vetoomus: ”Suomen maanviljelijöille ja leipäviljan tuottajille”.

²²⁶ Uusimaa 21.10.1918, ”Yleisiä uutisia, Elintarvepäällikkö eroaa.”, selostetaan Paloheimon eron syitä, mikä elintarvikeasioiden osalta tapahtui 20.11.1918 (liite 4).

²²⁷ Paasikiven senaatti erosi 27.11.1918 Saksa-suuntauksen vaihtuessa länsivaltasuuntaukseksi.

²²⁸ Rantatupa 1979, 193.

ilmaistiin melko jyrkästi: ”ellei muu auta pakkokeinojakin käyttämällä eräät määrät viljaa armeijan ja kulutuskeskuksien tarpeisiin”.²²⁹

Artturi Hiidenheimo halusi varmistaa kiertokirjeellä 16.12.1918 lautakuntien lakiin perustuvat velvoitteet viljan keruun ja jakelun onnistumiseksi. Lautakuntien tehtävät oli koottu 14 kohdan listaksi käytännön toimista viljan kokoamisesta Valtion Viljakonttorille toimittamiseen oman paikkakunnan tarpeet huomioiden. Elintarviketoimisto halusi tällä tiedotteella vielä kerran kirkastaa lautakunnan toimitsijoille ja luottamushenkilöille, mitä heiltä odotettiin ja mihin asioihin toimiston henkilökunta kiinnittää huomiota kuntien velvoitteita valvoessaan. Kiertokirjeessä kerrattiin, mikä oli ollut viljan keräyksen idea alusta eli kesäkuusta 1917 alkaen.²³⁰

5.2. Uutta on vaikea oppia

Toimintaympäristön ja ilmapiirin ymmärtämiseksi liittyen edellä kuvaamaani yleistilanteeseen syksyllä 1918, esitän seuraavassa kuntakohtaisia kuvauksia elintarvikelautakuntien kirjeistä ja elintarvikeneuvoja Veli Heinosen lähettämistä raporteista elintarviketoimistolle. Tapaukset ovat esimerkkejä ja niitä saattoi esiintyä samanlaisena useissa kunnissa.²³¹ Poiminnoistani tulee esille edellä kerrottuja ajankohtaisia ongelmia ja kuntien aivan vastakkaistakin erilaisuutta niiden pääelinkeinon, maatalouden²³², harjoittamisessa sekä niiden ruokahuollon velvoitteiden täyttämässä. Kuvauksissa tulee esille kuntia ympäröivän muun yhteiskunnan paine hankkia ruokaa. Sitä edustivat Uudenmaan maantieteellinen asema, teollisuuden sijoittuminen ja taajamarakenne. Tässä yhteydessä tuottajien lainkuuliaisuus oli kovalla koetuksella. Keskityn esittämään aineistosta niitä tapauksia, joista on laajempi selostus ja joilla tutkimukseni kannalta on merkitystä. Esitys etenee kihlakunnittain lännestä itään niin kuin neuvoja yleensä liikkui tarkastusmatkoillaan. Samalla kerrotaan viljanluovutustilanteen etenemisestä laajemmin merkittävimpien luovuttajakuntien osalta.

Taulukoissa 3 ja 3b (liitteet 5 ja 6) on pelkistetty kuntakohtainen yhteenveto syksyn 1918 satoarviosta, osoitetuista luovutuskiintiöstä yleiseen kulutukseen kunnan ulkopuolelle sekä luovutuksen toteutumisesta. Numerotiedot käyvät vertailuaineistona kuntien antamiin tietoihin sadon valmistuttua lopullisesti vuoden lopulla ja niihin perusteluihin, miksi luovutus onnistui vaivattomasti tai kohtasi erilaisia vaikeuksia. Tiedot toimivat tavoite- ja seurantatietoina. Tätä kuvaan tässä luvussa.

²²⁹ Uset Da:1, toimiston kiertokirje 16.11.1918 lautakunnille.

²³⁰ Uset Db:1, toimiston kiertokirje 16.12.1918 ”Viljan luovutus”, lainopillisena varmistuksena Artturi Hiidenheimon allekirjoituksen lisäksi toimiston lakimiehen Lauri M. Tulosen allekirjoitus.

²³¹ Aineisto on kotelossa Uset Ea:1 kunnittain aakkosjärjestyksessä.

²³² Tämän tutkimuksen näkökulma on viljanviljely ja sadon jakautuminen eri käyttäjille.

Karjalohjalla alettiin 1.10. järjestää kunnan sekavia elintarvikehallinnon asioita uudelleen. Neuvoja Veli Heinosen aloitteesta päätettiin kuntakokoukselle ehdottaa uuden elintarvikelautakunnan valitsemista (4 – 6 jäsentä), erityisen viljelyosaston (3 jäsentä) perustamista. Lisäksi kunta haluttiin jakaa elintarvikeasioiden hoidon piireihin. Ehdotuksen mukaan pitäjässä olisi 11 piiriä ja niissä toimitsijat. Tässä yhteydessä lautakunnan toimitsijaksi valittiin urkuri J. O. Viljanen. Erikseen valittiin rahastonhoitaja, jonka toimenkuvaan kuului mm. jakelukauppatilin tarkastus. Uusi organisaatio oli järeä ja tuli kunnalle kalliiksi.²³³

Karjalohjalla lähes puolentoista vuoden jälkeen ensimmäisen elintarvikelain voimaan tulosta, päästiin asioiden hoidon organisoinnin osalta siihen tilanteeseen, että suomenkielisten kuntien elintarvikelautakuntien toiminta voisi olla yhtenäistä. Kunnassa oltiin melkoisella takamatkalla. Siitä kertoo Viljasen kirje toimistolle lokakuussa. Kansliatyöt oli laiminlyöty ja kunnan elintarvikehuollon kannalta tärkeät tuottaja- ja korttitaloustiedot olivat puutteelliset.

Toimiston alueen pienimmän Sammatin kunnan elintarvikeasiat olivat hyvin johdetun lautakunnan hallinnassa päinvastoin kuin naapurikunnan myös pienehkön Karjalohjan asiat. Sammatin elintarvikelautakunnan kirjeenvaihto käsittää hallinnon rutiinien hoitoa ja täsmällistä raportointia.

Nummen elintarvikelautakunnalta saapui ilmoitus 12.10. siitä, että kunnan kaikilta kolmelta myllynhoitajalta oli saatu sitoumukset ja, että myllyille oli annettu käyttöluvat. Lautakunnalta saatiin 11.11. selvitys uuden sadon inventaariosta. Sato jäi 30 % ennakkoarviota pienemmäksi. Syynä olivat sääolot loppukesällä.²³⁴ Jos läänintoimistolla oli hankaluuksia esimerkiksi Lohjan ja Mäntsälän elintarviketoimistojen kanssa, sujui yhteistyö Nummen elintarviketoimiston kanssa hyvin. Nummi palautti säännöllisesti vaaditut viikoittaiset viljankulutuslomakkeet. Lautakunta ilmoitti 20.11. jättäneensä näistä ilmoituksista pois toimitukset Valion henkilökunnalle Hankoon, KOP:n henkilökunnalle Helsinkiin ja SOK:lle, yhteensä 5 600 kiloa. Lautakunta pyysi, että se voisi ”saada lukea pois siitä määrästä minkä olemme velvolliset pakko-otolla pois luovuttamaan”. Läänintoimistolla oli tehty merkintä kirjeeseen: ”Merkitään Nummen luovutustiliin ja kirje asiakirjojen joukkoon”.²³⁵

Pusulassa kärhämöitiin elintarvikelautakunnan 18.9. ilmoituksen mukaan elintarvikelautakunnan kokoonpanosta. Lopulta valittiin ne, jotka kuntakokous oli asettanut alun perin ehdolle. Muuta Pusulaa koskevaa tietoa ei ole syksyn aineistossa.²³⁶

²³³ Uset Ea:1, elintarvikelautakunnan pöytäkirja 1.10.1918.

²³⁴ Uset Ea:1.

²³⁵ Uset Ea:1.

²³⁶ Uset Ea:1.

Pyhäjärven elintarvikelautakunta piti jo 4.9. varmana, että se tulee pyytämään lisää viljaa tulevaa kulutuskautta varten. Kunnassa haluttiin ajaa alusta alkaen politiikkaa, jolla oltaisiin vahvasti saamapuolella kunnan ulkopuolisesta ruokahuollon tuesta. Pyhäjärvi jatkoi raportointia 21.9., ettei maanviljelijöiltä riitä viljaa luovutettavaksi yli oman tarpeen. Suurienkin tuottajien sato tulee kunnassa kulutetuksi. Osa maanviljelijöistä mm. pienviljelijät olivat sellaisia, joiden sato ei riitä koko kulutuskaudelle. Tämä oli yleistä koko Suomessa. Elintarvikelautakunnan toimitsija anoi 5.10. pikaisesti saada 30 000 kiloa ruista, 10 000 kiloa ohraa ja 10 000 kiloa kauraa kulutuskautta varten, sillä kunnassa ei riitä viljaa kovinkaan pitkälle tänä vuonna. Pyhäjärvi poikkesi muista alueen tuottajapitäjistä, kun se esitti kärkkäänä apupyynnöjä tulevaa kulutusta varten samaan aikaan, kun ruoka-apukeräys kulutuskeskuksiin syksyllä oli käynnissä. Pyhäjärven epäjohtonmukaisuudet jatkuvat, kun toimitusjohtaja kirjoitti 16.10., että ainoastaan 3913 korttitaloushenkilöstä 823 henkeä kuuluu jauhoannosten osalta elintarvikelautakunnan huollettaviksi ja, että kaikki kunnan maatalouden työntekijät oli otettu tuottajien omavaraisuustalouksiin, siis 3090 henkeä. Asukkaita Pyhäjärvellä oli noin 5100 henkeä. Kyseiset kunnan korttilaiset olivat käytännössä Hjalmar Linderin²³⁷ omistaman Högforsin tehtaan työntekijät. Linderin Hyvinkäällä omistaman alueen toiseksi suurimman maatilan, Kytäjän kartanon, sato ei riittänyt ruokkimaan tehdaslaisia Högforsissa toisin kuin esimerkiksi Aug. Eklöf Ab:n²³⁸ Iitin ja Mäntsälän maatiloilta saadut elintarvikkeet ruokkivat firman henkilökunnan sen tehdaspaikkakunnilla. Toimitusjohtaja Pyy jatkaa selityksiä: ”sateet vaikuttavat haitallisesti ohran ja kauran puintiin ja se on johtanut siihen, että kuluttajat [Högforsin tehtaan työväki] eivät ole saaneet viikkoannostaan.” Hän anoi 823 hengen kuukausitarvetta varten 4 666 kg jauhoja.²³⁹

Vihdissäkään ei viljanluovutuksen suhteen pidetty kiirettä. Vihdin kokonaisluovutukseksi vuoden 1918 sadosta oli määrätty 200 000 kiloa. Siitä oli luovutettu 14.11. mennessä 39 500 kiloa sekä loput eli 160 500 kiloa piti luovuttaa 25. – 28.11. Elintarvikelautakunta kirjelmöi 5.12. läänintoimistolle, että keräys tuottajilta oli tuottanut 40 000 kiloa, josta 10 000 kiloa korkealaatuista siemenkauraa. Tämä Kultasade-kaura anottiin säilytettäväksi varastossa Vihdissä. Kirjeeseen toimistolla oli kirjoitettu ”kunnes toisin määrätään, olkoon siellä”. Vihdin elintarvikelautakunnan toimet viljan keräämiseksi vaikuttivat laimeilta, eikä sille tässä vaiheessa läänin toimistonkaan puolelta esitetty mitään erityisiä vaatimuksia.²⁴⁰

Lohjalla valittiin uusi elintarvikelautakunta 20.9. Lautakunnan sihteeriksi ja kanslian hoitajaksi valitun opettajan palkkio oli silmiinpistävän korkea, 600 markkaa kuukaudessa, kun puheenjohtajan

²³⁷ Sainio, ”Linder Hjalmar (1862–1921)”.

²³⁸ Aug. Eklöf Ab, <https://www.porssitieto.fi/yhtiot/lisaa/eklof.shtml> (viitattu 30.9.2020).

²³⁹ Uset Ea:1.

²⁴⁰ Uset Ea:1.

palkkio oli 400 markkaa. Läänintöimiston elintarvikevalvoja Ojala oli tarkkaillut kanslian toimintaa ja raportoi sen tilasta 20.9. lohduttomalla tavalla. Hän kuvaili järjestyksen ja valvonnan täydellistä puutetta ja sitä, ettei hän saanut mitään järjellisiä vastauksia henkilökunnalle esittämiinsä kysymyksiin.²⁴¹

Lohjan elintarvikelautekunnan pitkä kirje töimistölle 14.12. kertoi vaikeuksista kunnassa. Vaikeudet tulivat esille näin myöhään. Kirje oli pelkkää valitusta. Siinä kerrottiin, että viljavajaus oli oman kunnan korttijakelua ajatellen kulutuskauden loppuun 89 000 kiloa. Laskelmassa ei ollut huomioitu siemenviljatarvetta. Sinänsä ihmeellinen selitys, koska siemenviljasta tuottajat huolehtivat itse eikä se liittynyt oman kunnan korttijakeluun. Lisäksi kirjeessä todettiin, ettei kaikkea viljaa oltu vielä saatu puitua, eikä näin voitu tyydyttää 4613 (n. 55 % asukkaista) elintarvikekorttilaisten tarpeita. Korttilaisten korkea osuus asukkaista johtui kahdesta taajamasta (Lohjankylä ja Virkkala) ja sen teollisuustyöntekijöistä. Lohjalla toistui sama ilmiö kuin Pyhäjärvellä. Se oli Hjalmar Linderin omistus teollisuudessa ja maataloissa Lohjalla. Maatalouden tuotanto ei pystynyt ruokkimaan omaa teollisuusväkeä. Elintarvikelautekunta kirjoitti, että kesällä 1918 korttilaisille pystyttiin jakamaan ainoastaan kaurajauhoja 500 – 600 g/vko. Keväällä 1919 tuskin päästäisiin samaan. Lopuksi anottiin, että enempi viljanotto Lohjalta lopetettaisiin ja Valiolle annettu 3 000 kilon erikoislupa peruutettaisiin ja painotettiin, että kunta ei pystynyt parhaalla tahdollakaan luovuttamaan viljaa, koska jouluksi vilja uhkasi loppua. Ei siis loppua kunnasta, vaan lautekunnan toiminnan tehottomuudesta lunastaa viljaa edes oman kunnan korttilaisten tarpeisiin. Lisäksi kirjeessä vedottiin siihen, että lunastusta vaikeutti järvien rikkomat yhteydet kunnan sisällä.²⁴²

Lohjan lautekunnan perustelut eivät olleet yleisesti ottaen kovinkaan päteviä. Jotta kunnan omavarainen elintarvikehuolto olisi voitu saada edes jonkinlaiselle tolalle, läänintöimiston päätös oli, ”ettei Lohjalta oteta enää viljaa, jos ovat toimittaneet tähän asti määrätyt määrät”. Hiidenheimon 14.11. laskelman mukaan Lohjan tuli 70 000 kilon luovutusmäärästä toimittaa 62 000 kilon erät 9. – 12.12., joten Lohjan elintarvikelautekunta oli pyynnöllään myöhässä. Lohjan kunnassa, kun otetaan huomioon kunnan asukasmäärä ja maatalouden laajuus, oli asiat päästetty Uudenmaan suomenkielisen elintarviketöimiston alueen huonoimpaan kuntoon. Kunnan hallinnossa ja johdossa oli pitkäaikaisesti ja todennäköisesti tahallisesti suhtauduttu väestön elintarvikehuollon asioihin välinpitämättömästi siitä alkaen, kun elintarvikesäädökset astuivat voimaan 2.6.1917, eikä sen ajantasaistamiseksi väestön monenlaisesta palautteesta huolimatta ollut huolehdittu elintarvikelakien tarkoittamalla tavalla. Maanviljelijöiden etu oli, että kunnan elintarvikeasiat olivat sekaisin ja he

²⁴¹ Uset Eb:5.

²⁴² Uset Ea:1.

pystyivät harjoittamaan omaa kauppansa vapaasti ilman elintarvikelautakunnan asioihin puuttumista.

Hyvinkäällä oli viljan viljelyala ainoastaan 300 hehtaaria ja sato pieni 400 000 kiloa. Puinti oli uudenaikaisesti koneellistettu ja 18.8. lautakunta pyysi 29 tynnyriä öljyä 21 polttomoottori-käyttöisille puimakoneille. Pyyntö oli öljyn saatavuuteen nähden ja muiden lautakuntien pyyntöihin verrattuna iso ja kertoi paikallisen maatalouden sen hetkisestä haavoittuvuudesta. Hyvinkään elintarvikelautakunta kirjelmöi 16.10., ettei Hankkija ollut pystynyt toimittamaan kaikkea Tuontikunnan Hyvinkäälle määräämää viljaa. Hyvinkää oli Pyhäjärven tavoin toinen tuottajapitäjä, joka kiireesti tarvitsi ruoka-apua. Hankkijan selitys oli, että sillä oli 50 000 kilon edestä muita toimittamattomia määräyksiä, joten siltä puuttui jakoon tarvittavaa viljaa. Hyvinkään lautakunta täsmensi tietoa 8.11., että kunnassa oli 4211 leipäkorttilaista, joista 1192 on lisäkorttilaista.²⁴³ Tämä viittaa siihen, että Hyvinkäällä oli korkea omavaraistalouksien ulkopuolinen henkilömäärä huollettavana ja siihen, että tuottajat eivät riittävästi osallistuneet tai eivät ehtineet osallistua viljan osalta oman kunnan kuluttajien ruokkimiseen. Tässä esimerkissä tulee esille syksyn viljan saannin ajoituskysymykset: leipäkorttilaisten tarpeet tulivat ilmi tasaisesti viikkosyklillä henkilöluvun mukaisesti ja sato saatiin puitua syömäkelpoiseksi viljaksi ja jauhettua vasta kaikkien viivytysten jälkeen useimmiten vasta vuoden vaihteeseen mennessä tai jopa sen yli.

Nurmijärven kunnanvaltuuston kokouksessa 9.9. päätettiin pöytäkirjan mukaan, ettei elintarvike-toimiston vaatimukseen luovuttaa 18 000 kiloa hätäviljaa kulutuskeskuksiin pystytä vastaamaan, mutta ”lausuttiin toivomus että saataisiin lähetettyä viljaa niin paljon kuin mahdollista”. Vastineessa lueteltiin toimitusvaikeuksien syiksi viljan huonolaatuisuus, huonot ilmat ja korjuuväen puute. Kunnassa oli paljon puimatonta ruista ja ohraa. Kunta pyysi alentamaan luovutusmäärää, kunnes kaurat oli puitu. Lautakunta vastasi 28.9. samoin selityksin toimiston uuteen pyyntöön saada koottua 21 000 kiloa viljaa. Lautakunta ilmoitti toimittaneensa ajalla 13. –17.9. yhteensä 16 400 kiloa. Elintarvikelautakunta oli yrittänyt täyttää velvollisuutensa valtuuston tahdon mukaisesti.²⁴⁴

Kuvaavaa ja yleistä syksyn toimituksissa yleisemmin Uudellamaalla oli se, että toimitukset jäivät hätäapupyyntöihin nähden vajaiksi. Syynä oli kuten edellä olen todennut töiden kaikenlainen etenemisen hitaus: sadonkorjuu, puinti ja tuottajien reagoiminen luovutusaikatauluihin. Toimisto kääntyi pikapyynnöillä suurten kulutuskeskusten lähellä olevien tuottajapitäjien puoleen, koska näistä oli nopeat kuljetusyhteydet.

²⁴³ Uset Ea:1.

²⁴⁴ Uset Ea:1.

Nurmijärven laskettiin olleen alueen neljänneksi suurin leipäviljan tuottaja. Tulkintani on, että kunnan elintarvikelautakunta pyrki kaikin tavoin ensin turvaamaan viljan saannin oman kunnan korttijakeluun, koska viljelijöiden nihkeys luovuttaa viljaa oli yleinen. Koska oman kunnan huolto oli puolustettavana, niin syiksi esitettiin keksimällä kaikkea mahdollista. Kuva todellisen tilanteen selvittämiseksi Nurmijärvellä oli läänintoimiston resurssien ulottamattomissa. Myllyasiat tuntuivat olleen kunnassa kuitenkin kunnossa, koska elintarvikelautakunta raportoi 7.10. ”poliisien välityksellä saadut sitoumukset” kaikilta seitsemän myllyn omistajilta ja hoitajilta noudattaa voimassa olevia asetuksia jauhatuksessa.

Nurmijärven elintarvikelautakunta raportoi 17.12. viljan valtakunnallisesta inventaariosta 20.10. kunnassa. Inventaarilaskijat eli piirimiehet käyttivät kukin omaa menettelyä ja se aiheutti lautakunnan kansliassa ”tavattomasti työtä ja aikaa”. Inventaarion tulos osoitti suurta eroa satoarvioon verrattuna ja lautakunnan mielestä inventaariolla ei ollut muuta arvoa kuin, että se oli ”osoituksena maataloustuottajien puuttuvasta rehellisyydestä”. Lautakunta jatkoi raporttiaan: ”Elintarvikelautakunnan satoilmoitusten ja asiantuntijain lausuntojen perusteella tekemien ennakkolaskujen mukaan pitäisi kunnan, ei ainoastaan tulla omillaan toimeen, vaan voida luovuttaa enemmän kuin valtion vaatima määrä 175 000 kiloa kunhan kaurat on saatu puitua”. Lautakunta oli hyvin perillä tehtävistään esimerkiksi valitessaan viljojen inventoijat, mutta ymmärrettävässä ohjeistuksessa oli ongelmia. Se kertoo kaikenlaisesta tottumattomuudesta hoitaa tämän kaltaisia hallintoasioita. Ilmeisesti Nurmijärvellä jouduttiin tekemään osittain uusintainventointeja. Toimiston merkintä papereissa on ”ei toimenpiteitä” eli se ei vaatinut inventaarion kokonaisuusintaa.²⁴⁵

Tuusulassa oli suuria maatiloja ja ne olivat jo pitkälle koneellistettuja. Toimiston toiminta-alueen suurin tila oli Bjarne Westermarckin²⁴⁶ omistama Järvenpään kartano. Viljantuotannossa Tuusula oli heti suurtuottajakuntien Mäntsälän ja Orimattilan jälkeen kolmantena. Elintarvikelautakunta raportoi 24.9. ongelmista, ettei saatu polttoainetta puimakoneitten käyttöön eikä viljoja jauhatukseen. Tämä vaikeutti myös helsinkiläisten ruokahuoltoa. Uudenmaan läänin suomenkielisen alueen isompien maatilojen maanviljelys oli vuonna 1918 jo siinä määrin nykyaikaistunut, että ilman öljypohjaista polttoainetta ei tultu toimeen ja tästä syystä puinnit siirtyivät.²⁴⁷

²⁴⁵ Uset Ea:1.

²⁴⁶ Henttinen, ”Westermarck Bjarne (1887–1945)”.

²⁴⁷ Uset Da:2, Hiidenheimon kokoama tilasto 23.9.1919 yli 50 hehtaarin (peltoala) tiloista vuoden 1919 satolunastuksien määrittämiseksi. Uudenmaan läänin suomenkielisissä kunnissa oli näitä tiloja 386. Eniten tiloja oli Vihdissä 53, Orimattilassa 35, Iitissä 33, Lohjalla 31, Nummella 28, Nurmijärvellä 26, Tuusulassa 25, Mäntsälässä 22, Askolassa ja Pusulassa 21.

Pornaisten elintarvikelautakunta tarttui suurtilallisen velvollisuuksiin osallistua viljan luovutukseen kirjelmässään 16.9. elintarviketoimistolle. Pornainen kuului toimiston alueen pienimpiin tuottajapitäjiin. Sen koko satovuoden viljan luovutusmääräksi toimisto oli määritellyt 40 000 kiloa. Pornainen oli toimittanut 3 000 kiloa syyskuussa hätäviljaa ja edellytti, että Lahan kartanon tulee toimittaa puuttuva toinen erä hätäviljaa eli 2 000 kiloa. Lautakunta katsoi, että isojenkin tuottajien oli osallistuttava keräykseen ja kannettava vastuu omalta osaltaan. Pornaisten elintarvikelautakunta erosi lokakuussa. Veli Heinonen raportoi Pornaisista 24.10.1918 elintarvikelautakunnan eron syitä, jotka elintarvikelautakunnan puheenjohtaja esitti kunnanvaltuuston kokouksessa. Puheenjohtaja mainitsi eron pääsyyksi sen, että virkailijoiden käydessä Helsingistä tarkastamassa lautakunnan toimintaa ja kunnan elintarvikeasiain tilaa, olivat he antaneet aiheettomia muistutuksia ja määräyksiä sekä lähettivät elintarviketoimistolle sellaisia raportteja, jotka olivat totuudenvastaisia.²⁴⁸

Mäntsälässä kunnan tärkeimmät luottamusmiehet kokoontuivat elintarvikelautakunnan kokouksen yhteydessä 22.11. pohtimaan, miten selviytyä elintarviketoimiston sille osoittamasta 200 000 kilon viljan luovutusmäärästä. Mäntsälä oli elokuisen ennakkolaskelman mukaan leipäviljan suurin ja kauran viidenneksi suurin tuottajakunta. Luottamusmiesten vakava pohdinta ja laskelmat osoittivat kuinka realistista Uudenmaan maaseudun pitäjistä oli saada viljaa yleiseen kulutukseen.

Ohjeistuksen normaali kaava oli, että läänin elintarviketoimisto määritteli kunnan elintarvikelautakunnalle kuinka paljon korjatusta sadosta tuli luovuttaa kunnan ulkopuoliseen kulutukseen ottaen huomioon kunnan alueen tuottajien ja kuluttajien omat tarpeet. Tieto tästä toimitettiin läänintoimiston kautta elintarviketoimituskunnalle ja Tuontikunnalle. Tuontikunta tiedotti kunnan luovutusmäärän aikatauluineen piiriasiamiehelle, joka tässä tapauksessa oli Agros. Tuontikunta taas vastaavasti jakoi viljan kulutukseen läänintoimistolta saamiensa määräysten mukaisesti kuten Hyvinkään esimerkki osoitti.

Mäntsälän kokouksen pöytäkirjassa todettiin: Tuontikunnalle oli luovutettu 22.11. mennessä 44 200 kiloa ja 24.11. tultaisiin luovuttamaan 6 000 kiloa. Elintarviketoimiston 14.11. laskelman mukaan oli luovutettu 37 500 kiloa ja 9. – 12.12. tuli luovuttaa 162 500 kiloa. Lisäksi todettiin, että oli toimitettu Stockmannin henkilökunnalle (632 henkeä), SYP:n henkilökunnalle (230 henkeä), Aaltosen kenkätehtaan henkilökunnalle (569 henkeä), Aug. Eklöfin henkilökunnalle (1243 henkeä) näiden yhtiöiden Mäntsälässä sijainneista kartanoista sekä Nurmijärvellä sijainneelle Kellokosken piirimielisairaallalle, kaikkiaan yhteensä 189 400 kiloa viljaa. Yritysten henkilökuntien korttilaisten määrä 2674 henkilöä yksin edusti keskikokoisen kunnan asukasmäärää. Lisäksi todettiin, että

²⁴⁸ Uset Ea:1.

”omavaraistalouksilta” ollaan viemässä kulutuskeskuksiin 180 400 kiloa, josta ”lainattaisiin” valtiolle 90 200 kiloa. Oman kunnan 4000 korttitalouslaiselle (45 % väestöstä) tarvitaan kulutuskauden loppuun [15.9.1919 asti] 280 000 kiloa jauhoja eli 560 000 kiloa viljana [1 453 000 kilon leipäviljasadosta, 35 %]. Yhdeksän kylän satolaskelmien mukaan tultaisiin saamaan viljaa jauhoiksi muutettuna 120 000 kiloa ja lopuista kylistä tultaisiin kokoamaan 60 000 kiloa siis yhteensä 180 000 kiloa jauhoja ja viljaksi muutettuna 360 000 kiloa. Kunnan viljasadosta inventaarin mukaan, kun kaikki otettaisiin huomioon, jää kunnan oma tarve 100 000 kiloa miinukselle viljana. Lisäksi huomautettiin, että säädöksien mukaiset helsinkiläisten tekemät viiden ja kahden kilon pussikaupat ennen inventointeja olivat pienentäneet todellista viljamäärää suhteessa satoarvioon useilla tuhansilla kiloilla.²⁴⁹

Kokous totesi lopuksi, että oli valitettavaa, etteivät viljelijöiden edut olleet tulleet huomioiduksi vertailussa kaupan ja teollisuuden kanssa. ”Viljelijäin tuotanto on tarkkaan säännösteltyä, mutta teollisuus ja kauppa ovat saaneet kiskoa suunnattomia voittoja. Johtuen siitä, että hallitus on suosinut näitä aloja.” Kokouspöytäkirjasta voin päätellä, että Mäntsälän elintarvikelautakunta oli ottanut yhteiskunnallista vastuuta verrattuna esimerkiksi Lohjan elintarvikelautakunnan toimintaan. Se oli rientänyt toimimaan ennenaikaisesti, omatoimisesti, ohi virallisen elintarvikehallinnon ja kauppakanavan. Asiakaskirjassa oli toimistolla tehty merkinnät: ”Kielt. toim. mitään [Kieltäytyy toimittamasta mitään]. Ilm. eroav. [Ilmoittaa eroavansa]. Keh. valits. uuden el. ltk:n ja ottamaan pakkokeinoin [Kehotetaan valitsemaan uusi elintarvikelautakunta ja ottamaan viljelijöiltä vaadittavat viljamäärät pakkokeinoin]”.²⁵⁰

Mäntsälän elintarvikelautakunta jatkoi toimintaansa ja ilmoitti 7.12. aiheena inventoinnit ja erityisesti tiedot kartanoista. Ilmoituksessa yleisesti todettiin, ettei ole pyritty salaamaan tietoja ja joissakin tapauksissa oli laskettu väärin. Piirimiesten toiminnasta todettiin heidän eritahtisuutensa; laskelmia ja raportteja puuttui. Lautakunta palautti 20.12. elintarviketoimistolle kunnan inventointilomakkeet. Inventointi- ja satotulosten saamiseen meni täten kaksi kuukautta.

Rantatupa toteaa valtakunnallisen inventoinnin tuloksista, että maanviljelijöiden satoilmoituksiin luotettiin, vaikkakin syytä todenperäisyyden epäilyyn oli. Elintarvikelautakunnilla ei ollut suurta intoa suorittaa jälkitarkastuksia. Kuntakohtaisesti tyydyttiin paikkaamaan ilmoituksia.²⁵¹ Aikaisemmista kokemuksista tiedettiin, että laajojen tarkastusten suorittaminen johti mittaviin

²⁴⁹ Rantatupa 1979, 192: asetuksen 13.8.1918 mukaan korttitalouksien yksityishenkilöille oli myönnetty lupa kuljettaa alle viiden kilon viljamääriä ilman lupatodistusta. Määrä alennettiin 20.9.1918 alle kahteen kiloon. Tämä ”pussikauppa” jäi käytännössä kontrollin ulkopuolelle ja sitä pidettiin yleisesti oikeutena ylihinnoin.

²⁵⁰ Uset Ea:1.

²⁵¹ Rantatupa 1979, 185.

kustannuksiin, kuten jälkeen päin ilmeni esimerkiksi tammikuussa 1917 ennen sisällissodan puhkeamista suoritetuista inventoinneista.

Mäntsälän kunnan elintarviketoimiston laskelmissa (taulukko 6) esitetään, mihin tarkoituksiin viljanlunastukset ohjautuivat sekä toimiston ja kunnan luovutukseen liittyvien erien erilaisesta käsittelystä omissa laskelmissaan. Mäntsälän esimerkki on laajuudessaan ääritapaus. Toimisto esitti lain mukaiset perusteet, jossa kunta oli itse selvittänyt kortti- ja omavaraistalouksien tarpeet. Kunta ei ollut ymmärtänyt Tuontikunnalle luovutusperustetta. Aineistosta ei selviä oliko yrityksille ja yhteisölle toimitetut erät sovittu toimiston ja Tuontikunnan kanssa. Esittämäni laskelmaluvut ovat leipäviljaperusteisia. Luovutuksiin käytettiin paljon myös kauraa. Esimerkiksi Mäntsälän Tuontikunnalle tapahtuneesta lopullisesta 165 000 kilon luovutuksesta 55 % oli kauraa. Kaura toimi tässä vaiheessa myös korttitalouksien leipäviljana.

Taulukko 6: Elintarviketoimiston ja Mäntsälän elintarviketoimiston laskelmat vuoden 1918 sadosta luovutetuista ja luovutettavista eristä marras-joulukuun tilanteen mukaan. Laskelma leipäviljaperusteinen (ruis, ohra ja vehnä). Kaurasatoarvio 1732 tonnia, koko viljasatoarvio 3185 tonnia. Toimiston laskelma per 12.12.1918, Mäntsälän kunnan laskelma per 22.11.1918. Yksikkö tonnia.

Elintarviketoimisto		Mäntsälän elintarvikelautakunta		Huomautus
Tuontikunta,	200	Tuontikunta	50	luovutti 169 tn Tuontikunnalle
– josta armeija 2 %	(30)	Armeija 2 %		kunta ei huomioinut
		Yritykset ja yhteisöt	189	kunta omatoimisesti
		Pussikaupat	~6	kunnan arvio: ”useita tonneja”
		Tuontikunta	180	”o-vtalouksilta., valtionlaina”
Korttitaloudet, 4000	560	Korttitaloudet, 4000	560	el. ltk halusi vähentää 100:lla tn:lla
Luovutukset yhteensä	–790	Luovutukset yhteensä	–986	
Leipäviljasatoarvio	+1453	Leipäviljasatoarvio	+1453	
Omavaraistaloudet, 4900	+653	Omavaraistaloudet, 4900	+467	

Lähde: Uset Da:1, Mäntsälän elintarvikelautakunnan kirje. Yksikkö tonnia.

Pukkilan elintarvikelautakunta ei kainostellut kirjeessään 25.8. toimistolle olevansa maatalouspitäjä. Vuonna 1917 Pukkila tuotti 300 000 kiloa viljaa ja kunnassa oltiin saavutuksesta ylpeitä. Saman määrän toimisto arvio myös Pukkilan leipäviljan tuotannoksi satokaudella 1918. Satoarvioita vaikeutti se, että Pukkila ei ilmoittanut palautuskaavakkeissa kesällä 1918 kuitenkaan ohran ja kauran kylvöaloja. Se oli ainoa kunta, jolla oli ilmoituksessaan näin merkittävä puute.²⁵²

²⁵² Uset Ea:1.

Veli Heinonen raportoi 30.11.1918:

Pornaisten, Mäntsälän ja Pukkilan elintarvikelauskuntien kanslioissa viimeksi käydessäni, tein sen merkillisen havainnon, etteivät jakelupaikat [korttilaisille luovutus] olleet tehneet minkäänlaista tiliä elintarvikelauskunnalle myydystä viljasta. Kun tällaista leväperäisyyttä todennäköisesti muistutuksista huolimatta tapahtuu muissakin kunnissa olisi hyvä, että siitä huomautettaisiin Elintarviketoimiston kirjelmällä, koska elintarvikeneuvojan huomautukset eivät tehoa. Mäntsälässä näyttää tapahtuneen väärinkäytöksiä, joihin ovat osallistuneet elintarvikelauskunnan jäsenet myymällä suoraan tai jakelupaikkojen kautta viljaa. Lauskunnan jäsenet ovat toimineet itsenäisesti ja mahdollisuus monenlaiselle vilpille on olemassa.²⁵³

Tämä huomautus osoittaa, että asiat eivät lauskuntien toimistoissa välttämättä olleet niin järjestyksessä kuin niiden raportointi Helsinkiin antoi ymmärtää. Toimiston neuvojalla oli auktoriteettia tiettyyn pisteeseen asti, mutta se ei yltänyt itsenäisen kunnallisvallan yli. Sitä osoittaa myös Pornaisten lauskunnan puheenjohtajan valitus neuvojan määräyksistä (sivu 65).

Askola ilmoitti 21.10. onnistuneista viljavarastojen inventoinneista. Nopeaa toimintaa, kun esimerkiksi inventaaritietojen kokoaminen Nurmijärvellä ja Mäntsälässä kesti kaksi kuukautta. Saman kokoisessa kunnassa kuin Anjala, Askolassa oli ainoastaan 600 leipäkorttilaista. Kokoonsa nähden Askola oli iso viljantuottaja, satoarvio 815 000 kiloa leipäviljaa ja 1 251 00 kiloa kauraa, eli Uudenmaan viljantuotannon pikkujättiläinen. Sen myötä sillä ei ollut myöskään mitään isoja sisäisiä ruokahuollon ongelmia. Ainoastaan lauskunnan yksi kanslia-apulainen sairastelleen puheenjohtajan rinnalla hoiti kaikki elintarvikehuollon ja läänintoimiston edellyttämät toimet ja velvoitteet. Kunnasta raportoitiin 19. ja 27.11.: ”pääosin kunnan viljantuottajat ovat kiitettävän tarkoin ilmoittaneet koko satomäärän, varastonsa – ilman estelyjä”. Raportointi jatkui: ”Kaurasta on vielä puolet puimatta, leipäviljat suurimmaksi osaksi puidut. Valtiolle tulee luovutettavaksi vehnää ja ruista [sopimussiemenviljailoilta]. Pienemmillä viljelmillä, jos viljaa ei riitä, tullaan kuitenkin ilman tukea toimeen, eivät aina pyydä kortteja”. Askolan esimerkki osoittaa, että uusmaalaisessa maanviljelyspitäjässä voitiin tulla toimeen vuosien 1917 – 1919 olosuhteissa, jos siihen oli myötämielistä asennetta ja yhteishenkeä. Lauskunnan puheenjohtaja W. Kojama ihmetteli kirjeessään 20.10. Aug. Eklöf Ab:n (Porvoo) ilmoitusta henkilöstönsä viljatarpeista ja sitä, miksei

²⁵³ Uset Ea:1.

Porvoon maalaiskunta isona maanviljelyspitäjänä pysty huolehtimaan Porvoon tarpeista, vaan tässäkin pyydetään Askolan apua.²⁵⁴

Orimattilan elintarvikelaetakunta raportoi 24.8. elintarvikekorttien ja lisäkorttien toimituspyynnön yhteydessä lähettämässään kirjeessä tavoitteistaan noudattaa lakeja ja sääntöjä tuottajien suhteen sekä huolehtivansa kunnan asukkaista ja erityisesti vähäväkisten oikeuksista. Muuten tutkimusaineistossa ei ole erityisesti mainintoja lautakunnan toimista koskien vilja-asioita. Orimattila oli toimiston alueen toiseksi suurin viljapitäjä ja hoiti toimitusvelvoitteensa esimerkillisesti.

Artjärven elintarvikelaetakunnan yhteydenotoissa toimiston kanssa ei ole mitään erityistä, ainoastaan lomakepyyntöjä ja täytettyjen lomakkeiden palautuksia. Viljantuotantomäärä oli alueen keskimääräistä tasoa ja luovutukset toimivat moitteettomasti.

Iitin elintarvikelaetakunnan sivutoimipisteen Vuolenkosken alueen vastaava ilmoitti 28.9., ettei paikallisen myllyn mylläri suostu pitämään kirjanpitoa. Hän oli jauhanut salaa yöaikaan naapuripitäjien jauhattajille. Erään maanviljelijän valitus lokakuussa Iitin elintarvikelaetakunnan toiminnasta koskien luovutettavan viljan rajahinnan ja kunnan jauhatetun hinnan välistä erotusta myytäessä jauhoja korttilaisille. Koska salakaupan hinnat olivat huomattavasti korkeammat, katsoivat Iitin maanviljelijät valittajan mukaan rajahintoja noudattaessaan tulleen petetyiksi.²⁵⁵ He eivät nähneet mitään yhteyttä omissa kannanotoissaan Uudenmaan läänin elintarviketoimiston syyskuun alun tiedottamisen kanssa. Maanviljelijöitten kantaa kuvasti syksyllä 1918 paljon tieto Iitin lautakunnalta 16.10.: ”maanviljelijät eivät luovuta ylijäämäviljaa – mieluummin maksaisivat 60 mk:n sakot ”gulascherauksesta”. Tämä on aineistossa ainoa kerta, kun kyseistä termiä käytetään, vaikka se kirjallisuudessa on yleistä kaupunkiväestön ruuan hankinnan yhteydessä samoin kuin tietenkin se, että elintarvikelaetakunnan puheenjohtaja ilmaisi asian näin suoraan oman pitäjän tuottajista.²⁵⁶

Iitin maanviljelijöiden kannanotoissa kuvastui se, että viljan luovutus yleiseen jakeluun olisi ollut jonkinlainen hyväntekeväisyystoimi. Käytännössä kuitenkin viljan myyminen Tuontikunnalle alueen välitysliikkeen kautta oli normaalia viljakauppaa. Satokauden alussa oli viljasta mahdollisuus saada korkeampi hinta.²⁵⁷ Elintarviketoimisto oli määritellyt Iitin korkeimpaan luovutusluokkaan muiden viljapitäjien Mäntsälä ja Orimattilan kanssa. Elintarviketoimiston 14.11. raportin mukaan Iitti ei olisi luovuttanut vielä mitään. Iitti itse raportoi 9.11. valtiolle 15 000 kilon luovutuksesta ja 12 000 kilon

²⁵⁴ Uset Ea:1.

²⁵⁵ Uset Ec:1. johtokunnan pöytäkirja 24.10.1918. Elintarviketoimiston johtokunnan jäsenen Akseli Sarjakosken tarkastuskäynti ja raportointi mylläristä sekä maanviljelijöiden kannanotoista ja vastuun ottamisesta.

²⁵⁶ Uset Ea:1.

²⁵⁷ Rantatupa 1979, 186: Valtio maksoi (rajahinta) 30.9./31.12.1918: vehnästä 2,20/1,70; rukiista ja ohrasta 2,00/1,50 ja kaurasta 1,60/1,40 mk per kilo.

luovutuksista sotaväelle sekä lähettävänsä ensi tilassa 8 000 kiloa kauraryynejä ja herneitä. Kauraa olisi tarkoitus vielä luovuttaa kahden viikon sisällä 15 000 kiloa.

Iitissä toimeenpantiin uusi laillinen viljavarojen ja herneiden inventointi 18.11.1918 alkaen ja ”jatkuen tarpeen mukaan”. Inventoinnin yhteyteen järjestettiin viljojen ja herneiden luovuttaminen. Elintarviketoimituskunta [senaatti] oli valtuuttanut elintarviketoimiston suorittamaan inventoinnin ja Iitin kunnan elintarvikelautakunnan oli ryhdyttävä kaikkiin määräyksestä johtuviin toimenpiteisiin sekä saatettava kuulutuksella tieto uusintainventoinneista yleisölle.²⁵⁸ Toimenpide oli järein mahdollinen yleisen viljankeruun järjestämiseksi. Iitin lautakunnan hetkellisestä heräämisestä aktiiviseksi marraskuun puolivälissä luovutusraportointineen oli silmänlumetta. Lopullinen raportti osoitti, että Iitin 200 000 kilon luovutusvelvoitteen sijaan lopullinen luovutus oli 65 000 kiloa.

Iitin elintarvikelautakunnan Vuolenkosken sahateollisuustaajaman sivutoimipisteen kokous 12.10. päätti tehdä kirjelmän Suomen Senaatin Elintarviketoimituskunnan valvontaosastolle Vuolenkosken höyrysaahan ja myllyn viljan jauhatuserikkomuksista ja maanviljelijöiden kieltäytymisistä noudattaa kaikkia määräyksiä. Samoin kuin myös toimiston toimikunnan jäsenen Akseli Sarjakosken tarkastusraportti aiheesta kertoi, kuinka korkealle tasolle myllärin ja viljelijöiden laittoman toiminnan selvittely saattoi päättyä.²⁵⁹

Jaalan luovutusmäärä vuoden 1918 sadosta oli 25 000 kiloa. Läänintoimiston 14.11. raportin mukaan kunnasta ei oltu luovutettu vielä mitään. Elintarvikelautakunta raportoi 8.11. päättäneensä luovuttaa 5 000 kiloa kulutuskeskuksiin ja sen tuli tapahtua yhdeltä tilalta. Lisäksi Jaala raportoi 13.11., että Karjalan Kaartin Rykmentin asiamies oli vaatinut 20 000 kilon kauraerää ja, että oli myyty 5 000 kiloa.

Neuvoja Heinonen raportoi 29.11. Jaalan elintarvikelautakunnan toimista. Puheenjohtaja oli sairas eikä kanslian toimitsija ollut saanut tehtäviä hoidettua esimerkiksi henkilöluetteloita tai tietoja omavaraistalouksista. Ne vaadittiin tehtäviksi elintarvikelain astuttua voimaan jo kesäkuussa 1917. Kunnassa oli eletty kuin ”pellossa”. Heinonen määräsi puutteet heti korjattaviksi. 21.10. aloitettu viljojen inventointi oli hoidettu leväperäisesti. Kylvö- ja satoarviomääriin nähden sato- ja varastomäärät olivat pieniä. Tilakohtaisissa merkinnöissä oli ristiriitaisuuksia. Omavaraistalouksissa oli ylikulutusta, viljan jauhatusta oli tapahtunut luvatta ja salakaupasta oli vahvoja viitteitä. Samoin kuin Iitissä tultaisiin tilastot Jaalassa käymään yksityiskohtaisesti läpi, oli Heinosen toteamus.

²⁵⁸ Uset Ea:1.

²⁵⁹ Uset Ea:1.

Alueen korkeimman valvojan Akseli Sarjakosken raportti koski myös Jaalaa: ”molemmissa [Iitissä ja Jaalassa] nimismiehen leväperäinen suhtautuminen”. Inventaari oli tehty väärälle kaavakkeelle. Syyksi kunnasta ilmoitettiin, ettei oikeita ole ollut saatavissa. Ne olivat tulleet jälkikäteen. ”Koska Jaalassa on ollut normaalit olosuhteet elolle”, katsoi Heinonen luovutettavaksi määrätyn 50 000 kiloa olevan ilman muuta saatavissa, vaikka nyt esitettyjen tietojen valossa siihen ei pystyttäisi. Heinonen määräsi uusintainventointeja ja jälkitarkastuksia – ”eikä selityksiä hyväksytä”. Eräs maanviljelijä oli kieltäytynyt antamasta sadostaan mitään tietoja. Asia jätettiin nimismiehen tutkittavaksi. Sekä Iitissä että Jaalassa jälkitarkastusten tulokset pienensivät poikkeavuuksia ennakoarvioiden ja satotulosten välillä. Lopputulos oli kuitenkin karu. Ainoastaan 15 000 kiloa saatiin yleiseen luovutukseen. Se oli Iitin kanssa suhteellisesti heikointa tasoa koko alueella.²⁶⁰

Elimäeltä elintarvikelausakunnan puheenjohtaja ehdotti 23.9. elintarvikepoliisin palkkaamista. Lautakunta ilmoitti 12.10. kaikkien kuuden myllyn myllytodistusten palautuksista [allekirjoitettuna] elintarvikelausakunnalle. Puheenjohtaja Aarne Härmävaara oli 8.11. sitä mieltä, että, ”talollisiin eikä heidän poikiinsa voida luottaa sato- ja luovutusasioissa, koska sato- ja luovutusilmoituksissa ilmoitetaan inventeerauksiansa perusteella, ettei luovutukseen riitä viljaa.” Hän jatkoi, ettei omasta kunnasta löydy inventoijia 20.10. valtakunnallisesti määrättyyn inventointiin, koska punaiset, hänen mukaansa työväen edustajat, olivat menettäneet kansalaisluottamuksensa ja muilla ei ollut aikaa ryhtyä tähän toimeen. Siksi puheenjohtaja pyysi toimiston järjestämiä viljavarastojen inventoijia.²⁶¹

Anjalan elintarvikelausakunta pyysi hyvissä ajoin jo 20.8.1918 öljyä 4 425 kiloa kahdelle puimakoneosuuskunnalle, jotka puivat 893 000 kiloa viljaa vuonna 1917. Se vastasi 82 % pitäjän viljasadosta, joka täten oli noin 1 100 000 kiloa. Vastaavasti vuoden 1918 satoarvio oli 1 141 000 kiloa. Tätä kautta voidaan todeta, että Hiidenheimon satoarviolaskennan perusteet olivat oikean suuntaiset koko aluettakin ajatellen. Elintarvikelausakunta muodostettiin 11.11. alkaen uusien sääntöjen mukaan: neljä jäsentä sekä maanviljelysosasto ja piirimiehet kymmeneen kylään. Elintarvikelausakunnan kokouksessa 26.11. herättiin elintarviketoimistolta 14.11. lähetettyyn muistutuskirjeeseen ja tilastoon, että kunnasta oli luovutettava viljaa 40 000 kiloa yleiseen kulutukseen. Myöhäisheräämistä kuvasi myös lautakunnan toteamus, että periaatteessa luovutuskeräystä ei vastusteta ja kukin kunta ”avustaa” voimiensa mukaan. Toistaiseksi oli luovutettu 2 700 kiloa. Lautakunta halusi puolittaa luovutusmäärän 20 000 kiloon. Päätettiinkin toimittaa heti 20 000 kiloa, vaikka ”se kirpaisee kunnan tilannetta”. Korttilaisten viljaluovutusmäärästä puuttui 56 000 kiloa kulutuskauden loppuun. Ratkaisuksi päätettiin, että supistetaan korttilaisten viljamäärää.

²⁶⁰ Uset Ea:1.

²⁶¹ Uset Ea:1.

Kokous ei ottanut kantaa omavaraistalouksien osallistumisesta talkoisiin eli olisi alettu lunastaa enemmän viljaa tuottajilta oman kunnan korttilaisille ja tuottajat olisivat luopuneet jostain heitä koskevasta. Vuoden 1916 alussa kunnassa oli 3090 asukasta ja joulukuussa 1918 ja leipäkorttilaisia oli 1200 (noin 39 % asukkaista).²⁶²

Ruotsinpyhtää oli yleisesti ottaen vakaa ja rauhallinen pitäjä. Ongelmia ilmeni elintarvikelautakunnan kirjeen 29.9. mukaan siinä, kun jouduttiin sulkemaan kolme myllyä yhdestätoista. Myllyjen suuri lukumäärä ja osan sulkeminen kertoivat läänin rajapitäjän ongelmista. Tästä kertoi esimerkkinä elintarvikelautakunnan raportti toimistolle 17.10. kuudesta salakaupan kiinnijääneestä Kymijoella.

Ruotsinpyhtään elintarvikelautakunnalla oli pyrkimyksiä saada 50 000 kilon luovutusmäärää pienennettyä. Lautakunta halusi ensisijaisesti turvata oman kunnan ihmisravinnon riittävyyden. Yksittäinen viljelijä osoitti anomuksen 25.10. elintarvikelautakunnalle viljanluovutusvelvollisuutensa pienentämistä. Hän perusteli sitä sillä, että karjalle oli jätettävä riittävästi viljaa. Lautakunta totesi kirjeessään toimistolle 20.11., ettei se voi myöntyä joustoon, koska ensisijaisesti kunnassa oli turvattava ihmisravinto, eikä tässä tapauksessa viljelijä näytä toteen karjansa erinomaista tuottavuutta. Myönteinen päätös voisi johtaa kunnassa kymmeniin vastaavanlaisiin anomuksiin.²⁶³

Uudenmaan Maataloustuottajain Piiritoimikunta kutsui 18.11.1918 koolle Maanviljelijäjärjestöjen edustajia neuvotteluun aiheina elintarvikkeiden, etenkin viljan, luovutus kulutuskeskuksiin ja erityisesti pääkaupunkiin. Lehdistö raportoi kokouksen kulusta.²⁶⁴ Uudenmaan suomalaisen elintarviketoimiston puheenjohtaja Artturi Hiidenheimo alusti elintarvikekysymystä ja kokouksen mielipide oli, että maatalouden toiminnan tuloksista oli kerrottava suurelle yleisölle, koska kuluttajapiireissä yleisenä käsityksenä oli, että maanviljelijät eivät tahdo luovuttaa elintarvikkeita. Kirjoituksissa todettiin myös, että osa maanviljelijöistä oli niskoitellut luovutusvaatimuksia vastaan, mutta kuitenkin suurin osa heistä oli tehnyt kaikkensa elintarvikepulan lievittämiseksi. Uudenmaan viljasato ei ollut sitä, mitä ennakkoon asetetut toiveet antoivat odottaa.

Maaseudun Tulevaisuus julkaisi oman katsauksensa Uudenmaan syksyn elintarviketilanteesta 31.12.1918. Syksyyn 1918 mennessä oli kulutettu kaikki käytettävissä olleet viljavarat, niin kotimaiset kuin ulkolaiset. Ruissato Länsi–Uudellamaalla oli keskinkertainen ja Itä–Uudellamaalla keskinkertaista huonompi. Kevätviljasato sen mukaan, mitä tähän mennessä oli puitu, oli osoittautunut koko Uudellamaalla keskinkertaista huonommaksi. Joillakin alueilla kaurasato supistui

²⁶² Uset Ea:1.

²⁶³ Uset Ea:1.

²⁶⁴ Esimerkiksi Länsi–Uusimaa 26.11.1918.

jopa kolmanteen osaan normaalista. Kauran määrä oli joka tapauksessa ylivoimainen viljasadon muihin viljalajeihin verrattuna. Syksyllä 1917 kesken puinti-ilmoitusten senaatti oli ilmoittanut, että puolet kaurasta oli varattava leipäviljaksi, koska ruis ja ohra eivät riitä ja tämä päätös oli voimassa edelleen.

Vuoden 1918 ruissato oli painoltaan kevyempää kuin keskimäärin. Syksyn 1918 kylvö oli tehty uudissadosta ja syksyllä 1918 kylvetty ruisala oli tavallista suurempi. Maanviljelijöille oli annettu oikeus pidättää seuraavan vuoden siemen, joten kulutuksesta oli pois kaksinkertainen siemenmäärä. Vuoden 1918 kevätiljasatoa ei ollut vielä täysimääräisesti puitu heikkojen sääolosuhteitten takia. Juurikassato, etenkin perunasato, oli hyvä. Satoa oli toimitettu kulutuskeskuksiin huomattavia määriä. Tätä piti vielä nopeuttaa, koska vaarana oli perunoiden pilaantuminen viljelijöiden puutteellisten varastointitilojen takia. Maaseutukunnilla oli myös itsellään korttiannoksen varassa olevia kuluttajia ruokittavana vaihtelevasti suhteessa kunnan koko väestömäärään nähden. Tässä tilanteessa elintarviketilanne Uudellamaalla oli sangen huolestuttava.

Marraskuun elintarvikehuollon kokouksessa vilkkaan keskustelun jälkeen hyväksyttiin viljaa koskenut ponsi tilanteen hoitamiseksi Uudellamaalla. Ponnessa tuotiin esille viisi julkilausumaa: ensiksikin viljelijöiden velvollisuus oli luovuttaa laillista tietä kaikki liikenevät elintarvikkeet; toiseksi niskoittelevat maanviljelijät tuli asettaa edesvastuuseen, mikä tarkoitti viljan pakko-ottoa ja tuomiota ankarimpaan rangaistukseen; kuluttajien tuli tiedostaa tilanne eikä syytellä maanviljelijöitä; neljänneksi teollisuus ja kauppa oli saatava enemmän epäitsekkäällä tavalla kuin tähän asti palvelemaan elintarviketuotantoa ja lopuksi viljelijöillä oli oikeus pidättää hallussaan olevasta viljasta omavaraistalouksille säännöstellyn määrän, siemenviljan sekä jonkin verran myös kotieläimille.²⁶⁵

Edellä kuvaamani syksyllä 1918 Uudellamaalla vallinnut yleinen mieliala ja käytännön elintarvikehuollon toiminta vaihtelivat maaseudun kunnissa huomattavasti. Läänin elintarviketoimisto ei ollut saanut tilannetta vielä kokonaan hallintaansa. Varsinkin läänin itärajan kunnissa vanhan perinteen mukaiset kauppatavat ja sodan hävitys vaikuttivat elintarvikelautakuntien toimintaympäristössä. Elintarviketoimiston tahtotila oli selkeä, mutta lautakuntien tulokset olivat vielä epätasaisia.

²⁶⁵ MT 31.12.1918.

Suomen armeijan alkoi järjestäytyä vuonna 1918 ja se näkyi Uudenmaan elintarviketoimiston järjestelyissä.²⁶⁶ Sen ruokahuolto kosketi merkittävästi Uudenmaan lääniä ja Viipurin läänin yksikköjen osalta ruokahuolto ulottui Uudenmaan läänin koillis- ja itäosiin.

6. Koettelemuksista kestävämpään ratkaisuun

6.1. Talvi ja kevät 1919

Elintarvikkeiden säännöstelyssä talvella ja keväällä 1919 oli samoja piirteitä Uudellamaalla kuin jo kaksi vuotta jatkuneen tilanteen aikana. Toiminnassa edistyttiin, mutta edelleen ilmeni samoja hankaluuksia kuin aikaisemmin. Läänintoimistolla tunnettiin 21 kunnan tilannetta aikaisempaa paremmin. Lääninhallinto oli kuntia kohtaan edelleen enemmän suostutteleva kuin ehdoton. Asenne oli muuttunut maanviljelijöitä kohtaan kuitenkin tiukemmaksi perustuen esimerkiksi Artturi Hiidenheimon mielipiteisiin ja vahvaan asemaan MTK:ssa. MTK oli joulukuussa selkeästi ilmaissut kantansa siitä, miten maanviljelijät olivat vastuussa tulevan talven ruokahuollosta. Toimistosta käsin pyrittiin täsmentämään ja yhtenäistämään lautakuntien työskentelyä kuten toimistotyötä, kirjanpitoa, rekrytointia ja yhtenäistä palkkausta. Ratkaisevaa tuloksille oli, mikä oli tuottajien asenne paikkakunnan ja koko maan ruokahuoltoon, ja minkälainen oli elintarvikelautakunnan suhde pitäjän maanviljelijöihin. Oliko se alistunut vai omasiko se auktoriteettia vaatia lain mukaisten velvoitteiden täyttämässä. Merkitystä oli tuottajien tottumuksilla ja kokemuksilla tehdä maataloustuotteiden kauppaa – oliko se perinteistä nyttikauppaa ostajalle kuin ostajalle, vai pelkästään kauppaa alan erikoisliikkeiden kanssa.

Vuoden 1919 alusta viljan jakelu kulutuspaikkakuntien elintarvikelautakunnille siirtyi elintarvikeministeriön yhteyteen perustetun Viljakonttorin asiamiesten kuten Labor tai Hankkija kautta hoidettavaksi. Uuden määräyksen mukaan kunnan omien korttitalouksien käyttöön sai viljaa varata ainoastaan helmikuun loppuun ja kaikki muu tuli luovuttaa mahdollisimman pian muiden paikkakuntien tarpeisiin. Väliavarastossa tuottajapitäjässä sallittiin säilytettäväksi kerrallaan ainoastaan kahden viikon jakotarpeet. Muuten oli tarkkaan huolehdittava, että edellä kuvattu kerätyn ja keräämättömän viljan luovutus ja oman kunnan määrä kirjanpidollisesti pysyivät ajan tasalla. Kirjeessä oli 14 kohdan ohjeet viljakaupan ehdoista ja valvonnasta. Elintarvikeministeriö osoitti juridisesti yksityiskohtaisesti läänin elintarviketoimiston kautta, miten viljakaupan toimia tuli

²⁶⁶ Uset Ea:2, Intendentuoriosaston kirje toimistolle 18.11.1918; maisteri Einar Wickmann määrättiin 18.11.1918 Sotasiaintoimituskunnan Intendentuoriosaston edustajaksi valvomaan sotalaitokselle kerättävien viljojen, lihan ja rehujen toimituksia

tuottajien kanssa hoitaa. Aikaisemmasta oli opittu, että jokainen yksityiskohta tuli huomioida niin, että tulkintaerimielisyyksiä olisi mahdollisimman vähän.²⁶⁷

Toimiston ja lautakuntien välisistä raporteista ja selonteista ilmeni entistä selvemmin kuntien erilaisuus. Tämä näkyi jo aiemmin seurattaessa tietoja säännöstelyn alusta. Aineistosta paljastuu ääripäät skaalalla kaikki toimi, mikään ei toiminut ja siltä väliltä jotkut asiat toimivat, toiset taas eivät. Esimerkkinä oli tästä aineistossa jatkuvasti esille tuleva omavaraistalouksilta kerättävän ylijäämäviljan luovutus. Kysymys oli kuitenkin normaalista viljakaupasta säännöstellyin hinnoin. Pakkoa oli vain myyminen lunastettavaksi määritellyn määrän osalta. Toimisto pyysi vuodenvaihteessa 1.1.1919 päivitetyn tilanteen maanviljelijöiden luovuttamista viljamääristä oman kunnan korttilaisille ja valtiolle, kunnan omasta varastosta sekä kunnan omavaraistalouksista. Aineisto ei ole täysin kattava, joten en esitä siitä yhdistelmää. Korttilaisten osuus kuntien väestöstä vaihteli alle 10 prosentista lähes 80 prosenttiin. Siirtymää omavaraistalouksista korttilaisiin tapahtui kevään edistyessä, kun pienviljelijöitä päätyi viljan loppuessa omasta taloudesta korttilaisiksi tai myös, kun tehdas- tai kartano-omavaraistalouksilta loppui vilja.

Perunan osalta tuli aineistossa vielä selkeämmin esille talvisäilytyksen ongelmat, kun lähes jokainen elintarvikelautakunta vastasi toimiston kyselyyn siemenperunatarpeista. Palaute oli melko karmaisevaa. Perunat olivat mädäntyneet tai perunaruton saastuttamia. Lopulta keväällä 19 kunnalle jaettiin siemenperunat tuontiperunasta.²⁶⁸ Kevään 1919 aineistossa on paljon viitteitä Uudenmaan karjatilojen, kestikievereiden, meijereiden maidonkuljetuksen ja armeijan rehupulasta. Siihen saatiin ratkaisua käymällä kauppaa länsisuomalaisten välitysliikkeiden kanssa. Etelä-Pohjanmaalta ja Satakunnasta oli saatavissa heiniä ja korsirehua lähes rajattomasti. Myös karjataloustuotteiden tuotantoa ja kauppaa käsiteltiin kunnissa paljon.

Vuoden 1919 elintarviketilanteen tarkastelussani on ensisijalla vilja. Tässä vaiheessa kaura ei enää erottunut selvästi muusta viljasta, koska sitä oli alettu käyttää leipäviljana. Tässä oli suuria paikkakunta- ja alueellisia eroja. Talvi 1918 – 1919 oli vaikea Uudenmaan maalaiskunnissa kotimaisen leipäviljan saannin osalta. Puinnit olivat siirtyneet ja luovutusvelvoitteiden mukaiset toimitukset siirtyivät jopa kevättalveen asti. Taulukossa 3b (liite 6) esitän luovutusten onnistumisen. Vielä joulukuun 1918 tilanteessa kiintiöstä oli saavutettu vasta 23 prosenttia. Maaliskuun alun tilanteessa oli saavutettu tavoite ja ylitettiin 2 000 000 kilon raja. Suurin osa kunnista ylitti kiintiönsä.

²⁶⁷ Uset Da:2.

²⁶⁸ Uset Da:2, toimiston lista 2.4.1919 elintarvikeministeriölle 4000 hehtolitrin ulkomaisen siemenperunasta jaosta 19 kunnalle. Ainoastaan Askola ja Pornainen puuttuvat listalta. Rantatupa 1979, 215: perunoiden säännöstelyssä noudatettiin helmikuussa 1919 edellisen syksyn lupajärjestelmää, mutta 28.3.1919 perunoiden kauppa ja kuljetus vapautettiin kaikesta säännöstelystä lähes esteettömästi tuonnista johtuen.

Joissakin kunnissa luovutustavoitteesta jäätiin selvästi. Kevään ja kesän loppuperinnöillä maanviljelijöiltä ei ollut alueen kokonaisluovutuksen kannalta enää merkitystä. Se oli ainoastaan periaatteellinen kysymys järjestelmän uskottavuuden näkökulmasta.

Tuontiviljan saanti kuntien korttilaisille vasta ratkaisi suuret ongelmat – yllättävää kyllä viljapitäjissäkin. Esitän seuraavaksi kuntakohtaisen viljatilanteen kylvökaudelle 1919 tultaessa. Esitys noudattaa samaa järjestystä kuin syksyn 1918 osuus.²⁶⁹

6.2. Kuntien käytännöt edelleen erilaisia

Karjalohjalla elintarvikesäännöstelyn asiat alkoivat jossakin määrin kehittyä kohti toimiston määrittelemää tasoa, kun elintarvikeasioita järjestettiin uudelleen 1918. Loppuvuoteen mennessä luovutuksia oli 39 000 kiloa, josta 18 000 kiloa oli käytetty omille korttilaisille ja loput toimitettu Hankkijalle. Viljakonttori ei kuitenkaan ollut saanut ainuttakaan ilmoitusta viljan käytöstä lokakuun alusta alkaen ja se esitti lautakunnalle 5.5.1919 vaatimuksen toimittaa kaikki rästiin jääneet viljanjakelua ja kulutusta koskevat viikkotilastot. Valvontajärjestelmä reagoi ihmeteltävän hitaasti Karjalohjan laiminlyönteihin. Karjalohja kääntyi 1.7. Viljakonttorin puoleen sokerikiintiön saamiseksi jolloin toimisto vastasi saman tien, ettei Karjalohja edelleenkään ollut toimittanut viljankulutusraportteja ja painotti, että se oli ainoa kunta koko Suomessa, joka ei ollut tätä ”alkeellista velvollisuuttaan täyttänyt”. ”Toivomme sydämestämme, ettette kuuluisi tämän Elintarviketoimiston piiriin”, kuului toimiston moitekirjeen teksti edelleen. Toimisto myös korosti, että laiminlyönnin jatkuessa asiasta menisi ilmoitus ministeriöön ja ilmoitti Karjalohjan kunnanvaltuustolle, että laiminlyönnin takia sokeria ei oltu kuntaan toimitettu. Patisteluiden seurauksena Karjalohjan elintarvikelautakunta laati selityskirjelmän asiasta ja vetosi uudelleen sokerin saamiseksi ja ihmetteli kuinka sokeriannoksia pidätellään. Kirjeen lopussa oli vielä heitto, ”niin eipä ole ihme, jos [kuntalaisten] tyytymättömyys puhkeaa huippuunsa”. Tällä yksittäisellä tapauksella haluan osoittaa, kuinka syvällä kunnan itsetietoisuus joissakin tapauksissa oli ja miten elintarvikeviranomaiset pyrkivät yhtenäisin seurantamenetelmin hallitsemaan viljan riittävyyttä.

Naapurikunnassa Sammatissa elettiin jo aikaisemmin vakiintunutta säännöllistä viljanluovutusten ja säännöstellyllä hoidetun ruokahuollon arkielämää. Sammatissa asui 1476 asukasta, joista korttilaisia vuodenvaihteessa oli 23 prosenttia.

Nummella oli noin 4500 asukasta, josta korttilaisia oli 22 prosenttia. Väkiluku oli ollut voimakkaassa kasvussa. Lautakunnan 20.2. ilmoituksen mukaan viljelijöiltä oli keräämättä viljaa vielä 75 000 kiloa.

²⁶⁹ Aineisto on kotelossa Uset Ea:3 kunnittain aakkosjärjestyksessä.

Huhtikuussa viljavirta kunnasta Viljakonttorille kääntyi, kun kaikki luovutusvilja oli luovutettu ja viljelijöillä oli jäljellä vain siemenviljaa. Kunnan varasto oli tyhjä. Kunnasta raportoitiin 6.4., että korttilaisten määrä kasvaa ja valtiolta olisi saatava korttitalouksille 3 000 kiloa viljaa viikossa. Omavaraistalouksissa vallinnutta tasapainoa ei haluttu horjuttaa. Nummen esimerkki osoittaa, että yhteistyö kunnassa viljelijöiden kanssa oli toiminut ja todennäköisesti väärinkäytöksiä ei ollut.

Uudellamaalla maanviljelyspitäjissä maalisi–huhtikuun vaihteessa oli taitekohta. Senaatin kannalta ulkomailta saatu vilja tuli hyvinkin hoidettujen kuntien osalta parhaaseen mahdolliseen aikaan.

Pusulan kirjeenvaihdosta toimistolle on poimittavissa kaksi esimerkkiä ajankohtaisista vilja–asioista. Lautakunta sai 2.1. toimistolta kirjeen, jossa pyydettiin selvitystä lautakunnan toimintaa kritisoineisiin erään kuntalaisen lähettämiin ilmiantokirjeisiin. Vastauksessaan 8.1. lautakunta selvitti ”kunnan jauhojen” laillisen hinnoittelun ja pyysi tietoa, kuka näitä ”ilmiantoja” kunnasta lähettelee. Toimistolta ei enää asiaan palattu. Tapaus osoittaa horjutusyritystä kunnan sisällä lautakunnan luotettavuutta kohtaan. Vastaavanlaista ”ilmiantoa” ei aineistosta tullut esille minkään muun kunnan osalta.

Toisessa esimerkissä haluan tuoda esille sen paneutumisen, mitä toimiston puolelta edellytettiin ruokahuollon hallinnon hoidossa. Toimisto pyysi kunnilta selvitykset vuodenvaihteessa kirjanpidon hoidosta. Pusulan 5.2. vastauskirjeessä tarkkaan selostetaan noudatettavaa viljan oston ja jakelun kirjanpitojärjestelmää. Vielä 6.2. päivätyllä kirjeellä täydennettiin pyydettyjä tietoja viljojen lunastuksesta ja toimituksesta valtiolle ja jäännöksestä kunnan korttijakeluun. Kaikesta täsmällisyydestä huolimatta Pusulan valtiolle luovutus jäi kauaksi tavoitteestaan vaatimattomaksi 28 000 kiloksi määrätystä 70 000 kilosta. Vaikka korttilaisten osuus vuodenvaihteessa oli 20 prosenttia kunnan 4035 asukkaasta, ilmeni korttijakeluun saatavan viljan osalta vaikeuksia. Huhtikuun puolessa välissä kunnasta tiedotettiin ”syömävilja korttilaisille loppu, 747 kg jauhoja pitänyt lainata omavaraistalouksilta viikkojakeluun”. Korttilaisten määrä oli lisääntynyt sadalla. Huhtikuun lopulla Pusula anoi elintarviketoimistolta touko–kesäkuun tarpeiksi 30 000 kiloa viljaa. Leipäkorttilaisten määrä oli jälleen lisääntynyt. Toimiston virkailijan merkinnän mukaan viljakonttori oli jo viikkoa aiemmin määrännyt toimitettavaksi höyrylaiva Bussenin purusta 16 000 kiloa. Toisin sanoen, mitä Pusula oli vuoden 1918 sadosta toimittanut talven aikana valtiolle, sai se puolet takaisin yhdellä toimitusmääräyksellä. Tämä tapahtuma huhtikuulta oli melko tyypillinen Uudenmaan maalaiskuntien osalta, ei kuitenkaan palautuksen suhteellisuuden osalta. Pidän esimerkkiä erikoisena siinä mielessä, että Pusulan maatalous edusti länsi-uusimaalaista maataloutta keskimäärin, mutta kunnassa maanviljelijät ilmeisesti kuitenkin pinnan alla hiljaisesti vastustivat luovutuksia ja lautakunta oli altavastaaja.

Pyhäjärven lautakunnan elintarvikehuolto oli hyvin omaperäistä. Sato oli pieni, mutta kunta ylitti kuitenkin luovutuskiintiönsä. Lautakunta puolusti oman kunnan työläisten tarpeitten turvaamista. Osaltaan tämä johtui kunnan elintarvikehallinnon vastaavien poliittisesta taustasta; puheenjohtaja ja toimitsija olivat alkuperäiseltä taustaltaan sosiaalidemokraatteja.²⁷⁰ Poikkeavaa muihin kuntiin nähden oli talouksien jakautuminen: omavaraistalouksien henkilöluku 2064 (31 %), omavaraistalouksien huollon varassa olleet 2026 (30 %) ja kunnan korttilaiset 2585 henkilöä (39 %). Tammikuun alussa kunnalla oli vain 2 000 kiloa viljaa varastossa ja se ilmoitti käyttävänsä valtiolle kerättyä 8 000 kilon erän korttilaistensa tarpeisiin. Tammikuun lopulla kunta pyysi jo hätäapua. Högforsin tehdas pyysi toimistolta vilja-apua maaliskuun alussa omavaraistaloutensa (1571 henkilöä) huoltoon 22.4. alkaen. Lautakunta puolsi anomusta ja pyysi, että toimisto hoitaisi tukiasiat suoraan tehtaan elintarvikekomitean kanssa. Näin myös tapahtui toimiston kommentilla lautakunnan kirjeeseen: ”Persoonallisesti sovittu täällä käyneiden edustajien kanssa.” Taustalla oli se, että tehtaan Hyvinkäällä sijainneesta Kytäjän kartanosta oli evätty toimitukset Högforsiin marraskuussa 1918.

Vihdin elintarvikelautakunnan viljoja koskevia raportointeja on aineistossa vähän. Siitä voi tulkita, että vilja ei loppunut 2 500 000 kilon viljapitäjästä. Sitä vastoin tulee esiin rehuihin ja muuten karjatalouteen liittyvää aineistoa. Vihdin laskelma viljelijöiltä luovutuksista tammikuulta osoittaa tarkkaa kirjanpitoa ja sitä, että oman kunnan tarpeisiin luovutus oli ensisijainen. Valtiolla luovutuksessa tammikuussa oli kerätty vasta 39 000 kiloa, kun koko kiintiö oli 200 000 kiloa. Se saatiin maaliskuun loppuun mennessä kuitenkin juuri ja juuri toimitettua. Vihdin asukasluku oli kolmen vuoden takaisesta laskenut noin kolmella sadalla ja vuoden vaihteessa korttilaisia oli 34 prosenttia 8730 asukkaasta.

Lohjan elintarvikelautakunnan asiat tuntuivat edelleen olevan epäjärjestyksessä. Uusi toimitsijamies oli aloittanut vuoden 1919 alussa ja hän raportoi 4.1., että toimiston sekavien papereiden järjestely vie pari viikkoa aikaa. Toimitsija antoi 13.1. pyydetty selvitykset keräämättömästä viljasta ja kunnan 6 000 kilon viljavarastosta. Samalla selvisi kunnan elintarvikehuollon asujaimisto: omavaraistalouksissa eli 2352 henkilöä (28 %) ja niiden muonituksessa oli 1295 henkilöä (15 %).

²⁷⁰ Uset Da:2, joulukuussa 1918 tutkittiin Pyhäjärven elintarvikelautakunnan sosiaalidemokraattisen puheenjohtajan poliittista toimintaa vuonna 1917 ja kapinan aikana. Nimismies ja suojeluskunnan päällikkö ilmoittivat, ettei nykyinen puheenjohtaja ollut osallistunut kapinaan eikä toimillaan ollut avustanut kapinallisia ja nautti kansalaisluottamusta. Toimiston kirje 22.1.1919 elintarvikeministeriölle, ettei kunnasta esitetty syytöskirjelmä anna aihetta enempiin toimenpiteisiin.

Korttitalouksissa eli 4739 henkilöä (57 %). Asukasmäärä oli jokseenkin sama kuin kolme vuotta aiemmin.²⁷¹ Toimitsija pyysi tammikuun lopulla vielä viikon lisääaikaa luovutusilmoituksen antamiseksi, ”koska aineiston selventäminen ja täydentäminen vie aikaa, vaikkakin olemme nyt tuimassa työssä niiden laskemisessa jota edellinen toimitsia täällä oli laiminlyönyt sekä osaksi mitä oli tehty sekin aivan väärin joten meille nytten täytyi alkaa uudestaan keräämällä uusia tietoja maanviljelijöiltä saakka ja silloin jokainen ymmärtää että se ei ole päivässä eikä kahdessa tehty, sitten tulee lisäksi se, että ei ole käytettävissä kykeneviä laskijoita”. Lohjalla toimitsijan murheita lisäsi vielä se, että luovutusvelvoitteista ei ollut tietoja, joten maanviljelijöiltä ei voitu pakko-ottaa viljaa. Oli myös ”hyvällä” yritetty tiedottamalla luovutuspyynnöistä piirimiesten kautta ja sanomalehdessä, mutta ilman tulosta.²⁷²

Helmikuun alussa tilanne kriisiytyi ja korttijakeluviilja loppui Lohjalla. Kunta pyysi hätäapua toimistolta kahdeksi viikoksi.²⁷³ Kuvaus tuo esille tuottajien omavaltaisen toiminnan lautakunnan selän takana ja velvoitteiden viimeiseen asti venyttämisen. Toimitsija saattoi helmikuun lopussa esittää laskelmat syyskaudella toimitetusta 62 000 kilosta viljaa ja tammi-helmikuussa luovutetuista 55 000 kilosta. Lohjan 2 000 000 kilon viljapitäjä loppujen lopuksi ylitti 47 000 kilolla kiintiöidyn luovutusmääränsä 70 000 kiloa. Tähän mahdollisesti vaikuttivat vielä tammikuun puolessa välissä pahoin kesken olleet puinnit puuttuvan öljyn takia.

Hyvinkään lautakunta toimitti konekirjoitetut selvitykset täsmällisesti jo 4.1: omavaraistalouksilta saamatta oli 19 000 kiloa, kunnan viljavarasto oli 21 000 kiloa ja talouksien henkilöluku oli 8479 henkilöä. Näistä korttilaisia oli 6091 eli jo vuodenvaihteessa korkea 72 %. Taajaväkisessä kunnassa maanviljelijöitä oli vähän. Hyvinkään viljakirjanpidosta 4.2. on näkyvissä, että syyskaudella oli lunastettu leipäviljaa 35 000 kiloa ja kauraa 60 000 kiloa. Tähän sisältyi valtiolle ”pakkoluovutettu vilja”, joka kuitenkin suurimmaksi osaksi (31 000 kiloa), syötiin omassa kunnassa leipäviljana joulukuussa. Kaikeksi epäonneksi Kytäjän mylly paloi joulukuussa ja 14 000 kiloa kauraa tuhoutui. Hyvinkään viljanluovutuskiintiö oli pienin mahdollinen 20 000 kiloa. Jostain syystä loppulaskelma kuitenkin osoittaa 94 000 kilon luovutusta 1 000 000 kilon sadosta. Tämän voi ehkä selittää

²⁷¹ Länsi-Uusimaa 11.1.1919, Lohjan elintarvikelausakunta oli saanut laajalti arvostelua, ettei se vuodenvaihteen viikolla ollut pystynyt jakamaan viljatuotteita. Puheenjohtaja puolustautui ilmoittamalla syyksi valtion takavarikoinnin takia elintarvikkeiden saanti on ollut mahdotonta. Lupauksena hän mainitsi elintarvikehallitus ja Tuontikunta selvittävän tilanteen tuonnin alkaessa.

²⁷² Länsi-Uusimaa 4.1.1919, elintarvikelausakunnan lyhyt ilmoitus puinti-ilmoitusten jättämisestä kansliaan.

²⁷³ Uset Ea:3, Lohjan lautakunnan anomus 4.2.1919, jonka toimisto välitti Tuontikunnalle 6.2. Lautakunnan perustelut ovat aineiston erikoisimpia: puintia ei ole osaksi saatu tehtyä, kaikki laskelmat ovat osoittautuneet vääriksi ja siksi maanviljelijät kieltäytyvät enemmistä viljanluovutuksista. Siksi lautakunta pyytää apua väliaikaisesti ”edes jokunen vaunulasti”. (Rautatievaunuun voitiin lastata 15 000 kiloa massatavaraa.)

maanviljelijöiden kaupallisilla suhteilla. Kunta eli omaa maataloustuotteiden lunastustaloutta niukin resurssein ja tuottajat elivät omaa kaupallista talouttaan.

Otan Nurmijärven elintarvikelautakunnan käymän kirjeenvaihdon esimerkiksi läänintoimiston kanssa käydystä viljan luovutusta koskevista tiedonannoista ja näkemyksistä. Nurmijärvi oli 2 700 000 kilon viljapitäjä. Sen luovutuskiihti vuoden 1918 sadosta valtiolle oli 175 000 kiloa, josta oli luovutettu joulukuun alkuun mennessä 20 000 kiloa. Hiidenheimon laatiman suunnitelman mukaan loput 155 000 kiloa piti luovuttaa 11. – 13.12. Keräys oli suunnattu ja tarkoitettu sotalaitokselle ja yleiseen kulutukseen yleiskeräyksen yhteydessä. Lautakunta esitti kaksi kysymystä 4.12.1918: ”pitikö siemenviljajiljelijöiden luovuttaa siemenviljaa, jos heillä ei ollut muuta viljaa omavaraistaloutensa tarpeiden yli?” ja ”pitääkö uudisviljelyn tuotto luovuttaa lunastukseen?” Lautakunta uudisti kirjeellä 21.1.1919 samat kysymykset ja suunnitteli lähettävänsä helmikuun alussa ”16.11.1918 määrättyä pakkolunastusviljaa” ja ”koota samalla kertaa kaikki ylijäämävilja”.

Nurmijärven lautakunta vastasi 9.1. yleiskyselyyn viljatilanteesta ja talouksista. Alueella on annettu luovutusmääräyksiä 100 000 kiloa viljaa valtiolle ja 25 000 kiloa oman kunnan korttitalouksien käyttöön. Luovutukset voitiin toteuttaa vasta puintien päätyttyä. Tässä vastauksessa tulee esille käytännön tilanne. Valtio odotti ja edellytti luovutusten tapahtuvan tasaisesti syyskuusta alkaen vuoden loppuun mennessä, mutta käytännössä pääosa luovutuksista tapahtui vasta helmi–maaliskuussa. Samanaikaisesti kunnan omat viljavarat niissä tapauksissa loppuivat, joissa korttilaisten lukumäärä oli vähänkin suurempi. Loppuselvitys osoittaa, että Nurmijärvi jäi valtiolle luovutustavoitteestaan yli 40 000 kiloa. Tätä osaltaan selittää suuri väestönkasvu ja suuri omavaraistalouksista riippuvainen väestömäärä. Laskettaessa Hyvinkään ja Nurmijärven väkiluku yhteen kasvua oli kolmen vuoden aikana 4500 asukasta eli 35 prosenttia. Nurmijärvellä oli vuodenvaihteessa 8883 asukasta, joista korttilaisia oli 21 %. Omavaraistalouksissa ja niiden muonitettavana oli huomattava väkimäärä, 7000 henkilöä, joten loppujen lopuksi lautakunnan kaksi erityiskysymystä saivat tässä vastauksensa.

Tuusula oli asukasluvultaan kahden edellisen kunnan kaltainen ja se tuotti viljaa noin 3 000 000 kiloa. Vuodenvaihteessa omavaraistalouksilta keräämätöntä viljaa oli 126 000 kiloa ja lautakunnan varastossa oli 17 000 kiloa. Tuusula ei ollut joulukuussa vielä luovuttanut mitään valtion erästä. Tosin tuottajilta oli kerätty vuoden loppuun mennessä 164 000 kiloa, joka oli pääosin kulunut kunnan omille korttilaisille. Kokonaisluovutus valtiolle oli loppujen lopuksi 164 000 kiloa kunnan kiintiön ollessa 50 000 kiloa. Täten kunta oli isolta osin auttanut piirinsä 1 800 000 kilon kokonaistavoitteen saavuttamisessa. Kunnassa jouduttiin kaikesta huolimatta tasapainoilemaan ja jakamaan pelkkiä kaurajauhoja. Helmikuun alussa Tuusula pyysi Viljakonttorilta 10 000 kiloa ulkoa tulleita vehnä- ja

ruisjauhoja omien korttilaistensa huoltoon. Se kertoi luovutettujen ja saatujen toimituserien eriaikaisuudesta. Tuusula ei saanut pyydettyjä jauhoja, vaan se sai tyytyä edelleen jakamaan kaurajauhoja. Toimiston perusteluna epämiselle oli, että ”Valtion Viljakonttorin on nykyään Valtion niukoista varoista kyettävä tyydyttämään niitten monien kuntien tarpeet, joilla ei ole ollut pitkiin aikoihin edes kauraa jaettavana, joten yleisempi viljan jakelu ei toistaiseksi voi tulla kysymykseen.”²⁷⁴

Pornaisissa viljan ja leipäkorttilaisten huolto jatkui vuoden 1919 alkupuolella muuttumattomana. Väkiluku oli kasvanut kolmessa vuodessa tuhannella lähes puolitoistakertaiseksi. Se ei kuitenkaan aiheuttanut jauhohuoltoon vaikeuksia. Leipäkorttilaisten osuus huollettavista oli alhainen 13 prosenttia. Pornainen ylitti myös valtiolle kerätyn viljan osuutensa.

Mäntsälän elintarvikelautakunnan 22.11. kokouksen mielipiteet ja Hiidenheimon toimistolle toimitettuun elintarvikelautakunnan pöytäkirjaan tekemät merkinnät johtivat Mäntsälässä koko elintarvikehallinnon uudistukseen (sivu 66). Tätä varten kunnanvaltuusto myönsi 40 000 markan määrärahan. Lautakunnan kokouksessa 17.1.1919 olivat läsnä myös toimistolta varatuomari L. Tulonen ja elintarvikeneuvoja V. Heinonen. Kokouksessa päätettiin heti saattaa myllyjen jauhatusluvat kuntoon, keskittää hallinto lautakunnan kansliaan ja perustaa sivukanslia Ohkolan kylään. Lisäksi perustettiin nelihenkinen alajaosto, jonka hoitoon juoksevat asiat osoitettiin.²⁷⁵

Uudet toimenpiteet Mäntsälässä kertovat aikaisemmasta tehottomuudesta. Vasta helmikuun 20. päivänä ilmoitettiin vuoden vaihteessa pyydettyjä tietoja. Omavaraistalouksilta oli keräämättä viljaa 182 000 kiloa, kunnan viljavarasto oli 11 000 kiloa ja vuoden vaihteeseen oli kerätty uudesta sadosta 169 000 kiloa. Loppulaskelman mukaan yli 3 000 000 kilon viljapitäjästä toimitettiin valtiolle koko velvoitteesta 169 000 kiloa, mikä alitti 31 000 kilolla tavoitteen. Tiedot vahvistavat käsitystä, että Mäntsälässä tuottajat olivat pystyneet jarruttamaan elintarvikeviranomaisten toimintaa. Ehkä myös muista kunnista poikkeava huoltorakenne osittain selittää tuloksia: omavaraistalouksissa oli 4991, omavaraistalouksien muonitettavana omassa kunnassa 352 ja poikkeavasti toisilla paikkakunnilla 2973 [yritysten henkilökuntaa muilla paikkakunnilla ruokittiin yritysten maatalojen tuotannolla] sekä oman kunnan korttilaisia 3657 henkilöä. Mäntsälässä oli suuryhtiöiden omistamia maatiloja, jotka pitäjän viljatuotannossakin edustivat isoa osaa. Kunnan väkiluku oli noussut kolmessa vuodessa parilla kolmella sadalla ollen vuoden vaihteessa 9000 henkeä.

²⁷⁴ Uset Da:2, toimiston kirje 7.2.1919 Tuusulan lautakunnalle, välitetty Viljakonttorin vastaus. Tuusulan pyyntö kertoo ymmärtämättömyydestä valtakunnassa vallitsevasta nälänhädän uhasta ja oli ylimitoitettu.

²⁷⁵ Uset Ea:3.

Mäntsälässä ryhdyttiin 9.1.1919 poikkeuksellisiin toimenpiteisiin suorittamalla kaikkia viljan-tuottajia koskenut viljan inventointi. Se oli suuroperaatio ja vaati toimistolta ison panostuksen. Neuvoja Veli Heinonen sai valtakirjan 1.1.1919 toimia inventoinnin ylivalvojana²⁷⁶ ja lehti-ilmoituksilla haettiin kunnan ulkopuolisia inventoijia²⁷⁷. Kunnassa oli edelleen itsepintaisia viljelijöitä: esimerkiksi Linnaisten kartanon omistaja ei sallinut inventoimismiesten toimittaa viljavarastojen tarkastusta. Toimisto joutui 28.2. turvautumaan nimismiehen virka-apuun. Toimisto ilmoitti kirjeellä 9.4. lautakunnalle, että inventaario oli saatu päätöksen huhtikuun 1. päivänä. Lautakuntaa pyydettiin tutkimaan ilmoitetut epäilyttävät tapaukset paikallisten viranomaisten avulla ja nostamaan syytteet sekä ulosmittaamaan salattu vilja.

Pukkilan toiminnasta kriisiaikana 1919 ei paljoakaan raportoitu. Lautakunta teki pyydetyn selvityksen 13.1. viljaylijäämästä 64 000 kiloa ja huoltosuhteesta, jonka mukaan 2344 asukkaasta 31 % oli leipäkorttilaisia. Helmikuun alussa ilmoitettiin täydentävänä tietona, että elintarvikelautakunta oli vastaanottanut viljaa 29 000 kiloa. Pukkila ylitti valtiolle määrätyn 30 000 kilon kiintiönsä puolitoistakertaisesti.

Askolan elintarvikelautakunnan toiminta ja yhteistyö tuottajien kanssa oli esimerkillistä. Myös kirjeenvaihto toimiston kanssa oli täsmällistä. Kahdessa kirjeessä 9.1.1919 puheenjohtaja W. Kajanto raportoi, että Askola oli Keskusliike Laborin lähettämien tarkkojen luetteloiden mukaan luovuttanut viljoja yleiseen kulutukseen 84 000 kiloa ja valtion siemenviljaa 8 000 kiloa sekä herneitä ja siemenherneitä 15 000 kiloa. Sotaväelle yleiskeräyksen ohessa oli toimitettu ylimääräiset 9 000 kiloa leipäviljaa. Kokonaisluovutusmäärä yleishyödyllisiin tarkoituksiin nousi tässä vaiheessa 116 000 kiloon, kun useissa kunnissa luovutus oli vielä kesken. Pelkästään tämä ilmoitus ylitti Askolan perusviljan luovutuksen kiintiömäärän 75 000 kiloa. Samassa kirjeessä puheenjohtaja piti tulosta ”varsin tyydyttävänä” ja, että siihen oli päästy ”melkein vapaaehtoisesti ilman erikoisia pakkokeinoja”. Lautakunnan puheenjohtaja Kajanto uskoi tammikuun luovutusmäärän kohoavan ainakin 150 000 kiloon ja helmikuussa oli tarkoitus luovuttaa lisää. Hän piti korttitalouksille varatun leipäviljan varaamista ainoastaan helmikuun loppuun varomattomana toimenpiteenä, koska oli arvioitavissa, että korttiviljaa jouduttaisiin kuljettamaan Laborilta Porvoosta takaisinpäin. Siksi hän ehdotti, että Askolan suurten luovutuksen vuoksi varattaisiin omille kuluttajille vilja ainakin kevääseen asti. Toisessa saman päivän kirjeessä Kajanto ilmoitti, että omavaraistalouksilta oli keräämättä viljaa 114 000 kiloa ja herneitä 10 000 kiloa. Määrään sisältyi keräys oman kunnan

²⁷⁶ Uset Db:2, toimiston valtakirja 7.1.1919 elintarvikeneuvoja Veli Heinosen toimia Mäntsälän elintarvikelautakunnan alueella elintarviketoimiston edustajana ja viljan jälki-inventoinnin ylivalvojana.

²⁷⁷ Uset Db:2, valituille toimiston valtakirjat 22.1.1919 toimia elintarviketoimiston puolesta inventoinnin avustajina.

korttilaisille. Omaa varastoa lautakunnalla oli aiemmin ostettua ruista 8 000 kiloa ja kevättä varten pienempi määrä kauran ja ohran siemeniä. Kunnan 2914 asukkaasta ainoastaan 220 oli vuodenvaihteessa korttitalouksissa asuvia.

Helmikuun 24. päivän kirjeessä Kajannolla oli ihmettelevämpi sävy. Ensin hän esitti laskelman Askolan kunnan viljaluovutuksista vuoden 1918 sadosta 15.2.1919 mennessä perustuen Laborin luovutusdokumentteihin. Yhteiseen kulutukseen oli luovutettu viljaa ja herneitä 151 000 kiloa ja siemenviljoja ja –herneitä 22 000 kiloa ja vielä erikseen sotaväelle ylimääräisenä 9 000 kiloa, täten yhteensä 180 000 kiloa. Askolan kunta oli kuitenkin saanut valtion asiamieheltä Laborilta kiireellisen lisämääräyksen viljan luovuttamisesta. ”Ilmoitus teki täällä sangen ikävän vaikutuksen ja lamaannutti luovutuksen, joka on koko tammi– ja helmikuun ollut tasaisessa käynnissä kohoten esimerkiksi tammikuun viimeisellä viikolla aina 22 472 kiloon viljaa ilman mitään pakkomääräyksiä.” Samalla Kajanto ihmeteli kuinka näin pienestä tuottajakunnasta pystytään keräämään 200 000 kiloa, kun moninkertaisesti suuremmista ei saada läheskään samoja määriä. Hän huomautti lopuksi uudestaan korttilaisille varattavasta viljasta. Hiidenheimo kommentoi kirjettä ainoastaan merkinnällä: ”Liitetään Askolan viljanluovutustilastoihin.” Erikoista jälkitilanteessa oli vielä se, että Hiidenheimon käsin kirjoittamasta luovutusyhteenvedosta puuttuivat Askolan ja Anjalan luvut. Oliko toimistolle kentältä annettu kritiikki koettu läänintoimistolla asiattomaksi tai kiusalliseksi.?

Aineiston niukkuus Orimattilan osalta jatkui edelleen. Vuoden 1919 alkupuolelta oli viljahuollon osalta tiedot ainoastaan siitä, että Orimattila ylitti 200 000 kilon kunnan ulkopuolisen luovutusvelvoitteensa yleiseen kulutukseen muutamalla tuhannella kilolla.

Artjärven elintarvikelautakunnan toiminta selvityskirjeiden perusteella oli myös esimerkillistä. Toimitsija K. E. Majala raportoi ajallaan 8.1.1919 pyydetty tiedot keräämättömästä viljasta, jota oli 31 000 kiloa sekä kunnan 30 000 kilon viljavarastosta, joka oli poikkeuksellisen iso jakautuen vielä puoliksi leipäviljalle ja kauralle. Omavaraistalouksissa ja niiden muonituksessa oli 2694 henkilöä. Korttitalouksissa oli 220 henkilöä eli tässä vaiheessa kahdeksan prosenttia väestöstä. Helmikuun 3. päivänä tietoja täydennettiin viljan luovutuksista loppuvuoden ajalta. Selvityksessä oli eritelty tarkkaan ruis- ja ohra- ja kauravilja (38 000 kiloa), kaura- ja sekavilja (38 000 kiloa) ja herneet (26 000 kiloa).²⁷⁸ Lautakunta pyysi 16.3. toimistolta neuvoja ja apua toimenpiteistä ”niiden suhteen, jotka eivät ole vielä valtiolle kuuluvaa viljamäärää luovuttaneet, eivätkä nähtävästi enää ajokkaan sitä tehdä, tai ovat sen vain osaksi tehneet?” Kirjeessä pohdittiin, haastaako heidät oikeuteen vai antaa

²⁷⁸ Askolan lautakunnan selvitys on ainoa, kaikki kriteerit täyttänyt ilmoitus aineistossa ja siksi se on esimerkkinä kunnasta lunastettujen viljelykasvien jaosta eri tarvitsijaosapuolille.

poliisille ulosmittaukseen. Kunnassa oli luettu sanomalehdestä toimiston ilmoitus siitä, että lautakunnat voivat periä viljaa siemenviljasta kuntien omien korttilaisten käyttöön ja Artjärvi kysyi, voidaanko näin tehdä, koska heiltäkin tulee ennen pitkää varastot loppumaan. (Vastaus lähetetty 20.3.) Asian käsittely jatkui siten, että lautakunta pyysi 13.4. toimistoa antamaan nimismiehelle määräyksen ulosotosta viideltä tilalliselta. Kirjeessä oli tilallisten nimet ja perittävät viljamäärät viljalajeittain. Kirjeessä Hiidenheimon merkintä ”Kirjoitettu maaherralle 14.4.”.

Artjärven lautakunnan toimistolle lähettämistä kahdesta kirjeestä ilmeni ainutlaatuinen menettely kunnassa. Maaliskuun lopun kirjeessä (31.3) todetaan, että viikkoraportissa no 27 (viikot juoksivat kulutuskauden kauden 15.9. alusta alkaen, ei vuodenvaihteesta) oli kunnan lainajyvästössä ollut 14 000 kiloa ruista ja ohraa. Todellisuudessa siellä oli 11 000 kiloa, koska ”Elintarvelautakunnan jakopaikoissa on jaettu korttitalouksille jauhoja pidemmäksi ajaksi kuin viikoksi tai pari kerrallaan, on jaettu useammalle tämän kulutuskauden loppuun.” Lisäksi oli jaettu köyhäintalossa oleville ja muutenkin kunnan apua tarvitseville jauhoja kulutuskauden loppuun ilman korttia. Tulkintani jälkimmäisen tiedon osalta on se, että vähävaraiset saivat jauhot maksutta. Vastaavaa tietoa muista kunnista ei aineistossa ole. Todistusta tarkasta kirjanpidosta ja humanisuudesta on osoituksena kirjeen 13.5. tiedot. Viljavarojen omatoimisessa tarkastuksessa ja ”perinpohjaisessa” mittauksessa havaittiin viljamakasiinissa 413 kilon vaje, joka oli raportoitu viljankulutuksen viikkoraportissa no 34. Samoin oli *annettu* kauravaroista 4 489 kiloa siemeneksi vähävaraisille viljelijöille, todennäköisesti siis veloitusetta.

Iitti oli elinkeinorakenteeltaan monipuolinen keskisuuri maatalouspitäjä. Väestöä sillä oli vuodenvaihteessa 9025 henkeä, joista 2276 eli neljännes oli korttitalouksiin kuuluvia. Vuoden 1916 väestötiedon mukaan asukasluku olisi ollut 13198 henkilöä. Tämä selittyy sillä, miten tilastotiedot kussakin tapauksessa kirjattiin. Mitä tapahtui mm. Kymin Osakeyhtiön pienimmän, Uudenmaan läänin puolisen, tehtaan (Kuusankoski) työntekijöille ruokahuollon suhteen? Kymintehtaan, Kuusankosken ja Voikkaan muodostama Kymi Oy oli vuonna 1916 The Times -lehden mukaan maailman suurin paperituottaja. Tehdasväkeä saatiin ensin lähipitäjistä, mutta myöhemmin junantuomana ympäri Suomea. Kuusankosken kuntaa (per. 1921) edeltänyt Kuusankosken seurakunta perustettiin vuonna 1917. Sen jäsenmäärä oli 12453 henkeä, mikä ylitti Iitin ja Valkealan väkiluvut. Iitti oli Uudenmaan lääniä ja Valkeala Viipurin lääniä. Kymiyhtiö oli jo 1900-luvun alussa enää nimellisesti edellä mainittujen kuntien hallinnon alla. Päätökset tehtiin yhtiössä ja maan suurin

yhtiö asioi suoraan valtion hallinnon kanssa. Samoin tapahtui myös esimerkiksi Osakeyhtiö Totnatorin tapauksessa.²⁷⁹

Iitin elintarvikelautakunnan lähettämä aineisto ei viittaa työntekijöille jaettujen jauhojen jakeluun muun kuin Massin kartanon osalta. Kartanon omistaja Harald Lindeberg²⁸⁰ kävi seudun suuromistajien tapoja noudattaen läänintoimistolla pyytämässä vilja-apua 94 hengelle 2 590 kilon leipäviljavajauksen kattamiseksi kulutuskauden loppuun. Asiaa selviteltiin toimiston ja lautakunnan välillä ja lautakunta puolsi kirjeessään 13.4. suoran avun toimittamista ohi lautakunnan. Perusteena olivat kartanon aikaisemmat luovutukset elokuusta 1918 alkaen kirjelmässä liitteenä olleen laskelman mukaan. Kartanon 12 000 kilon ruissato oli jaettu elo–huhtikuun ajalla omavaraistalouteen, siemenviljaksi ja korttitalouksille sekä kunnalle. Näin tuli todistetuksi, että kartanon ruisvarasto oli loppunut. Vuoden vaihteessa kunnan viljaluvut osoittivat, että kunnassa oli varastossa 12 000 kiloa ja syyskaudella kerättyä 65 000 kiloa. Lukujen perusteella voi päätellä, että viljatalous pyöri oman väen ruokkimiseksi. Valtiolle liikenä 2 500 000 kilon viljasadosta luovutuksen 200 000 kilon tavoitteen sijaan 65 000 kiloa. Iitti oli suhteellisesti läänin heikoimpia viljan luovuttajia.

Jaalan elintarvikehuollolla oli vaikeuksia vuoden 1918 puolella. Toimitsija M. Paavonheimo kysyi kirjeessään 21.1.1919 toimistolta, mihin toimenpiteisiin olisi ryhdyttävä niiden maanviljelijöiden osalta, jotka eivät luovuta kunnan jakelupaikkoihin viljaa. Hiidenheimon merkintä oli selkeä. Jos elintarvikelautakunta oli varma satotiedoista, oli ”niskoittelijat” viipymättä asetettava syytteeseen ja luovutukseen oli käytettävä viranomaisten apua. Helmikuun ilmoitusten mukaan kunnassa oli saatu kerättyä vuoden 1918 puolella 15 000 kiloa ja vuodenvaihteen tilanteen mukaan keräämättömä viljaa oli 7 000 kiloa sekä kunnan varastossa 3 000 kiloa. Keräämättömän viljan pieni määrä vaikuttaa erikoiselta verrattuna siihen, mitä asiasta toisessa yhteydessä kunnasta kirjelmöitiin. Vuoden vaihteessa omavaraistalouksiin kuului 2608 henkilöä ja korttitalouksiin 1040 henkilöä eli 29 prosenttia.

Jaalassa alkoi seurauksia vähitellen ilmetä. Kunnasta ei ollut luovutettu joulukuun puoliväliin mennessä valtiolle mitään ja 15.2. lautakunta ilmoitti toimistolle, että Agrokseen asiamies oli pyytänyt välittömästi 9 000 kilon viljatoimitusta. Toimitsija Paavonheimo jatkoi, ettei luovutus ole mitenkään mahdollinen, koska jo ”uutisesta”, uuden sadon viljasta, lähtien osa jauhoista oli korttilaisille jaettu kaurana ja kahtena viime viikkona osalle korttilaisista ei oltu pystytty jakamaan viljaa ollenkaan.

²⁷⁹ Aalto 2018, 17–21. Uset Ea:2, Osakeyhtiö Tornator ilmoitti 11.2.1919 on lähettänyt Iitissä olleelta Perheniemen tilalta 5 349 kiloa viljaa jaettavaksi Tainionkosken tehtaan henkilökunnalle. Merkittiin asiakirjoihin toimistolla: ”merkittävä Iitin viljanluovutusapereihin”.

²⁸⁰ Agronomi Harald Lindeberg (1885–1942), [https://www.werelate.org/wiki/Person:Harald_Lindeberg_\(1\)](https://www.werelate.org/wiki/Person:Harald_Lindeberg_(1)) (viitattu 30.9.2020)

Syynä oli viljan luovutuksen toimimattomuus. Kunnasta kysyttiin 1.3. jälleen neuvoa, miten suhtautua sellaisten pienviljelijöiden pyyntöihin, joilla satotarkastusten perusteella olisi pitänyt riittää viljaa kulutuskauden loppuun, mutta jotka nyt useaan kertaan olivat pyytäneet päästä korttilaisiksi. Viljakonttori sai kunnalta 12.4. kirjeen, josta ilmeni, että kunnan oma varasto oli 2 500 kiloa ja se riitti kahden viikon jakeluun. Nimismiehen kautta suoritettujen pakko-ottojen avulla oli saatu 100 kiloa ja korttilaiset olivat jäämässä puutteeseen. Viljakonttorilta jo luvattu 10 000 kiloa pyydettiin toimittamaan ensi tilassa. Kirje lähetettiin edelleen Tuontikunnalle, joka hoiti tuontiasiat. Jaala sai 8.5. laivauksesta 10 000 kiloa ohrajauhoja ja 6.5. Tuontikunnan varastosta 10 000 kiloa ruista. Täten hätäapupyyntöön vastattiin.

Elimäki oli valtiolle luovutettavaksi määrätyn viljan suhteen poikkeuksellinen. Joulukuun alussa se oli luovuttanut 120 000 kilon kiintiöstään jo 60 prosenttia ja lautakunnan puheenjohtaja Arne Härmävaara saattoi ilmoittaa 9.1.1919 selvityksessään, ettei omavarasitalouksilta keräämätöntä viljaa ole. Kunnalla ei ollut vuodenvaihteessa omaa varastoa, mikä sekin oli hyvin erikoista. Elimäki toimitti lopulta 190 000 kiloa valtiolle. Kunnan ruokahuollon piirissä oli 6455 henkilöä, joista 1435 korttilaista eli 22 % väestöstä. Kanttori Härmävaara täydensi 3.2. tietoja viljanluovutuksesta ja ilmoitti, että Oy Stockforsin omavaraistaloudelle Pyhtäälle oli toimitettu sen Elimäellä omistamilta kolmelta tilalta yhteensä 17 600 kiloa viljaa. Hiidenheimo oli merkinnyt kommentin kirjeeseen ”viljanluovutukseen”. Esimerkki osoittaa suuryritysten oman henkilökunnan ruokajärjestelyistä toisestakin kunnasta hyvässä yhteistyössä viljelykunnan elintarvikelautakunnan kanssa.

Tiedot Anjalan elintarvikelautakunnan toiminnasta talvelta ja keväältä 1919 olivat niukat. Toimistolle oli saatu kaksi kirjettä viljahuollosta eikä mitään numerotietoja. Hiidenheimon yhteenvetotaulukosta Anjalan luovutustiedot puuttuivat. Luovuttiko Anjala marraskuisen lupauksensa mukaisen 20 000 kiloa (sivu 71)? Se ainakin tuli selväksi, että ylimääräinen vilja aiottiin nipistää leipäkorttilaisten kiintiöstä. Tämä ilmeni 5.2.1919 kirjeestä toimistolle: ”korttitalouksille on jaossa ainoastaan kahden viikon annokset ja omavarasitalouksille on jätetty ohjeistuksien mukaiset ruis- ja kauramäärät”. Ja 15.3. kunnasta raportoitiin viljavarojen loppuvan 23.3. Siksi pyydettiin jauhoja jaettavaksi korttilaisille heille kuuluvien päiväannosten mukaisesti. Anjala oli muista poikkeava kunta. Toimisto sai 14.1.1919 Myllykosken Puuhiomo Oy:ltä laajan selostuksen Anjalan elintarvikelautakunnan elintarvikejakelun toimimattomuudesta Ummeljoen kylässä sijainneen tehtaansa työläisille. Toimisto velvoitti ”käskykirjelmällä lautakuntaa viipymättä ryhtymään kaikkien elintarvike-epäkohtien poistamiseen”. Vastineessaan lautakunnan puheenjohtaja 5.2.1919 selitti maitotaloustuotteiden toimitusten tapahtuvan Kymenlaaksoon ja paikkakunnalle ei jäänyt maitoa eikä voita kuluttajille myytäväksi. Lihanjakeluun lautakunta ei ole osallistunut ollenkaan ja perunoiden saatavuudesta ei

ole kukaan muu valittanut. Viljan osalta ei vastineessa ollut mitään kommenttia. Toimisto välitti lautakunnan antamat tiedot valittajalle ja piti sihteerin Vihtori Raevuoren mukaan selvitystä tyydyttävänä. Tämä esimerkki osoittaa, ettei toimisto edellyttänyt kaikilta lautakunnilta yhteneväistä toimintaa. Kunnan vastauksessa varmasti oleellinen jauhoasia ohitettiin täysin.

Päätelmäni on, että Anjalasta samoin kuin Jaalasta iso osa kunnassa tuotetusta viljasta oli valunut salakaupan myötä kunnan rajojen ja läänin rajan ulkopuolelle. Syyskuussa Anjalassa elintarviketoimiston toimesta tapahtui harvinainen elintarvikelautakunnan puheenjohtajan vaihdos. Toimisto perusteli kirjeessään erotetulle puheenjohtajalle 19.9.1919 erottamista sillä, että kuntalaiset olivat olleet laajasti tyytymättömiä hänen toimintaansa ja siitä oli seurauksena haittaa lautakunnan toiminnalle.²⁸¹

Ruotsinpyhtään lautakunnalta tuli sääntöliset tiedot 8.1.1919 keräämättömästä viljasta: 234 000 kiloa, elintarvikelautakunnan varastosta 30 000 kiloa sekä talouksien henkilöluvuista. Omavaraistalouksissa oli 2960 ja korttitalouksissa 1492, yhteensä 4452 henkilöä, joista korttilaisia oli täten kolmannes. Kunnan asukasluku on sama kuin kolme vuotta aiemmin. Viljaa oli vastaanotettu vuoden 1918 syksyllä 113 000 kiloa. Toimitsija M. Mattson raportoi 8.1., ettei viljanlunastuksessa päästä viljelijäkohtaisiin määriin. Laskennan perusteena elintarviketoimisto oli käyttänyt satojyvitystä, ja tuottajien ilmoitukset yleensä alittivat ne. Tuottajilta ei pystytty ulosmittaamaan säännösten mukaista määrää, koska nämä olivat ”todennäköisesti salateitä myyneet osan tuotteistaan”. Lunastetusta viljasta tuli huomattava osa jaettavaksi korttilaisille, ”joita ei vielä ole luetteloissa ja, jotka ” muodostuivat omavaraistalouksista, jotka ehkä olivat salakaupassa myyneet niin suuren osan tuotteistaan, että he, jos pakko-ottoa käytetään, tulevat jäämään ilman omia tuottamiaan viljavaroja”.

Ruotsinpyhtäällä toimitsija Mattson hoiti tiedon keruun ja sen välittämisen esimerkillisesti, mutta hän ei osannut käynnistää pontevasti laittoman kaupan ehkäisyä. Ehkä syynä oli salakaupan laajuus ja myös se, että kunnasta saatiin valtion luovutukseen yli kaksinkertaisesti kiintiöity määrä. Mattson osoitti kuitenkin rohkeutta ja pyysi 11.1.1919 toimistolta erikoismääräystä suuremmilla taloilla varastossa olevan siemenrukiin pakkolunastuksesta, koska 66 000 kiloa oli vielä keräämättä. Lunastus tehtäisiin estämään omavaraistalouksien oma ylikäyttö ja salamyynti. Paikkakunnalla oli

²⁸¹ Uset Ea:3, kirjeenvaihto 19.9.1919 kunnan valtuustolle, erotetulle puheenjohtajalle ja uudelle puheenjohtajalle. Tämä oli ainoa kerta, kun elintarviketoimisto puuttui kunnan elintarvikelautakunnan johtamiseen. Se erotti vanhan puheenjohtajan ja nimitti uuden kunnanvaltuuston ehdotuksesta.

perinteisesti pystytty ruiskylvö suorittamaan uudisviljasta, joten siementä syksyä varten ei senkään perusteella tarvinnut varata ja varastoida tiloilla.²⁸²

6.3. Auttajatkin tarvitsevat apua

Yhteenvedon kokoamisessa käytän Artturi Hiidenheimon raportteja Elintarvikeministeriölle Uudenmaan suomenkielisten maalaiskuntien viljatilanteesta kevättalvella 1919 ja toimenpiteistä, joita kiristyneen tilanteen laukaisemiseksi tehtiin.

Elintarviketoimiston päällikkö Artturi Hiidenheimo joutui ensimmäisen kerran puolustamaan alueensa viljavaroja elintarvikeministeriön esittämiin tiukkoihin vaatimuksiin nähden ylijäämäviljan keräämiseksi ja luovuttamiseksi. Viljakonttorin kirje 10.2.1919 luovuttamattomasta viljasta oli aivan muuta, mitä aiemmin oli ollut esillä.²⁸³ Ministeriö vaati, että ensiksikin viljan keräämiseksi oli ryhdyttävä kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin ja toiseksi tuli valvoa elintarvikelautakuntia niiden ryhtyessä keräämään ylijäämäviljaa maanviljelijöiltä aina pakkotoimenpiteisiin asti. Elintarviketoimiston johtokunta käsitteli eteen tullutta isoa kysymystä kokouksessaan 18.2.1919.²⁸⁴

Hiidenheimo raportoi viimeisimpiin tietoihin perustuneen kuvan Uudenmaan suomenkielisten maalaiskuntien kyvystä hoitaa ruokahuoltoa. Lohjalla, Anjalassa, Nummella ja Pusulassa oli jo ajautettu tilanteeseen, jossa oli suuria vaikeuksia saada viljaa paikallista kulutusta varten. Lisäksi oli kuntia kuten Hyvinkää, Pyhäjärvi ja Iitti, joissa tilanne oli muodostunut jo mahdottomaksi. Hiidenheimo luetteli edelleen ongelmiksi yleisesti Uudenmaan itäisen alueen, kauran luultua pienemmän sadon ja sen, että viljan kokonaismäärästä ei ollut tietoa. Salakauppa oli merkittävä syy viljavajeeseen erityisesti itäalueella. Toimistolla tiedettiin, että Mäntsälän varastotietojen kerääminen tulisi kalliiksi, joten vastaavia tietojen keruita ei ollut tarkoituksenmukaista järjestää. Hiidenheimo ei nähnyt kulutuskeskusten ja Itä- ja Pohjois-Suomen nälkää näkevien auttamiseksi muuta keinoa kuin puolen rukiinsiemenen lunastamisen ja omavaraistalouksien vilja-annosten pienentämistä kahdella kilolla kuukaudessa.²⁸⁵

²⁸² Uset Ea:3, Ruotsinpyhtään kunnanvaltuuston puheenjohtajan pyynnön 4.9.1919 perusteella suoritettiin elintarvikelautakunnan toiminnasta ja tileistä ajalta 8.9.1917–31.12.1918 tarkastus (pöytäkirja 3.5.1920). Tarkastuksessa ei ilmennyt tileissä lopullisten selvittelyjen jälkeen huomautettavaa ja yhteenvetona tarkastajat toteavat, että "... elintarvelautakunta kysymyksen alaisena sekasortoisena ja vaikeana aikana on kuitenkin voinut selvittää asiansa ja valvoa kunnan etuja niinkin hyvin kuin tarkastuksenalaisena olleet tilit osoittavat."

²⁸³ Uset Ec:1, elintarvikeministeriön laskelma keräämättömästä ruista, ohraa ja vehnää 1 000 045 kg ja kauraa 2 945 000 kg, yhteensä viljaa 3 945 045 kg.

²⁸⁴ Uset Ec:1, kokouspöytäkirja 18.2.1919, syitä ja seurauksia: myöhäiset puinnit, jolloin ilmeni ennakoitua heikompi sato; kuluttajien pussikauppa kulutuskeskuksista ja rikollinen viljakauppa.

²⁸⁵ Uset Da:2, toimiston vastauskirje 20.2.1919 Valtion Viljakonttorin kirjeeseen 10.2.1919.

Elintarviketoimiston kirjeestä Viljakonttorille 1.4.1919 voi suoraan lukea kunnissa vallinneen tilanteen. Laskelmat olivat epävarmat. Anjala, Artjärvi, Ruotsinpyhtää, Nurmijärvi ja Pornainen tulivat toimeen omavaraisesti kulutuskauden loppuun. Karjalohjalta ei oltu saatu viikkoraportteja, mutta oletettiin, että kunta tulisi toimeen. Orimattila tulisi toimeen, jos siellä saataisiin kerättyä puolet syksyn siemenviljoista leipäviljaksi, mutta muuten kunnan viljavarasto riittäisi korttitalouksille huhtikuun loppuun. Pukkila tulisi toimeen lähes kulutuskauden loppuun elokuun puoliväliin. Mäntsälä tulisi toimeen kesäkuun alkuun. Laskelmat olivat kuitenkin epävarmat. Iitin pitäisi tulla toimeen kesäkuun alkuun, vaikkakin se oli jo pyytänyt vilja-apua. Vihdissä, Jaalassa ja Pusulassa jakovilja riittäisi pari viikkoa. Ne olivatkin pyytäneet apua jo nyt. Elimäellä, Anjalassa, Nummella ja Sammatissa vilja oli jo loppunut, ja ne olivat saaneet osaksi apua. Pyhäjärvi, Hyvinkää, Tuusula ja Lohja elivät jo täysin Viljakonttorin toimitusten varassa. Tiedot perustuivat viikkoraportteihin ja ”erikoistietoihin”. Tämä pyydettiin ottamaan huomioon tuontiviljoja jaettaessa. Hiidenheimon esitys osoitti, että Uudenmaan suomenkielisistä kunnista viittä lukuun ottamatta vilja oli kerätty.²⁸⁶

Viljatoimituksia marraskuusta 1918 alkaen Euroopan puolella koordinoi Yhdysvaltojen hätäavun järjestelijä Herbert Hoover antoi luvan ensimmäisiin 11 000 000 kilon viljatoimituksiin Suomeen joulukuussa 1918 siten, että ne lähetettiin Yhdysvaltojen lukuun pikatoimituksina Tanskasta ja Ruotsista vuodenvaihteesta alkaen. Suomi rinnastettiin 24.2.1919 alkaen puolueettomaksi maaksi ja se sai neuvoteltua rahaliikenteensä kansainvälisesti tunnustetuksi. Varsinaiset viljalaivaukset alkoivat ympärysaltojen välivarastoista Rotterdamin satamasta helmikuun lopulla.²⁸⁷

Suomen satamissa ei ollut viljanpurkulaitteita eikä välivarastoja, joten viljasäkit piti lastata suoraan rautatievaunuihin. Samoin oli toimittu aiemmin Venäjän viljatuotteiden ja muiden massatavaroiden tuonnissa. Jaon tehokkuuteen vaikutti vaunujen saatavuus purkusatamiin. Samassa yhteydessä jaettiin viljaa myös Viljakonttorin varastoista.²⁸⁸ Tuontikunnan toimituslitteroissa²⁸⁹ on tietoja toimitusmääristä; esimerkiksi jaettiin 3.3.1918 jauhoja 18 000 kiloa Hyvinkäälle ja 6 000 kiloa Tuusulaan ja 31.3.1919 satamasta mm. Hyvinkäälle ja Tuusulaan molemmille 80 000 kiloa viljaa. Elimäki sai 32 000 kiloa ruista ja Anjala sai 20 000 kiloa ruista 1.4. suoraan laivasta Turusta. Tuontiviljan määrät olivat suuria kuntien omiin aikaisempiin varastoihin nähden. Kun kerran viljaa keväällä 1919 tuli, niin haluttiin heti varmistaa viljan riittävyys kulutuskauden loppuun.

²⁸⁶ Uset Da:2, Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston kirje 1.4.1919 Valtion Viljakonttorille; selonteko kuntakohtaisesta tilanteesta.

²⁸⁷ Rantatupa 1979, 218–219.

²⁸⁸ Rantatupa 1979, 220.

²⁸⁹ Uset Da:2, vihkonen litterajäljennöksiä, Valtion Viljakonttori ilmoittaa Uudenmaan läänin suomalaiselle elintarviketoimistolle toimittaneensa sieltä ja sieltä, sille ja sille kunnalle, viljatuotetta niin ja niin paljon, pvä ja allekirjoitus K. J. Riihikallio (Valtion Viljakonttorin johtaja).

Paikkakuntien litteroita tarkasteltaessa voi todeta, että kaikki kunnat, joilla oli tarvetta saivat tuontiviljaa ja pahimmassa pulassa olleet kunnat saivat useita toimituseriä. Tuontiviljan toimituksilla pahin nälän uhka oli torjuttu Uudenmaan kunnissa.

6.4. Uusi viljankeräyksen järjestelmä

Ulkomaisten jauhoerien virrattua jopa Uudenmaan viljapitäjiin, jatkettiin vielä viimeisten viljojen keräystä niiden kuntien maanviljelijöiltä, jotka eivät olleet heille määrättyä luovutusta suorittaneet. Valvonta tältä osin jatkui ja viimeiset kamppailut käytiin aina kulutuskauden loppuun. Vaikka pääosin selvitys vuoden 1918 satoluovutuksista oli tehty (liite 6), koettiin luovutuksien jälkinäytös heinäkuussa, kun toimisto kirjelmöi Viljakonttorille 8.7.1919 Askolan ja Iitin toimittamattomasta viljasta. Viljat kehoitettiin toimittamaan heinäkuun aikana.²⁹⁰ Viljakonttori kirjelmöi 9.9.1919 toimistolle, että Iitin lautakunnan oli asetettava kieltäytyneet maanviljelijät syytteeseen ja nimismiehen tuli vahvistaa kanteen nostamiset Viljakonttorille.²⁹¹ Myös Pukkilan lautakuntaa kehoitettiin 30.8.1919 perimään viljelijöiltä vuoden 1918 toimittamattomat lunastusviljat ja tarvittaessa ryhtymään nopeisiin toimenpiteisiin yhteistyössä nimismiehen kanssa. Lautakuntaa kehoitettiin lähettämään lista vastustavista maanviljelijöistä luovutustiedoin.²⁹²

Elintarvikeministeriö käynnisti heti ulkomaan viljatoimitusten varmistuttua kirjelmillään 25.2. ja 15.3.1919 uuden lunastusmenettelyn valmistelut. Tavoitteena oli viljelyskauden 1919 ja kulutuskauden 1920 parempi seuranta sekä myöhempien omavaraistavoitteiden ja uudisviljelytarpeen kartoitus. Toimisto tiedotti kiertokirjeellä 28.3. perustellen toimenpidettä yhdenmukaisuudella ja sillä, että kunta voi käyttää myöhemmin pinta-alatietoja maatilojen verotuksen suunnittelussa. Uudenmaan Maanviljelysseuran avustuksella järjestettäisiin keskuspaikoilla 2 – 3 päivän kurssit. Osallistujien piti alustavasti tutustua ministeriön laatimaan kirjaseen ”Lyhyitä ohjeita viljeltyjen maiden mittaamiseen ja pinta-alojen laskemiseen”. Kurssille tuli ilmoittaa 2 – 8 arviomiestä kunnan suuruuden mukaan. Valmistelut kunnissa olivat lautakunnan puheenjohtajan tai toimitsijan tehtävänä. Mittauskaavakkeiden täyttämistä ja palauttamista lautakunnalle ei jätetty enää viljelijöiden ilmoittelun varaan niin kuin aikaisemmilla kerroilla kylvö- ja satoilmoituksia tehtäessä vuosina 1917 ja 1918. Arviomies tulisi jakamaan lomakkeet, avustaman ja valvomaan, että viljelijä itse täyttäisivät lomakkeet ja tarkistamaan, että ne olivat virheettömästi täytettyjä. Mielestäni näin luotiin

²⁹⁰ Uset Da:2, 8.7. kirje Viljakonttorille; 10.7. vastaus; 14.7. asiaa kiirehditään; 20.7. kirjeet kuntiin.

²⁹¹ Uset Da:2, Viljakonttorin kirje toimistolle 9.9.1919.

²⁹² Uset Da:2, toimiston kirjeet 30.8.1918 Viljakonttorille ja Pukkilan lautakunnalle. Toimiston kirje 27.9.1919 Pukkilan nimismiehelle lista syytteeseen asetettavista viljelijöistä ja 27.9 tieto myös Viljakonttorille. Rantatupa 1979, 196: vastaavanlainen menettely käytiin Viljakonttorin ja hämeenkyröläisten kesken ja lopuksi Viljakonttori antoi syytteiden raueta joulukuussa 1919, koska tuontiviljaa oli runsaasti saatavilla.

ensimmäinen selkeä hallintomalli maanviljelyn tuotannon seurannalle. Varmistettiin kaikkien viljelijöiden osallistuminen laskentaan ja samanaikaisen satoarvion saaminen sekä viljelyalatietojen luotettavuus.

Aikaisempia hallinnon tottumattomuudesta johtuneita virheitä pyrittiin tällä tarkalla suunnittelulla ja toteutuksella kaikin tavoin välttämään. Kirjeellään 17.4. toimisto ilmoitti Uudenmaan läänin Maanviljelysseuralle noin sadasta koulutettavasta 25.4. – 9.5. välisenä aikana Tuusulassa, Lohjalla, Vihdissä, Mäntsälässä, Iitissä, Anjalassa ja Orimattilassa. Erikoista taas kerran oli se, ettei Iitin tilaisuuden osallistujista Iitistä ja Jaalasta saatu tietoja, kun taas muiden tilaisuuksien osanottajat tiedettiin etukäteen. Mitatuksi viljelypinta-alaksi saatiin noin 134 000 hehtaaria ja kuntakohtaisiksi koulutus- ja tiedonkeruukustannuksiksi muodostui yhteensä 76 178,62 Smk.²⁹³

Elintarvikehallinnon painopistettä alettiin siirtää vaiheittain kunnille. Huhtikuussa 1919 toimiston jättivät elintarvike-etsivät Ojala ja Lammi, neuvoja-tarkastaja Heinonen sekä kanslisti Airas. Jäljelle jäivät puheenjohtaja Hiidenheimo, sihteeri Virvonen ja kirjanpitäjä Hyypärä sekä konekirjoittaja, kanslisti, asiapoika ja siivooja.²⁹⁴ Koska palkka- ja matkakuluja jäi huomattavasti pois, pienenivät toimiston kulut merkittävästi.²⁹⁵ Hiidenheimo oli valittu 1.4.1919 kansanedustajaksi, joten hän ajankäyttösyistä keskittyi keskeisimpien asioiden hoitoon.²⁹⁶ Seuraava toimistoa koskenut muutos tapahtui vuotta myöhemmin, kun Hiidenheimo jäi pois tehtävästä 31.5.1920 ja Virvonen siirtyi elintarvikeministeriöön hoitamaan Uudenmaan läänin suomenkielisen toimiston tehtäviä.²⁹⁷ Läänintoimistojen työ päätettiin helmikuussa 1921.²⁹⁸

Toimiston suurtyö oli viljojen viljelypinta-alaan perustuneen luovutuslaskelman laatiminen ja sen tulosten julkistaminen kuntien ja jokaisen viljelijän viljanluovutuksesta satokaudelta 1919. Hiidenheimo johti työtä. Hän laati ja vahvisti lopulliset laskelmat.²⁹⁹ Uudenmaan läänin kunnat kuuluivat alueelliseen luovutusluokkaan I. Luovutuksen perusteena oli kunnan maatilojen

²⁹³ Uset Da:2, toimiston kirje elintarvikeministeriölle 12.11.1919.

²⁹⁴ Uset Da:2, toimiston kirje lautakunnille 10.4.1919, toimiston organisaatio muuttuu. Kenttäorganisaatio purettiin ja tilalla uusi virastohenkilökunta.

²⁹⁵ Uset Da:2, toimiston kirje ministeriölle 23.4.1919. Kululaskelma tammikuulta 38000 Smk, josta inventointien jälkitarkastukset 12540,60 Smk. Toimiston kirje ministeriölle 20.5.1919. Kululaskelma toukokuulta 18315,06 Smk, jossa pinta-alamittausten kustannuksiin oli varattu 6200,06 Smk. Kulusäästö edelliseltä kuulta 5015,06 Smk, joka oli vähennetty toukokuun kuluarviosta.

²⁹⁶ Uset Db:2, Arvo Virvonen allekirjoitti kiertokirjeet yhdessä Artturi Hiidenheimon kanssa 19.3.-23.4.1919 ja yksin 25.4.1919–3.2.1921. Tätä ennen Vihtori Raevuori yksin tai Artturi Hiidenheimon kanssa.

²⁹⁷ Uset Db:2, toimiston kiertokirje 27.4.1920 lautakunnille toimisto lopetetaan 1.5.1920 elintarvikeministeriön päätöksen mukaisesti.

²⁹⁸ Keski-Uusimaa 20.2.1921.

²⁹⁹ Uset Da:2, toimiston kiertokirje 27.8.1919 lautakunnille ”Viljan luovutus tämän vuoden sadosta”. Kuulutukset sanomalehdissä: Uusi Suomi 31.8.1919 lueteltu kunnat, joiden elintarvikelautakunnat toimisto on valtuuttanut laskemaan viljelijäkohtaisen luovutusmäärän; Keski-Uusimaa 6.9.1919 julkaisi kuntakohtaisen luovutusmäärän.

viljanviljelyjen jakautuminen viljelysluokkiin peltopinta–alan mukaan ja tilojen omavaraistalouksissa olevien henkilölukuun. Alle 5 hehtaarin tilat oli vapautettu luovutuksesta. Kooltaan 5–50 hehtaarin tilat tulivat luovuttumaan 60 kiloa, 50–100 ha tilat 80 kiloa ja yli 100 ha tilat 100 kiloa viljaa per hehtaari. Kokonaismäärästä sai vähentää omavaraistalouden tarvitseman viljamäärän.³⁰⁰

Tällä kerralla laskelmista selkeästi ilmeni, että tilakohtaisesta sadosta vähennettiin omavaraistalouksien jäsenten tarpeet sekä siemenvilja ja sen jälkeen saatiin tilan kokoluokan mukainen kilometriä luovutukseen niin oman kunnan korttilaisille kuin valtion jakotarpeiksi sotalaitokselle ja muille kunnille, lähinnä kulutuskeskuksiin, kulutuskauten loppuun. Suomen valuuttavarannon säästämiseksi teollisuuden kone-, tarvike- ja raaka-ainehankintoihin, alettiin viljan tuontia vähentää ja tukea kaikin keinoin maatalouden tuotantokykyä. Viljan tuonnin vähennys vuosina 1924 –1926 verrattuna vuosien 1911 – 1913 tuontiin oli 25 %.³⁰¹

Elintarvikeministeriö oli kutsunut elintarviketoimistojen edustajat Säätytalolle 12.8. 1919 kuulemaan tulevan kauden viljahuollon hoidosta. Kysymys oli siis seuraavan 10 kuukauden kulutuskauten viljansaannin varmistaminen. Elo–syyskuun vaihteessa laskelmien mukaan valtion varastossa oli 120 000 000 kiloa ja kotimaan tuottajilta laskettiin lunastettavan 50 000 000 kiloa. Kuukausittainen korttitalouksien huolto vaati 20 000 000 kiloa. Täten oli viljan saanti varmistettu vasta huhtikuun 1920 loppuun asti. Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston luovutuskiintiöksi suunniteltiin tässä vaiheessa 9 000 000 kiloa. Osalle koko maan alueista ei ollut vielä laskettu kiintiötä. Uset:n kiintiö oli viidenneksi suurin kiintiö 18 alueen kiintiöistä. Ruotsalaisen toimiston kiintiöksi kaavailtiin 6 500 000 kiloa. Alustuksessaan samassa kokouksessa toi agronomi J. Jyske esille koko viljakaupan mekanismin. Viljelijöiltä kerätään luovutusmäärä Viljakonttorin asiamiesten kautta. Ylimääräisen viljan viljelijät voivat myydä vapaasti määritellyin hinnoin. Valtiolta puuttuva ostettaisiin kotimaisilta tuottajilta samalla hinnalla, mitä tuontivilja maksaa. Täten viljan kotimarkkinahinta tasoittuisi ja ehkäisisi keinottelua.³⁰² Valtioneuvosto oli 30.7.1919 vahvistanut viljojen luovutushinnat. Viljelijän piti tehdä sitova luovutusilmoitus viimeistään 1.10. (siirrettiin myöhemmin 15.10.) ja luovuttaa viljat viimeistään 1.2.1920.³⁰³ Ministeriö vahvisti syyskuussa suomalaisen toimiston lunastusmääräksi 8 700 000 kiloa ja ruotsalaisen 6 700 000 kiloa.³⁰⁴

³⁰⁰ Uset Da:2, toimiston ilmoitus Viljakonttorille 2.2.1920 kuntakohtaiset luovutusmäärät, Elimäen ja Karjalohjan määrä odottaa vielä tarkistusta.

³⁰¹ Jännes 1928, 43.

³⁰² US 13.8.1919.

³⁰³ MT 27.8.1919.

³⁰⁴ Lalli 23.9.1919; Uusimaa 1.9.1919, kuntakohtainen luovutuslista.

Viljahuoltoa saatiin varmistettua koko maassa yli kahdella kuukaudella eteenpäin, kun kaikkien luovutusalueiden luovutusmäärät saatiin määriteltyä.

Artturi Hiidenheimo tiedotti selvityksen jälkeen lautakunnille kunkin kunnan luovutusvelvollisuuden. Tämä vahvistettiin toimistolta myös yleisellä kuulutuksella julkaistavaksi sanomalehdissä tarkentavalla tekstillä: ”lautakunnat laskevat, kuinka paljon kunkin viljelijän on luovutettava viljaa tämän vuoden sadosta, määrän, missä ja milloin viljat vastaanotetaan sekä kuka valtion puolesta on vastaanottaja”.³⁰⁵ Samoin tiedot menivät toimistolta elintarvikeministeriölle ja Viljakonttorille. Tässä vaiheessa luovutusmäärä oli 8 780 000 kiloa.³⁰⁶ (liite 7, taulukko 8). Vuoden vaihteessa luovutusmäärä oli tarkistettu 8 150 000 kiloksi, josta määrästä tammikuun 1. päivään mennessä oli kerätty elintarvikelautakuntien varastoihin yhteensä 3 299 000 kiloa ja luovutettu Viljakonttorin asiamiehille yhteensä 1 231 000 kiloa eli kaiken kaikkiaan oli saatu kerättyä viljaa yleiseen kulutukseen 4 531 000 kiloa eli lopullisesta määrästä 56 prosenttia.³⁰⁷ Tulos oli tässä vaiheessa tyydyttävä. Kuten aikaisemminkin joidenkin kuntien ilmoitukset olivat puutteellisia ja niitä jouduttiin korjaamaan etenkin omavaraistalouksien vähennysten osalta. Lopullinen Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston alaisten 21 kunnan luovutusmäärä vuoden 1919 – 1920 yleiseen kulutukseen lukuisten korjausvaiheiden jälkeen oli 8 092 000 kiloa.³⁰⁸ Eli tavoite saavutettiin 99 prosenttisesti.

7. Johtopäätökset

Maailmansodan alkuvuosina elintarvikkeiden säännöstely koski ensisijaisesti Venäjän armeijan Suomeen sijoitettujen joukkojen ruokahuollon varmistamista. Toisekseen kenraalikuvernööri antoi määräyksiä läänikohtaisen tärkeimpien elintarvikkeiden hintojen seurannalle. Marraskuussa 1915 perustettiin lääninkomiteat yhteistyöhön kuntien kanssa varmistamaan paikallista elintarvikkeiden saatavuutta yleiseen jakeluun. Maahantuonti, tukku- ja vähittäiskauppa huolehtivat sotaolosuhteet huomioiden normaalisti kuluttajakaupasta. Niukkuus alkoi yhä laajemmin lyödä leimaansa Venäjän sotataloudesta riippuneen kansantalouden toimivuudessa. Vuosi 1917 oli ratkaiseva kaksine vallankumouksineen Venäjällä. Viljan, sokerin, suolan ja monen muun elintarvikkeen sekä myös karjanrehujen ja väkilannoitteiden tuonnin tyrehtyessä ja loppuessa oli Suomessa itsestään selviö

³⁰⁵ US 31.8.1919.

³⁰⁶ Uset Da:2, toimiston kirje Valtion Viljakonttorille 30.8.1919.

³⁰⁷ Uset Da:2, toimiston tiedote Suomen Tietotoimistolle 30.1.1920; Iltalehti 31.1.1920; Uusimaa 2.2.1920; Loviisan Sanomat 3.2.1920.

³⁰⁸ Uset Da:2, toimiston kirje Viljakonttorille 12.2.1920.

syksyllä 1917, että maan oli tultava toimeen oman maataloustuotannon tuotteilla ja omin voimavarojen elintarvikehuollon varmistamiseksi. Tämän totuuden ymmärtämisessä kului aikaa kaksi vuotta. Tutkimukseni ajanjaksona elintarvikkeiden niukkuus oli Etelä-Suomessa pääosin maata omistamatonta kansanosaa kohdannut kriisi. Tuottajille esitettiin viranomaisten ja kuluttajien taholta vaatimuksia ja edellytettiin heiltä yhtenäistä käyttäytymistä ruoka-aineiden luovutuksessa säännöstelyyn kauppaan. Kulutussäännöstely koski myös omavaraistalouksien jäseniä tosin väljemmin säännöin kuin korttilaisia. Elintarvikekorttilaisten ruoka-annoksien luovutusta oli paljon yksinkertaisempaa valvoa. Elintarvikeviranomaisille jäi paljon vähemmän resursseja omavaraistalouksien ja samalla ruuan luovuttajien seurannalle.

Tutkimukseni tuo esille rinnakkain valtakunnallisen elintarvikehuollon kehittämisen prosessia ja käytännön toimia toteuttaneet paikalliset toimijat läänissä ja kunnissa. Tutkimuksen rajauksen avulla pyrin kuvaamaan niiden onnistumista. Valitsin tutkimusympäristöksi Uudenmaan läänin suomenkieliset 21 maalaiskuntaa. Valinnan mahdollisti läänin sisällä suoritettu kolmijako Helsingin kaupungin, Uudenmaan läänin suomen- ja ruotsinkielisen elintarvikehuollon organisaatioitten kesken. Suoritan tarkastelun yhden tuotteen, viljan, kulkua seuraten tuotannosta väestön kipeästi tarvitsemaksi ruoka-aineeksi. Tutkimus on kriisinhallinnan seuraamista ja se rajautuu ruokahuollon kriittisimpään ajanjaksoon kesästä 1917 kevääseen 1919. Arkistoaineiston avulla todistan, että elintarvikekriisi kehittyi Uudellamaalla vähitellen vastoin yleistä käsitystä, että se olisi alkanut täydellä voimalla yhdellä kerralla keväällä 1917. Elintarvikeviranomaiset tiesivät vaikeimman hetken olleen käsillä helmi-maaliskuussa 1919.

Uudenmaan läänin kunnat kulutusalueina jakautuivat puoleksi kaupunkeihin ja teollisuustaajamiin sekä puoleksi maaseutuun. Läänin suomenkielisten maalaiskuntien korttitalouksien määrä vaihteli kunnittain 10 ja 80 prosentin välillä. Niiden ruokahuolto oli suunniteltu suoritettavaksi oman kunnan tuotannolla ja omavaraistalouksien ylijäämä toimitettavaksi valtiolle.

Uusimaa ei ollut merkittävä viljanviljelyn alue 1910-luvulla, varsinkaan suhteutettuna väestömäärään. Vuosikymmeniä oli totuttu siihen, että leipäviljaa – lähinnä ruista ja ohraa – viljeltiin ainoastaan omaan, maatalouden piirissä vakituisesti työskentelevien perheiden tarpeisiin. Muu peltoviljely kohdistui rehun tuottamiseen karjalle. Maata viljelemättömän väestönosan ostot olivat kaupallistuneet ja ne maksettiin rahalla. Kaupunkien ja taajamien väestö ja jopa maaseudun maa- ja metsätalouden tilapäistyöväki elivät lähes päivittäisten tori- ja kauppaostosten varassa. Osuuskauppojen nousu oli tapahtunut edeltäneen vuosikymmenen aikana, joten tarjonta ei ollut pelkästään yksityiskauppiaiden varassa. Kriisi koetteli yhtäläillä tehdas- ja maatyöläisiä kuin käsityöläisiä, toimihenkilöitä ja virkamiehiä.

Koska tuonti loppui, edessä oli uudenlaisen kaupallisen maataloustuotannon ajattelun omaksuminen. Maanviljelijät ja pienviljelijät joutuivat tahtomattaan testiin siinä, kuinka valmiita he olivat sitoutumaan ruokahuollon järjestelyihin. Tilanne muuttui vaihteittain kriittisemmäksi, kun kaikki kuntien, kaupan ja osittain todentamattomat viljelijöiden varastot olivat huvenneet tultaessa syksyyn 1918. Sadonkorjuun hetkellä viranomaiset kiirehtivät kasvituotteiden tarjontaa kuluttajille. Nykypäivän näkökulmasta on vaikea ymmärtää, kun puhutaan kasvukauden tuotteista ja niiden käytöstä ruuanlaitossa, että kauppaan ei saatu ruoka-aineita kesällä eikä syksyllä. Joulukuun puoleen väliin mennessä Uudenmaan läänissä suomenkielisten kuntien ulkopuolisten taajamien ja armeijan käyttöön määritellystä viljamäärästä oli saatu valtuutetuille viljaliikkeille toimitettua vasta 23 prosenttia luovutustavoitteen ollessa 1 805 000 kiloa. Luovutusmäärä oli kuusi prosenttia arvioidusta viljasadosta ja se saatiin toimitettua vasta tammi–helmikuun 1919 aikana. Toimitukset ylittyivät 21 lopulta prosentilla. Samaan aikaan oli käynnistynyt uudelleen puolitoista vuotta pysähdyksissä ollut tuonti.

Maalaiskuntien elintarvikelautakunnat luettelivat vuoden 1918 sadonkorjuun hitauden johtuneen huonosta säästä, paikoitellen heikosta sadosta, puimakoneiden polttoöljyn vaikeasta saatavuudesta ja esimerkiksi Nurmijärvellä jopa työvoiman puutteesta. Sadon korjuu ja toimittaminen kauppaan paljasti karulla tavalla kasvinviljelytuotannon kehittymättömyyden. Tämän oli tuonut esille tutkimuksellaan vuonna 1917 myös Helsingin yliopiston maanviljelyskemian ja –fysiikan professori Arthur Rindell. Hän osoitti julkaisussaan *Viljan tuotanto Suomessa ja sen kohottamisen perusehto* kuinka leipäviljanviljelyyn panostamalla pahasti alijäämäinen maatalouden kauppataase saadaan korjattua. Vuonna 1910 viljan tuonti vuonna 1910 oli kolme kertaa karjantuotteiden (voin) vientiä suurempi ja koko taseen vaje oli juuri viljan tuonnin suuruinen. Merkittävä tekijä kriisitilanteessa oli viljelijöiden tottumukset. Tämä ei koskenut kaikkien kuntien viljelijöitä. Osa viljelijöistä oli uudistanut talouttaan jo pidempään. Heidän tarkoituksenaan oli harjoittaa kaupallista maataloutta, jossa pääosa tuotannosta toimitettiin kauppaan [aivan kuten nykyisin]. Se oli myös maanviljelijöitä edustaneiden järjestöjen ja elintarvikeviranomaisten tavoite.

Lakisääteisen ruokahuollon onnistuminen ja työssäni tarkastelemani viljan lunastus viljelijöiltä ja jakelu vaihtelivat 21 kunnan osalta eri aikoina tarkastelujakson vuosina 1917 – 1919. Suuret linjat erilaisine lakiin perustuvine ohjeistuksineen oli keskitetty senaatin myöhemmin hallituksen eri aikoina eri virastoille ja niiden erikoisosastoille. Säännöstelyn toimien käytännön toteutus oli paikallisilla läänin ja kuntien luottamuselimillä. Niiden palveluksessa oli virkamiehiä ja toimihenkilöitä. Lääninkomitean ja läänintoimiston työskentely oli tasaista ja kehittyi vaatimusten mukaisesti. Työmenettely oli ensimmäisen elintarvikelain ajan kesäkuusta 1917 elokuuhun 1918

enemmän virkamääräysten edelleen tiedottamista ja pyrkimystä valvoa määräysten noudattamista kunnissa ja tuottajien taholla. Komitean johto oletti pitkälti, että annetut ohjeet ja määräykset tulivat toteutetuiksi sellaisenaan ja ruokahuolto onnistuisi samankaltaisesti kaikissa kunnissa. Elintarvikeneuvoja Veli Heinonen toi jo joulukuussa 1917 esille sen, että kunnat olivat hyvin erilaisia ja tämä tulisi huomioida elintarvikkeiden lunastusvaatimuksissa. Hän painotti elintarvikelautakuntien työn tukemista hienovaraisesti kokonaisuus huomioiden. Heinonen toi esille sen, että maanviljelijöiden asenteet ratkaisevat yhteistyön onnistumisen. Tutkimukseni pyrkii osoittamaan tämän seikan kahden vuoden ajan tapahtumien valossa.

Kesäkuussa 1918 elintarvikehallinnon johtoon valittiin talousvaikuttaja, senaattori H. G. Paloheimo. Hänen aktiivisuudellaan saatiin käyntiin uudenlainen suhtautuminen koko elintarvikehallinnon hoitoon. Paloheimon ohjelma tarkoitti maanviljelijöille enemmän korvausta tuotantotyöstään, mutta samalla myös enemmän vastuuta laillisen toimitusketjun osana. Elintarvikkeita tuli toimittaa laajemmin kuluttajille ottaen huomioon sen, että koko maan tuli elää sata prosenttisessa ruuan omavaraisuudessa. Uudistettu elintarvikelaki astui voimaan heinäkuun puolessa välissä 1918 ja siinä huomioitiin viljelijöiden etuja paremmin kuin ensimmäisessä laissa. Ristiriitaisuudet vapaan kaupan ja vastuullisen säännöstelyn tavoitteiden välillä johtivat Paloheimon irtisanoutumiseen elintarvikehuollon vastuusta vähän ennen Paasikiven senaatin eroa marraskuussa 1918.

Toisella tarkastelujaksolla syyskuusta 1918 huhtikuuhun 1919 Uudenmaan läänin suomalaisen läänintoimiston johtoon saatiin hyvin maataloustuotantoa tunteneita miehiä ja päälliköksi maanviljelijä Artturi Hiidenheimo. Hiidenheimo johtaminen oli johdonmukaista ja pitkäjänteistä. Hän vaikutti maanviljelijöiden mielipiteisiin esimerkiksi MTK:n kautta. Työssään läänintoimistossa hän vaati kuntien elintarvikelautakunnilta lain ehdotonta noudattamista ja luovutustavoitteiden täyttämistä. Hän peräsi kuntien elintarvikelautakunnilta yhteistyötä poliisiviranomaisten kanssa viljelijöiden saamiseksi edesvastuuseen laiminlyönneistä loppuun asti kesään 1919. Satokauden 1919 viljelysuunnittelu ja satolaskenta sekä siirtyminen tilakoon mukaisen viljan luovutukseen onnistuivat Hiidenheimon esittämin laskelmin tavoitteen mukaisesti.

Tarkasteltuani kriisiajan säännöstelyn onnistumista Uudenmaan läänin suomalaisissa maalaiskunnissa viljan lunastuksen ja kaupan osalta, voin todeta, että se oli haastava prosessi niin maatalouden kaupallistamisen kuin hallinnon osalta. Suomen itsenäistyttyä ennen sisällissotaa ja pian sodan jälkeen säädetyt yhteiskunnan yhtenäisyyttä edistäneet lait loivat pohjan demokratian kehittymiselle. Elintarvikelautakuntien työ kunnissa vuosina 1917 – 1919 oli mitä parhainta uuden kunnallishallinnon harjoitusta. Voin myös todeta tutkimusaineiston pohjalta, että Uudellamaalla pahin nälänuhka pystyttiin välttämään. Läänin apu muualle Suomeen jäi kuitenkin vähäiseksi.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Suomen kansanvaltuuskunnan arkisto

Elintarvikeasiain osaston arkisto

Henkilöluettelo Ba:1

Suomen kansanvaltuuskunnan puhelimien luettelo Ba:2

Kirjatut kirjekonseptit 1.3. – 23.4.1918 Da:1

Päätöskonseptit 31.1. – 12.2.1918 Db:1

Kirjatut päätöskonseptit ja lupatodistukset Dc:1

Kirjaamattomat kirjeet; kirje- ja päätöskonseptit De:1

Kiertokirjeet Df:1

Laki- ja asetusehdotukset Dg:1

Kirjatut kirjeasiakirjat Ea:1

Kirjatut anomusasiakirjat Eb:1

Kirjaamattomat kirje- ja anomusasiakirjat Ec:1

Erilaisia selostuksia Ja:1

Kaavakkeita Jc:1

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Elintarveviranomaisten arkistot (EVA) 1917 – 1924

Elintarvetoimistot V; Uudenmaanlänän suom. elintarvetoimisto (Uset)

Menneiden kirjeiden jäljennökset 1917–1918 Da:1

Menneiden kirjeiden jäljennökset 1918–1920 Da:2

Muut jäljennökset 1918–1919 Db:1

Kiertokirjeiden kaksoiskappaleet 1918–1921 Db:2

Saapuneet asiakirjat 8–12/1918 (1918) Ea:1

Saapuneet asiakirjat 9–12/1918 (1918–1919) Ea:2

Saapuneet asiakirjat 1919–1920 (1919) Ea:3

Saapuneet ilmoitukset ja tiedonannot 1917–1920 Eb:1

Elintarvikevalvojien raportit 1918 Eb:5

Saapuneet pöytäkirjat ja pöytäkirjaotteet Ec:1–2

Muut saapuneet asiakirjat Ef:1

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS), Helsinki

Suomalaisen Tiedeakatemian keräystoimiston kysely vapaussodan, eli vuosien 1917–1918 tapahtumista

Mikrokortit kirjeistä ”1918”

Nauhasarja 1917–1918 eli ”Vuosien 1917–1918 tapahtumat muistissa ja perinteessä 1966”

Painetut lähteet

Valtiopäiväasiakirjat

Valtiopäivät 1917, Asiakirjat I–III

”Kulutuskeskuksien elintarvelautakuntain edustajakokous”. Helsinki: *Helsingin Vanhalla Ylioppilastalolla 29 ja 30 päivänä lokakuuta 1917*, 1917.

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153712/1741358_a.pdf?sequence=1&isAllowed=y (viitattu 24.1.2021).

Lavonius, W.A. *Redogörelse över livsmedelsfrågans läge inom landet, inlänad till greve von der Goltz. Livsmedelsstyrelsens flygskift N:o 3*. Helsingfors: K.F. Puromies Boktryckeri A.B., 1918. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153629/1784844_a.pdf?sequence=1 (viitattu 28.11.2020).

Ohjesääntö S.V.R. paikallisille elintarvelautakunnille. Helsinki: 1917.

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153713/1783619_a.pdf?sequence=1&isAllowed=y (viitattu 23.11.2020).

Senaatin Kamaritoimituskunnan Elintarvikeosaston viikkolehti: Elintarvikekysymyksiä nrot 1–8

Sillanpää, Miina & Artukka, Aino. *Kunnallisten kansankeittiöiden perustaminen ja hoitaminen. Liite: Ruuanvalmistusohjeita*. Helsinki: Valtion kotitaloustoimikunta 2. painos, 1919 (1. painos 1918).

Työtilastollinen Aikakauslehti 1917, Elintarvikekysymyksen järjestely Suomessa, 123–140.

Valtion kotitaloustoimikunta 1917–1921. Niteeseen on koottu Valtion kotitaloustoimikunnan tiedonannot, lehtiset ja neuvottelukokousohjelma, 1917.

Wuolijoki Wäinö & Wikman Viktor. *Suomen Senaatin päätös leipäviljan kulutuksen järjestämisestä*. Helsinki: Työväen kirjapaino, 1917. <http://hdl.handle.net/10138/153731> (viitattu 28.11.2020).

Lehdet

Kansalliskirjasto, digitaaliset aineistot

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search>

Helsingin Sanomat 1918

Kauppalehti 1920

Keski-Uusimaa 1921
 Lalli 1919
 Länsi-Uusimaa 1918, 1919
 Maaseudun Tulevaisuus 1918, 1919
 Mercator 1919
 Registeringstidning för varumärken 1920
 Uusimaa 1918, 1919
 Uusi Suometar 1918
 Uusi Suomi 1919

Internetsivusto

Ainio, Yrjö I (1884–1931), <https://www.geni.com/people/Yrj%C3%B6-Ainio/6000000030085672022> (viitattu 29.9.2020).

Aug. Eklöf Ab, <https://www.porssitieto.fi/yhtiot/lisaa/eklof.shtml> (viitattu 30.9.2020).

Groundstroem, Oskar (1868–1940), <https://www.marxists.org/suomi/groundstroem/index.htm> (viitattu 11.9.2020).

Lindeberg Harald (1885–1942), [https://www.werelate.org/wiki/Person:Harald_Lindeberg_\(1\)](https://www.werelate.org/wiki/Person:Harald_Lindeberg_(1)) (viitattu 30.9.2020).

Suomen tilastollinen vuosikirja 1919, <https://www.doria.fi/handle/10024/69235> (viitattu 10.1.2021).

Kirjallisuus ja artikkelit

Aalto, Seppo. *Kapina tehtaalla: Kuusankoski 1918*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy, 2018.

Aalto, Seppo & Rentola, Kimmo. *Karkkilan: eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven ihmisten historia*. Karkkila: Karkkilan kaupunki, 1992.

Anttila, Veikko. *Talonpojasta tuottajaksi: Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Rauma: Kirjayhtymä, 1974.

*Autoilijan tiekartta: Tiekartta 85 vuotta 1927*2012*. Porvoo: Karttakeskus Oy, 2012.

Axelsson, Väinö. ”Perunaviljelyksestä”. Teoksessa *Mistä saamme ruokaa: neuvoja elintarpeiden viljelemiseen ja kokoamiseen*. Helsinki: Otava, 1917.

Forsius, Arno. *Artturi Hiidenheimo 1877–1956: Elämää Vihdin Oravalassa, työtä yhteiskunnan hyväksi*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 2002.

Grotenfelt, Gösta. ”Perunan viljelys”. Teoksessa *Teollisuus- ja kauppakasvien viljelyksestä Suomessa. Kaksi esitelmää agronomisella viikolla Helsingissä v. 1910*. Helsinki: Suomen kylvösiemenyhdistyksen kirjasia N:o 6, 1912.

- Haapala, Pertti ”Vuoden 1917 kriisi”. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Toimittanut Pertti Haapala & Tuomas Hoppu, 58–91. Helsinki: WSOY, 2009.
- Harmaja, Leo. *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*. WSOY, Porvoo 1940.
- Henttinen, Annastiina. ”Vapaan markkinatalouden haastajat”. Teoksessa *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Toimittanut Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu & Maritta Pohls, 32–109. Helsinki: Pellervo-Seura ry, 1999.
- Henttinen, Annastiina. ”Westermarck Bjarne (1887–1945)”. *Kansallisbiografia*–verkkojulkaisu, Suomen talouselämän vaikuttajat. Studia Biographica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008. URN NBN:fi-fe20051414 (viitattu 19.10.2020).
- Hjerpe, Reino. ”Suomen talous itsenäistymisen aikaan”. Artikkelikokouksessa *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 3/2017, 331–349.
- Homén A. ”Pari muistoa rajahintapolitiikan ajoilta”. Teoksessa *Valion työmailta: Juhlajulkaisu F. M. Pitkäniemen 60–vuotispäiväksi*. Helsinki: Pellervo-Seura, 1938.
- Jussila, Osmo. *Nummen historia vv. 1859–*. Nummi: Nummen ja Pusulan historiatoimikunta, 1977.
- Jutikkala, Eino. Artikkelikokouksessa ”Nälkävuosi on osa talonpojan elämää”. Artikkelikokouksessa *Suomen Kuvalehti* 1988/8, 56–59.
- Jännes, Juho. ”Suomen viljapolitiikasta itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen”. Artikkelikokouksessa *Viides maatalousviikko Helsingissä 12–16 p:nä jouluk. 1927*. Porvoo: WSOY, 1928.
- Kallio, Veikko. *Sammatti: Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Sammatin historyayhdistys, 2002.
- Kallio, Veikko. *Karjalohja: itsenäisen väen pitäjä*. Karjalohjan historyayhdistys, 2005.
- Kananen, Ilkka. *MTK ja Suomen maatalouspolitiikka: Elintarvikepulasta omavaraisuuteen 1917–1949*. ”I Maatalous ja maanviljelijäin järjestäytyminen vuosisadan alussa”. Helsinki: Kirjayhtymä, 1986.
- Karhu, J. *Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa*. Helsinki: Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, 1917.
- Kestinen, Kimmo. *Voima, valta ja nälkä: Tampereen elintarvetoimikunnan ja työläiskuluttajien suhde vuodesta 1915 sisällissodan puhkeamiseen*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2015. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/96993/GRADU-1430210172.pdf?sequence=1> (viitattu 28.11.2020).
- Ketola, Eino. *Oskari Tokoin poliittinen toiminta vuosina 1917–1919*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1973.
- Ketola, Eino. *Vihdin historia 1918–1965: Maanjaon aika. Ensimmäinen osa 1918–1939*. Jyväskylä: Gummerus, 1996.
- Korvenoja, Aku. *Elintarvikekysymyksen järjestelyistä ulkomailla*. Helsinki: Agronomisen yhdistyksen julkaisuja 7, 1917. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/153718> (viitattu 28.11.2020).
- Koskinen, Esa. *Veljiksi kaikki ihmiset tulkaa: Lohja 1917–1918*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1998.
- Kovero, Matti. ”Hyödyttääkö viljan tuonti etupäässä niitä paikkakuntia, missä teollisuutta harrastetaan”. Artikkelikokouksessa *Suomen maanviljelijä* 11/1913, 122–126.

Kylväjän järjestöt: Siementuotannon järjestöhistoria. Toimittanut Raimo Nordman. Kylvösiemensäätiö rs., 2010.

Laiho, Antto. *Pääpiirteitä Mustialan Maamiesopiston 25-vuotistoiminnasta.* Helsinki: Kustannusyhtiö Otavan kirjapaino, 1934.

Lindman, Sven. *Suomen Kansanedustuslaitoksen historia: 6, Eduskunnan aseman muuttuminen 1917 – 1919.* Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1968.

Lähteenmäki, Maria. ”Sillanpää, Miina (1866–1952)”. *Kansallisbiografia*–verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001. URN:NBN:fi-fe20051419 (viitattu 19.10.2020).

Myllyniemi, Seppo. *Vihdin historia: Vihti Venäjän vallan aikana.* Vihti: Vihdin kunta, 1990.

Neovius, Dagmar. *Helsingin kaupungin elintarvetoimisto toiminnasta 1917–1921.* Helsinki: Helsingin kaupungin elintarvetoimisto, 1922.

Nevanlinna, E. ”Kansantaloudellinen omavaraisuus”. Artikkelit aikakauslehdessä *Suomen osuustoimintalehti* 1916/4, 122–129.

Nyström, Samu. *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918.* Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9194-0> (viitattu 28.11.2020).

Pekkanen, Toivo. *Tehtaan varjossa: Romaani.* Porvoo: WS Bookwell Oy, 2002. Näköispainos ensimmäisestä painoksesta vuodelta 1932.

Pietiäinen, Jukka-Pekka. *Leivän syrjässä: Maatilahallitus ja sen edeltäjät 1892–1992.* Keuruu: Otava, 1992.

Piilonen, Juhani. *Vallankumous kunnallishallinnossa: Punaisen Suomen historia 1918.* Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1982.

Polin Julius. *Kymiyhtiön sivistyksellinen ja yhteiskunnallinen toiminta.* Kouvola: Kymiyhtiö, 1932.

Pohls, Maritta. ”Osuustoiminnan tuuli puhalttaa yli maaseudun”. Teoksessa *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999.* Toimittanut Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu & Maritta Pohls, 471–563. Helsinki: Pellervo-Seura ry, 1999.

Rantatupa, Heikki. *Elintarvikehuolto ja –säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1979.

Rasila, Viljo. *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe: Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918.* Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.

Rautavirta Kaija. *Petusta pitsaan: Ruokahuollon järjestelyt kriisiajan Suomessa.* Helsinki: Helsingin yliopisto, 2010. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6303-9> (viitattu 28.11.2020).

Rindell, Arthur. *Viljantuotanto Suomessa ja sen kohottamisen perusehto.* Ajankysymyksiä XXII. Porvoo: WSOY, 1917.

Rinta-Tassi, Osmo. *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena: Punaisen Suomen historia 1918.* Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1986.

Rosenberg, Antti & Selin, Rauno. *Suur-Tuusulan historia: III, Suomen sodasta 1808–1809 itsenäisyyden alkuun.* Helsinki: Yliopistopaino, 1995.

Sainio, Venla. ”Linder, Hjalmar (1862–1921)”. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. URN:NBN:fi-fe20051410 (viitattu 19.10.2020).

Simonen, Seppo. *Pellervolaisen osuustoiminnan historia*. Helsinki: Pellervo-Seura, 1949.

Sohkanen, Viljo. *Punakaartilaisen päiväkirja*. Joensuu: Lasermedia, 2017.

Suodenjoki, Sami. ”Siviilihallinto”. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Toimittanut Pertti Haapala & Tuomas Hopu, 251–252. Helsinki: WSOY, 2009.

Suomen Elintarpeiden Tuontikunta r.l.: Selostus toiminta-ajalta. Tuontiliikkeiden yhteistoiminta elintarpeiden hankinnassa maailmansodan aikana. Helsinki: Mercatorin Kirjapaino Oy, 1922.

Suomen kartasto 1910. Helsinki: Maantieteellinen seura, 1910.

Sysiharju Anna-Liisa: ”Gebhard, Hedvig (1867–1961)”. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. URN:NBN:fi-fe20051410 (viitattu 19.10.2020).

Tanner, Väinö. *Kuinka se oikein tapahtui: Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 1948.

Teräsinen, August. *Suomen maatalousseurojen keskusliiton 25–vuotishistoria 1898–1923*. Helsinki: Suomen maatalousseurojen keskusliiton julkaisuja, 1923.

Tokoi, Oskari. *Maanpakolaisen muistelmia*. Isänsä muistiinpanojen perusteella kirjoittanut Irene Tokoi. Kolmas laajennettu painos. Helsinki: KK:n kirjapaino, 1959.

Tommila, Päiviö. *Nurmijärven pitäjän historia: II osa, Itsenäisen Nurmijärven pitäjän vaiheet*. Nurmijärven historia toimikunta, 2001

Työväen kalenteri 1916. ”Tilastollisia tietoja”, 174–187. Helsinki: Työväen Sanomalehti O.Y., 1915.

Työväen kalenteri 1917. ”Tilastollisia tietoja”, 250–262. Helsinki: Työväen Sanomalehti O.Y., 1916.

Uola, Mikko. ”Hiidenheimo, Artturi (1877–1956)”. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. URN:NBN:fi-fe20051410 (viitattu 19.10.2020).

Uola, Mikko. ”Åkerman, Harald (1869–1943)”. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997. URN:NBN:fi-fe20051410 (viitattu 19.10.2020).

Vihola, Teppo. ”Pärjääkö pienviljelys?”. Teoksessa *Suomen maatalouden historia: osa 2 Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Toimittanut Matti Peltonen. Helsinki: SKS, 2004.

Liitteet

Uudenmaan läänin suomalaisen elintarvetoimiston vastuulla olevat maalaiskunnat 1917–1919 Liite 1

	Kunnan		Alueen yht.	
	p-a km2	as.luku	p-a km2	as.luku
Raaseporin kihlakunta				
Karjalohja	120,0	2117		
Sammatti	61,5	1038		
<i>YHTEENSÄ Raaseporin suom. kieliset maalaishk.</i>			181,5	3155
Lohjan kihlakunta				
Nummi	202,2	3755		
Pusula	273,4	3823		
<i>Yhteensä</i>			475,6	7578
Pyhäjärvi (Högfors))	237,2	4715		
Vihti	518,5	8284		
<i>Yhteensä</i>			755,7	12999
Lohja (Lohjanmäki)			258,9	7472
<i>YHTEENSÄ Lohjan suom. kieliset maalaishk.</i>			1490,2	28049
Helsingin kihlakunta				
Nurmijärvi (Hyvinkää)			581,4	10940
Tuusula (Kerava)			284,9	6813
Pornainen			147,6	2305
Mäntsälä	573,3	8452		
Pukkila	146,3	2231		
Askola	205,3	3004		
<i>Yhteensä</i>			924,9	13687
<i>YHTEENSÄ Hels. suom. kieliset maalaishkunnat</i>			1938,8	33745
Pernajan kihlakunta				
Orimattila	604,2	9729		
Artjärvi	179,0	2746		
<i>Yhteensä</i>			783,2	12475
Iitti (Kuusankoski)	688,4	11860		
Jaala	360,7	3479		
<i>Yhteensä</i>			1049,1	15339
Elimäki	369,5	5855		
Anjala	148,9	2831		
<i>Yhteensä</i>			518,4	8686
<i>YHTEENSÄ Pernajan suom. maalaishkunnat</i>			2350,7	36500
Uudenmaan suom. elintarviketoimiston vastuulla			5961,2	101418
Uudenm. ruots. elintarviketoimiston vastuulla			5229,9	101841
Uudenmaan kaupungit			80,9	155815
(Helsinki ja Viapori)			33,1	137346
Uusimaa			11272,0	359074
Koko maa			333140,3	3012849

Lähde: Suomen Kartasto 1910, 1. Pinta-alaluvut Suomen tilastollinen 17. vuosikirja 1919.

Elintarvikesääntelyä koskeneet lait

1. Kenraalikuvernööri F. Seyn elintarvikkeitten ja muitten välttämättömyystarvikkeitten hintoja koskeva pakollinen määräys 5.8.1914. Se perustui Venäjän sotatilaan julistuksen paikkakuntia koskevaan määräykseen 31.7.1914 ja yleisvaltakunnalliseen mahdollisuuteen säädellä hintoja.
2. Elintarvikelaki: Laki ”eräänlaisen omaisuuden käytöstä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa”. Laki säädettiin peruslain säätämisjärjestyksessä ja eduskunta julisti sen kiireelliseksi ja hyväksyi lain 16.5.1917 äänin 177–6. Venäjän väliaikainen hallitus vahvisti lain 2.6.1917 ja se astui voimaan välittömästi (2.6.1917). Laki oli voimassa ensi vaiheessa 1.5.1918 asti. Suomen senaatin päätös (asetus) leipäviljan kulutuksen järjestämisestä 5.6.1917.

Asetus 5.1.1918 viljan kulutuksen järjestelystä. Siinä määriteltiin, että kulutusta on ruvettava säännöstelemään 7.1.1918 varastoista kerättävien tietojen perusteella. Omavaraistalouksien annosmääriä tarkennettiin ja elintarvikelautakunnille annettiin valtuuksia siirtää niitä korttitalouksiksi. Laki oli 1917 syksyllä todettu puutteelliseksi senaatin mahdollistaman valvonnan suhteen. 6.11.1917 asetettu komitea teki muutosehdotukset ja lakimuutosta käsiteltiin eduskunnassa tammikuussa 1918. Suuri valiokunta käsitteli asiaa 21.1., mutta lakimuutoksesta ei ehditty äänestää sen voimaansaattamiseksi ennen sisällissodan syttymistä. Eduskunta päätti 11.6.1918 elintarvikelain 2.6.1917 voimassaolon jatkamisesta ajalle 1.5.1918–1.11.1918. Samalla eduskuntakeskustelussa todettiin, että uutta elintarvikelakia tarvitaan mitä pikimmin ja, ”että Hallitus ryhtyy tarmokkaisiin toimiin antaakseen laaditun lain ehdotuksen.”

3. Uudistettu elintarvikelaki: Laki ”elintarveasiain järjestelystä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa” astui voimaan 18.7.1918. Uuteen lakiin tuli huomattavia muutoksia mm. tuottajien asemaa parannettiin huomattavasti; laista sanottiin, että se oli kuluttajien laki. Ensimmäinen lain säädöksiin ei tunnettu luottamusta ja sitä rikottiin yleisesti. Uudessa laissa oli sanktioitu rikkomuksia tarkemmin. Paikallishallinnon uudistuksia olivat mm. lääninkomitea korvattiin läänin elintarvetoimistolla. Elintarvetoimisto nimitti kuntien elintarvelautakunnat kunnan ehdottamista ehdokkaista. Elintarvelautakunnan puheenjohtajalta edellytettiin asiantuntemusta ja hän tuli olemaan kunnan tärkeimpiä toimijoita. Valtio maksoi puheenjohtajan palkan. Valtio ja kunta jakoivat puoliksi elintarvikelain rikkomuksista langetetut sakkorahat. Laki säädettiin olemaan voimassa 1.11.1919 asti.

Lain voimassaoloa jatkettiin 1.4.1920 asti eduskunnan päätöksellä 28.10.1919. Hallituksen esityksessä 17.10.1919 todettiin, että muiden kuin viljan ja sokerin säännöstely oli vapautettu jo keväällä 1919. Oli pakko edelleen säilyttää viljakauppa säännösteltynä. Syynä pidettiin sitä, että niukat pääomat on syytä varata teollisuuden tarvitsemien raaka-aineiden ja investointitarvaroiden tarpeisiin ei enää ruokaan. Seurauksena oli, että kotimaista viljelyä alettiin suojata tuontitulleilla. Hintasäännöstelyllä haluttiin rajoittaa hintojen nousua, koska ei

ollut ulkolaista hintakilpailua. Myöskään viljan jakelua ei olisi saatu ulotettua koskemaan koko maata, jos siitä ei olisi ollut määräyksiä.

4. Uudistetun elintarvikelain rinnalle säädettiin maatalouden tarvitseman kausityövoiman saannin ja hevosien tarjonnan maataloustyöhön varmistamiseksi laki ”poikkeuksellisten olojen vaatimasta työvelvollisuudesta.” Se oli sidottu uudistetun elintarvikelain kanssa samanaikaisuuteen ja oli voimassa 31.10.1919 eli kaksi viljelykautta. Sodanuhka kesällä 1918 oli ilmeinen ja lailla haluttiin varmistaa työvoiman saatavuus maatalouteen (1 kk keväällä ja 1 kk syksyllä) sekä varaus sotatarviketeollisuuden palvelukseen kutsumiseksi kolmeksi kuukaudeksi. Laissa oli tarkkaan määritelty keitä se koski. Työvelvoitteeseen irrottauduttiin vakituisesta työstä ja työnantajat velvoitettiin ottamaan työntekijä takaisin samaan työhön työvelvoitteen päädyttyä. Lain tavoitteena oli myös saada kaikki mahdollinen viljelyskelpoinen käyttöön väliaikaisjärjestelyillä 31.10.1919 asti, siis tuottamaan ruoka omassa maassa turvautumatta ruuan laajaan tuontiin.

Kulutus– ja satokaudet

Kulutuskausien määrittelyllä oli oleellinen merkitys sääntelyn suunnittelun kannalta. Satokausi oli pääsääntöisesti sama kuin kulutuskausi. Sen aikana tapahtui korttitalouksille kerätyn viljan luovutus uudesta sadosta. Kaudet olivat:

17.6.1917 – 15.9.1917

16.9.1917 – 15.8.1918, päättyi paikoin 15.7.1917; tästä seurasi välitila seuraavaksi määritellyn kulutuskauden alkuun

16.9.1918 – 30.7.1918 – 15.9.1918

16.9.1918 – 15.9.1919

16.9.1919 – 31.3.1920

Liite 3

Viljavarastojen laskennat ja sato- ja siemenvilja-arviot vuosina 1917 –1919

Viljavarastojen laskennat perustuivat senaatin tai senaatin/hallituksen alaisen elintarvikeviranomaisen päätökseen. Miten päätökset toteutettiin Uudenmaan läänin Lääninkomitean tai Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston toimesta kunnissa?

Senaatti päätti leipäviljan kulutuksen järjestämisestä 5.6.1917. Kaavakkeella kerättiin tiedot kaikkien korsi- ja viljojen varastotiedot tilanteesta 17.6.1917 klo 05.00. Tuotteita olivat vehnä-, ruis- ja ohra- ja puimatonkin, paitsi keuhkolla 1917 kylvämätön ohransiemen, jauhot, ryyti leipä kyseisistä viljoista sekä puita tai puimaton kaura, kaura- ja rehu- ja jauhot sekä ihmisravinnoksi luokiteltavat leseet. Kaavakkeella ilmoitettiin myös kiinteistön alueella asuvat ruokakunnat päämiehin. Lomakkeella tuli myös ilmoittaa myös yleiset laitokset, viljakauppaa harjoittavat liikkeet, leipomot, myllyt, teollisuuslaitokset, yhtiöt, osuuskunnat ja yksityiset henkilöt, joilla saattoi olla edm. elintarpeita hallussaan. Ruokakunnan jäsentä kohden sai olla 3 kg ryynejä tai 4 kg muita viljatuotteita per ruokakunnan jäsen. Maataloutta harjoittavat taloudet saivat pidättää jäsenilleen tiettyjen viikkoannosten mukaiset määrät kulutuskauden, 15.9., loppuun. Kaikki muu takavarikoitiin valtiolle 17.6. alkaen. Ilmoitukset tuli tehdä kunnan elintarvikelautakunnalle 21.6. mennessä. Uudenmaan läänissä kaikista suomen kielisistä kunnista saatiin 20.8. mennessä. Koko maan laskennan tulos saatiin vasta syyskuussa uuden kulutuskauden alkaessa.

Senaatin elintarvikeosasto ohjeisti 16.8.1917 lääninkomiteoita varmistamaan elintarvikelautakunnilta riittävän siemenviljan saannin ja järjestämään siemenviljan siirrot kuntien välillä läänissä. Syynä oli se, että suunnitelma Hankkijan ja Laborin yhteisen siementarkastuslaitoksen perustamisesta ja siemen viljan tarkastuksesta ja siemenviljan jakelusta oli epäonnistuneet. Rautatiehallitus oli ohjeistettu hoitamaan kuljetukset viipymättä. Uudenmaan läänin Lääninkomitea osoitti 23.4.1917 kirjeen Uudenmaan elintarvikelautakunnille selvittää siemenviljatilanne ja raportoidaan siitä välittömästi lääninkomitealle. Suomen kielisistä kunnista (19 kuntaa) saatiin kolmeltatoista vastaus ajalla 30.8. – 10.9. Ainoastaan kaksi lupautui toimittamaan siemenviljoja. Toisaalta tarvettakaan ei ollut yhdelläkään kunnalla, koska syyskylvöjä oli paljolti jo suoritettu ja osa uuden sadon viljalla.

Vuoden 1917 sadon selville saamiseksi ja kulutukseen ohjaamiseksi järjestelmällisesti senaatti antoi asetuksen 18.8.1917 uuden sadon takavarikoimiseksi. Tuottajille varattiin siemenvilja ja kulutusvaraukset omavaraistaloudessa. Varastotilanne päivitettiin tilanteeseen 16.9. Sadosta oli ilmoitettava 15.10. mennessä. Viljakaupan käynnistämiseksi tarjottiin ennen 15.9. tehtäville kaupoille 10 pennin ja ennen 1.12. tehtäville kaupoille 5 pennin lisähintaa rajahintaan. Satotietojen saaminen ennen määräaikaan tuotti suuria vaikeuksia huonojen korjuusäiden ja polttoainepulan takia. Ilmoituksen jätöt venyivät marras-joulukuulle jopa tammikuulle. Uudesta sadosta ennätettiin käyttää siemenviljaksi, omavaraistalouksissa tai myydä koko maassa jo noin 10 % ja Uudellamaalla noin 8 % ennen 16.9.

Sosiaalidemokraattinen puolue vaati 8.11.1917 eduskunnan käsittelyyn jättämässään Me vaadimme –ohjelmassa ensimmäisenä kohtana elintarvikekysymyksen ratkaisemista niin, että valtion oli takavarikoitava kaikki elintarvikkeet ja järjestettävä kauppa ja jakelun siten, että puute jaettaisiin tasan kaikkien kesken. Ohjelmassa vaadittiin viljavarastojen uudelleen inventointia. Joulukuun alussa perustettu Elintarvikehallitus alkoi toteuttaa poliittisten mielialojen rauhoittamiseksi erinäisiä toimenpiteitä viljavarastojen selvittämiseksi ja huhujen viljakätköistä osoittamiseksi perättömiksi. Asetus viljan kulutuksen järjestelyistä annettiin 5.1.1918. Se käsitteli samoja asioita kuin kulutuskauden alussa annettu asetus. Kulutusta oli alettava säännöstelemään 7.1. kerättävien tietojen perusteella. Kaupan varastot oli inventoitu ja takavarikoitu jo 2.1. ja viljelijöiden varastojen pakkoluovutus koski kaikkia viljalajeja. Asetuksessa oli määritelty uudella tavalla omavaraistalouksien kuukausittaiset viljatarpeet ja kulutuskautta lyhennettiin kuukaudella päättymään Etelä-Suomessa 15.8.1918. Lyhennyksellä laskennallisesti voitiin pidättää isompi osa varastosta yleiseen kulutukseen. Varastojen ilmoittaminen jätettiin edelleen viljelijöiden oman ilmoituksen varaan. Lisäyksenä aikaisempaan tuli elintarvikelautakuntien järjestämät todistajat. Tämä ei kuitenkaan riittänyt tyynnyttämään vasemmiston epäluottamusta varastojen ilmoitusta kohtaan. Inventoinnit tulivat erittäin kalliiksi. Tätä osoitti kuntien oikeus laskuttaa syksyllä 1918 puolet inventointikustannuksista. Viljavarastojen laskenta ja ilmoitukset lääninkomiteoille jäivät kesken sisällissodan sytyttyä.

Kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiainosasto määräsi 3.2.1918 suoritettavaksi uuden varastotarkastuksen. Sen tarkoitus oli selvittää salavarastot sekä luoda pohja elintarvikejakelun toimittamiseksi kulutuskeskuksiin. Koska tammikuinen inventointi oli juuri tehty, kysyttiin kunnista pitääkö uudislaskenta tehdä. Tokoin vastaus oli aluksi, että kunnat saavat harkita asian. Kun inventointitietoja ei kuulunut, hän määräsi 23.2. tarkastuksen suoritettavaksi kaikissa kunnissa. Jos ei lautakunta siihen pystyisi, niin paikallinen työväenyhdistys suorittaisi laskennan. Laskennan

onnistuminen oli mitta elintarvikeasiain osaston kyvystä järjestää säännöstely. Epävarmuus laskennan suorittamisesta tai suoranainen välinpitämättömyys sen suorittamiseksi näkyvät esimerkiksi Uudenmaan läänin tutkimusaineistossa. Tammikuun lopussa elintarvikelautakunnille oli annettu aikaisempaa laajemmat valtuudet takavarikoida viljaa. Samalla takavarikoitiin puolet siemenviljasta ja 5.1. säädettyjen annosten mukaan laskettujen mukaan laskien yli neljä kuukautta ylittävät varastot tuli luovuttaa sellaisille paikkakunnille, joissa oli pulaa. Huhtikuun alusta astui voimaan päätös omavaraistalouksien lakkauttamisesta ja koko väestön siirtämiseksi korttitalouksien piiriin. Laajamittaisiin toteutuksiin eivät päätökset kuitenkaan johtaneet sodan päätyttyä.

Vuoden 1918 sadon tarkastus järjestettiin 20.10.1918. Tällöin ilmoitettiin kaikki viljalajit. Syksyn ilmoituksissa kaura jäi osittain ilmoittamatta porrastetut ohjeistuksen takia. Tarkastuksen yhteydessä lautakunnan oli myös ilmoitettava varastonsa ja kunnan viljantarve, ylijäämä tai alijäämä, kulutuskauden 15.9.1919 loppuun. Saden korjuu olosuhteet olivat syksyllä 1918 vaikeat ja satoilmoitukset siirtyivät vuoden loppuun. Tarkastuksen alussa kuhunkin kuntaa asetettiin valvoja, jonka tuli seurata elintarvikelautakunnan toimintaa. Myös tuottajien ilmoitusten osalta suoritettiin jälkitarkastuksia. Elintarviketoimistot eivät ryhtyneet yleiseen uusintatarkastukseen, vaan tyydyttiin paikkaamaan ilmoituksia. Jälkitarkastusten suorittaminen jäi elintarviketoimistojen vastuulle, vaikka ne alun perin kuuluivat lautakunnille. Tarkastaminen oli kallista. Sen osoitti Mäntsälän tapaus vuoden 1919 ensimmäisellä neljänneksellä. Siirryttäessä 1919 sadon laskennasta eteenpäin, ei inventointeja enää suoritettu ja viljanvälitys kiintiöluovutuksineen kaupallistui täysin.

Elintarvikelakien soveltamiseen keskeiset toimijat ja niiden avainhenkilöt Liite 4

I Valtakunnalliset toimijat 1917 – 1921

Senaatin alainen Kamaritoimituskunnan Elintarvikeosasto ja sen päällikkönä vastaavat senaattorit

Wäinö Wuolijoki 2.6.1917 – 12.8.1917 Tokoin senaatissa

Oskari Tokoi 12.8.1917 – 18.8.1917 Tokoin senaatissa

Väinö Tanner 18.8.1917 – 6.9.1917 Tokoin senaatissa

Kyösti Kallio 6.9.1917 – 17.9.1917, v.t. päällikkönä, maanviljelystoimituskunnan päällikkö Setälän senaatissa

Harald Åkerman 17.9.1917 – 2.11.1917 Setälän senaatissa

Kyösti Kallio 2.11.1917 – 27.11.1917, vt. päällikkönä, maanviljelystoimituskunnan päällikkönä Setälän senaatissa ja maataloustoimituskunnan päällikkönä Svinhufvudin senaatissa 27.11.1917 alkaen

Senaatin maataloustoimituskunnan alainen Elintarvehallitus

W. A. Lavonius 1.12.1917 – 22.4.1918, elintarvikehallituksen pääjohtajana maataloustoimituskunnan päällikön Kallion alaisuudessa. Elintarvikehallituksen jäsenet esittivät eronpyynnön 22.1.1918, mutta sisällissodan syttymisen takia sitä ei ehditty senaatissa käsitellä.

Sisällissodan aikana Kansanvaltuuskunnan lisäksi Helsingissä toimi ”maan alla” Lavoniuksen elintarvikehallitus pitäen kokouksia. Valkoisen Suomen puolella toimi Vaasassa elintarvehallitus.

Kansanvaltuuskunnan alainen Elintarvikeasiain osasto (EO) ja sodan aikainen muu elintarvikehallinto

Kansanvaltuuskunnan piti kiireellä organisoida elintarvikehallinnon yläpää uudelleen, koska elintarvikehallinnon valtion virkamiehet eivät ilmestyneet työpaikalleen maanantaina 28.1.1918.

EO

Oskari Tokoi 28.1.1918 – 20.3.1918 elintarvikevaltuutettu, kansanvaltuutettuna 6.4. asti. Käytännössä tehtäviä hoiti 20.3.1918 muodostetun Elintarvikehallituksen päällikkö J. E. Järvisalo. Edward Gylling määrättiin hoitamaan elintarvikevaltuutetun tehtäviä Viipurista käsin 6.4.1917, mutta sillä ei ollut mitään käytännön merkitystä. Hallinto purkautui Senaatin talosta 4.4.1917.

Oskari Tokoi, SAJ:n pj.; vallankumouksella oli ammattijärjestöjen kannatus

EO:n tärkeimmät alaosastot:

Hankintaosasto: viljan, karjatuotteiden ja ym. ravintoaineiden hankinta, päällikkö Juho Hakkinen, kansanedustaja 1917

Luvananto- ja korttiosasto (oleellisin byrokratian toimivuuden kannalta), päällikkö Hanna Kohonen, kansanedustaja 1917

Sos.dem. piiritoimikunnille annettiin ohjeet valita lääneihin uudet kolmihenkiset elintarvikekomiteat eli lääninvaltuuskunnat 7.2.1918.

Lääninkomiteoilla oli vaikeuksia pitää yhteyksiä kuntien elintarvikelautakuntiin, joten lääninkomiteasta ei muodostunut tehokasta väliporrasta elintarvikehallinnon hoidossa. Elintarvikeasiain osasto oli suoraan yhteydessä kuntien elintarvikelautakuntiin. Uudellamaalla toimi komitean tehtävässä Uudenmaan läänin elintarvikevaltuuskunta, jonka kokoonpano oli puheenjohtaja Otto Vilmi, varapuheenjohtaja Aatto Sirén ja sihteeri Joel Järnstedt.

Elintarvikekomissaari-järjestelmä

Kuntiin nimitettiin 16.2.1918 alkaen Lääninkomitean alaisuuteen yksi tai useampi elintarvikekomissaari. Keskushallinto hyväksyi nimityksen. Komissaarin työjärjestys oli sama kuin lautakunnalla paitsi hankinnan ja jakelun järjestäminen. Tehtävänä oli enemmän tietojen kokoaminen elintarviketilanteesta kunnissa, tärkeimpinä viljavarastojen laskenta, joka tuli toimittaa 20.2. mennessä ja viikoittainen raportointi komitealle kunnan viljan kulutuksesta, varastoista, rehutilanteesta, elintarvikerikoksista, elintarvikekätköistä ja ylipäättään kaikista elintarvikeasioista. Komitean tuli tehdä komissaarien raporteista viikoittainen yhteenveto. Järjestelmä toimi huonosti ja tätä kautta EO sai vähän tietoja. Uudenmaan läänin suomenkielisissä kunnissa (21) komissaari oli ainoastaan seitsemässä, nimittäin Karjalohjalla, Pusulassa, Tuusulassa, Orimattilassa, Artjärvellä, Iitissä ja Ruotsinpyhtäällä. Komissaarin tehtävä on tulkittava poliittiseksi valvonnaksi. Hän ei ollut yhteydessä kunnan elintarvikelautakuntaan. Toisaalta komissaarien toiminnasta elintarvikelautakunnat eivät sodan jälkeen esittäneet erityistä huomautettavaa. Kansanvaltuuskunnan lakiin perustuneita tarkastustoimia ja pakkoluovutuksia tiloilla oli jonkin verran. Yksittäisten tilojen kanteet johtivat sitä vastoin pakkoluovutusten näyttävyuden johdosta ankariin rangaistuksiin komissaareille sodan jälkeen.

EO:n hankintaosastolla oli tilapäisesti toimineita omia asiamiehiä. Heidän tehtävänä oli matkustella, tehdä havaintoja varastoista, edesauttaa kulutuskeskusten elintarvikkeiden hankintaa Uudellamaalla erityisesti Helsingin huoltoa ja tarkkailla keskushallinnon toimintaa esimerkkinä William Kainlauri liikkui Orimattilassa.

Elintarvikelautakunnat ja kaartit

Lautakuntien valtuudet laajenivat 31.1.1918. Toiminta nojasi 2.6.1917 elintarvikelakiin ja kansanvaltuuskunnan määräyksiin, ota tähän elintarvikkeita koskevat. Vaikeuksia oli saada siirrettyä elintarvikkeita kunnasta toiseen, koska kunnat halusivat hoitaa asioita itsekkäästi. Kunnallishallinnon uudistaminen eteni hitaasti. Lautakuntien uusiminen vallankumouksellisilla ei ollut aina tavoitteellista. Kunnissa ymmärrettiin paremmin kuin valtionhallinnossa, että lautakunnissa maanviljelijöitä tarvittiin asiantuntijoina ja maanviljelijät pysyivät lautakunnissa kontrolloidakseen vallankumouksellisten toimintaa.

Suomen Punaisen Kaartin, yleiskielellä punakaarti (myös Kaarti), muodostettiin yhdistämällä työväen järjestyskaartit ja Helsingin punakaarti 26.1.1917 ja niiden elintarvikkeiden hankinta.

Punakaartilla oli vastaava elintarvikkeiden hankinta kuin siviileillä kulloinkin sotilaallisesti hallitsemillaan alueilla Etelä-Suomessa. EO:ta vastasi Kaartin indendenttilaitos (intendentuuri). Kuntien elintarvikelautakuntia vastasivat kaartin muonituskomiteat tai muonituskomissaarit. Vaikka kunnan elintarvikelautakunnissa ei olisi ollutkaan porvareita, saattoivat lautakunnan ja muonituskomitean käsitykset elintarvikehuollossa mennä ristiin. Tilanne huononi sotaonnen käännyttyä punaisille tappiolliseksi ja rintamien lähestyttyä Uudenmaan läänin suomenkielisiä kuntia. Kaoottiseksi tilanne paheni punaisten irtautumis- ja pakovaiheessa. Kansanvaltuuskunnan siviilihallinnon ja sotilashallinnon säännösten soveltamisessa 1) kunnan elintarvikelautakunta saattoi pyytää virka-apua punakaartilta, 2) punakaarti (kaartin osasto) suoritti omatoimisia joko valtuuskunnan lakien mukaisia tai laittomia pakko-ottoja, 3) lentävät osastot kunnassa suorittivat laittomia pakko-ottoja.

EO ja intendentuuri pitivät 12.2. kokouksen, jonka tuloksena saatiin selkeytettyä paikallisesti elintarvikkeiden hankintaa ja jakelua. Elintarvikkeiden etsinnät tuli suorittaa EO:n tai intendentuurin määräysten mukaan. Milloin kaarti suoritti takavarikoiteja, oli tavarat luovutettava elintarvikelautakunnalle, joka sitten jakoi kaartille kuuluvan osuuden. Sopimus ei tuonut käytännössä selvyttä, koska kaartille jäi edelleen

takavarikoimisoikeus. Intendenttilaitos totesi 20.2., että kaartin muonituskuntien alkuperäinen tarkoitus oli huolehtia vain sotilaiden muonituksesta, mutta koska elintarvikelautakuntien heikko toiminta ja kyvyttömyys oli ne pakottanut useilla paikkakunnilla ottamaan vastuulleen myös siviiliväestön huoltamisen. Intendenttuuri ehdotti, että muonitus keskitettäisiin EO:lle niin, että kaartit huollettaisiin elintarvikelautakuntien kautta ja rajoitaisi omissa toimissaan antamaan vain virka-apua. Tässä yhteydessä on hyvä ottaa huomioon: 1) Kaartin siviiliväestön ruokinta eväspaketein, ei ollut kuitenkaan laajempaa. 2) Joillakin paikkakunnilla kaartilaiden omaisille jaettiin ruokaa rajoitetusti. 3) Elintarvikelautakunnat muonittivat kaartia. 4) Lautakunnat muonittivat rintamalla olevat oman paikkakunnan kaartilaiset. 5) Ruokat palvelivat kaartilaisia, kuului palkkaehtoihin. Omaisia oli paljon töissä ruokaloissa ruokailueduin. 6) Eniten kaarteilla vaikeuksia hankkia ruokaa omiin tarpeisiinsa. 7) Pakkoluovutuksia sen takia, että lautakunnalla ei ollut varastoja (varastotiloja) edes maaseudulla. Ennen sotaa jakeluun lunastettu viljan varastointi tapahtui tiloilla ja kaupan varastoissa ennen korttijakelua. 8) Vieraiden punakaartilaiden kunnassa suorittamat pakko-otot ja ryöstöt kuohuttivat kaikkia kuntalaisia. Kuntarajojen koskemattomuutta pidettiin edelleen rikkumattomana. Katsottiin, että oman paikkakunnan kaartilaiden tuli saada omansa, mutta muiden ei. Tässä suhteessa Hyvinkää ja ruotsinkielinen Helsingin pitäjät olivat aivan oma lukunsa.

Elintarvikehallitus (20.3. – 4.5.1918)

EO:n ja indendenttuurin yhteyteen perustettiin 6.3. Elintarvikeneuvosto, joka aloitti toimintansa 20.3. Sen toimenkuvaan määriteltiin, että yhteistyön on sujuuttava ja se on ulotettava kuntiin. Samalla indendenttilaitoksen elintarvikeosasto yhdistettiin kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osastoon ja muodostettiin Elintarvikehallitus. Sen päälliköksi nimitettiin Helsingin elintarvikelautakunnassa 13.6.1917 alkaen toiminut, liikeapulainen Johan (J. E.) Järvisalo. Tähän voi katsoa myös Tokoin toiminnan varsinaisena elintarvikepäällikkönä päättäneen. Hän jatkoi edelleen Kansanvaltuuskunnan valtuutettuna keskittyen kuitenkin enemmän ulkosuhdeasioihin kuten osallistumalla Suomen vallankumouksellisten ja Neuvosto–Venäjän välisen valtiosopimuksen neuvotteluihin sopimuksen syntymiseen 1.3. asti ja sen jälkeen Neuvosto–Venäjän ja Saksan solmittua 3.3. rauhan ottamaan kontakteja Pietarissa länsiliittoutuneiden edustajiin tavoitteena saada britit osallistumaan sotaan saksalaisia vastaan.

Valkoisen Suomen, Vaasan senaatin, alainen Vaasan väliaikainen elintarvikehallitus 7.2.1918 – 11.5.1918 toimi maataloustoimituskunnan päällikön, senaattori E. Y. Pehkosen alaisuudessa.

Elintarvikehallituksena toimi Elintarvikekeskuskomitea, jonka kokoonpano: N. Eskola, J. Kallis, A. Skjäl, M. Luopajarvi, Edv. Björkenheim (pj.) ja Cl. Michelson (toimitusjohtaja).

Elintarvikehallituksen tärkein tehtävä oli valkoisen armeija huolto. Siviilihuollon johtaminen siirtyi lääninkomiteoille, joiden organisaatio oli valkoisen Suomen alueella sama kuin ennen sotaa. Lääninkomiteat ja lautakunnat saivat itsenäisesti huolehtia elintarvikkeiden ostoista ja jakeluista siviileille.

Väliaikaisen elintarvikehallituksen toiminta Vaasassa ei koskenut Uudenmaan läänin, joka oli kokonaan Kansanvaltuuskunnan hallintoaluetta. Kansanvaltuuskunnan poistuttua Helsingistä huhtikuun alussa Lavoniuksen johtama elintarvikehallitus alkoi pitää yhteyttä Björkenheimin johtamaan Vaasan väliaikaiseen elintarvikehallitukseen. Lavoniuksen elintarvikehallitus piti Uudenmaan läänin toimialueenaan. Sen toiminta aktivoitui näkyväksi heti saksalaisten vallattua Helsingin 19.4.1918 ja se alkoi lähettää uusmaalaisille elintarvikelautakunnille välittömästi toimintaohjeita. Sekä Lavoniuksen ja Björkenheimin elintarvikehallitusten toiminta lakkasi 22.5.1918. Elintarvikehallituksen väliaikaisen johtajana toimi 22.5.1918–27.5.1918 Eljas Kahra ja 27.5.1918 alkaen H.G. Paloheimo.

Senaattiin oma toimituskunta: väliaikainen elintarvetoimituskunta 14.6.1918 alkaen (”I ms:n aik. kansanhuoltoministeriö”)

H. G. Paloheimo, elintarvikepäälikkö 14.6.1918 – 20.11.1918, senaattorina 14.6.1918–27.11.1918 Paasikiven senaatissa

Samuli Sario, väliaikainen elintarvikepäälikkö 20.11.1918 –27.11.1918, senaattorina Paasikiven senaatissa 27.5. – 29.6.1918

Elintarvikeministeriö 27.11.1918 – 25.2.1921.

Keskeneräiset kotimaan kaupat ja varastot siirtyivät Valtion Viljakonttorin hoidettavaksi vuoden 1919 alussa. Tuontikunta keskittyi tuonnin hoitamiseen. Elintarvikesäännöstely lopetettiin 11.3.1921, viimeisinä tuotteina vilja ja sokeri.

K. J. M. Collan, elintarvikeministeri 27.11.1918 – 17.4.1919 L. Ingmanin I hallituksessa

K. J. M. Collan, elintarvikeministeri 17.4.1919 – 15.8.1919 K. Castrénin hallituksessa

K. J. M. Collan, elintarvikeministeri 15.8.1919 – 15.3.1920 J. Vennolan I hallituksessa

E. Hahl, maatalousministeri R. Erichin hallituksessa, johti elintarvikeministeriötä väliaikaisesti 15.3. – 26.3.1920

K. V. Vuokoski, elintarvikeministeri 26.3.1920 – 9.4.1921 R. Erichin hallituksessa

II Paikalliset toimijat Uudenmaan läänissä 1917 – 1921

Lääninkomiteat

Jokaiseen lääniin perustettiin 23.11.1915 lääninkomitea. Se toimi kuvernööri alaisuudessa ja yhteistyössä kuntien kanssa huolehtien elintarvikkeiden riittävydestä.

Lääninkomiteat toimivat Elintarvikeosaston alaisuudessa 2.6.1917 – 30.11.1917 ja läänien kuvernöörien alaisuudessa 4.12.1917 – 26.1.1918 ja siitä eteenpäin lääninkomiteat toimivat punaisten alueella uudella kolmen hengen miehityksellä Kansanvaltuuskunnan sekä valkoisten alueella aikaisemmalla mallilla Vaasan väliaikaisen elintarvikehallituksen alaisuudessa niiden toiminnan loppumiseen asti. Elintarviketoimistot toimivat suoraan elintarvikeministeriön alaisuudessa 27.11.1918 alkaen säännöstelyn loppuun. Uudenmaan läänin elintarvikekomitea 15.6.1917 – 13.8.1918

20.6.1917 vahvistettu kokoonpano:

puheenjohtaja, toimiston johtaja Yrjö Ainio, Lohjan kihlakunnan henkikirjoittaja

varapuheenjohtaja A. Björkenheim, maanviljelysneuvos, Agros-yhtiön toimitusjohtaja

varsinaiset jäsenet: maisteri L. Loimaranta, valtiopäivämies A. Sirén (erosi 29.9.1917), valtiopäivämies J. A. Lehtosaari (erotettiin 29.4.1918); varajäsenet: maanviljelysneuvos Emil af Hällström Vihdistä, tilanomistaja Lennart Hagelstam Porvoon pitäjistä, maanviljelijä Oskari Seuna Tuusulasta, ratsumestari G. Ahrenberg ja kauppias A. Sjupt Helsingistä. Lääninkomitean vahvistaa kirjeellä 29.4.1918 Uudenmaan läänin maaherralle

entisen kokoonpanonsa paitsi kansanedustaja A. J. Lehtosaari ja entinen miliisimies K. M. Talvio, jotka eivät jatka komitean jäsenyydessä, syy ”palvelleet kapinahallitusta”.

sihteeri O. M. Groundstroem, maanviljelyshallituksen aktuaari

Elintarvikekomitea oli arvovaltainen, maataloustuotantoon perehtynyt ryhmä ja siinä oli edustettuna Uudenmaan eri maantieteelliset alueet, kielialueet, kuluttajat, tuottajat ja jakelu sekä se omasi valtionhallinnon ja paikallisen oikeuslaitoksen kokemusta.

Puheenjohtaja Y. Ainio ja Osk. Groundstroem perustivat Uudenmaan läänin lääninkomitean kanslian Uudenmaan lääninhallituksen tiloihin Mariankadun ja Aleksanterinkadun kulmataloon (Mariankatu 4/Aleksanterinkatu 6). He palkkasivat tarvittavan henkilökunnan, joista merkittävimpinä olivat kuntien elintarvikelautakuntien toimintaa ohjaavat ja valvovat kiertävät elintarvikeneuvojat, läänin kummallekin kieliryhmälle omansa:

ruotsinkielinen elintarvikeneuvoja 10.8. – 15.10. 1917, Väinö Axelson, agronomi, filosofian maisteri

suomenkielinen elintarvikeneuvoja 10.8. – 28.10.1917, Lauri Kemiläinen, filosofian maisteri

ruotsinkielinen elintarvikeneuvoja 16.10.1917 – 5.6.1918, Ivar Anderson, agronomi. Lääninkomitean kanslian vakinaisena neuvontatyön toimihenkilönä 5.6. – 30.7.1918.

suomenkielinen elintarvikeneuvoja 2.11.1917 – 20.8.1918, Veli Heinonen, maatalousneuvoja, (Mustialan maamiesopisto)

Uudenmaan lääninkomitean toiminta oli keskeytyneenä 26.1.1917 – 25.4.1918 välisen ajan sisällissodan takia. Virkamiehet kieltäytyivät palvelemasta Kansanvaltuuskunnan hallintoa.

Uudenmaan läänin suomalainen elintarviketoimisto

Laki ”elintarveasiain järjestelystä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa” astui voimaan 18.7.1918 ja sen myötä muodostettiin elokuusta 1918 alkaen Suomeen 17 elintarviketoimistoa. Niiden tehtävät oli määritelty laissa. Uudenmaan kaksikielisyyden myötä perustettiin kummallekin oma toimistonsa ruotsalainen ja suomalainen. Niiden hallinnoimat kunnat olivat samat kuin ensimmäisenkin lain aikaan. Toimiston hallinnon muodostivat toimikunta ja toimiston henkilökunta. Kumpikin toimisto toimi samoissa tiloissa kuin lääninkomitea.

Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston ensimmäisessä kokouksessa 14.8.1918 päätettiin elintarviketoimiston johtoryhmän jäsenten vastuualueet:

puheenjohtaja Artturi Hiidenheimo, maanviljelijä Vihdistä, kansanedustaja 1.4. 1919, vastuualueena viljakauppa ja Tuontikuntaa (1.1.1919 alkaen Valtion Viljakonttoria) koskeneet asiat

Akseli Sarjakoski, maanviljelijä Nummelta, vastuualueena maito-, voi- ja lihakauppa

A J. Tiura, agronomi, maanviljelijä, vastuualueena korsi-, rehu- ja perunakauppa

Lauri Loimaranta, maisteri, vastuualueena Kauppa- ja Teollisuuskomiteaan kuuluneet asiat

Bjarne Westermarck, agronomi, maanviljelijä Tuusulasta, elintarviketuotannon edistämiseen kuuluneet asiat

Toimiston ”johtoryhmän” ja ”toimitsijoiden” ohjesääntö hyväksyttiin johtoryhmän kokouksessa 24.9.1918.

Toimiston kanslian työskentelyä johti Artturi Hiidenheimo, ja kanslian henkilökuntaan kuuluivat jo lääninkomitean kansliassa työskennelleet neidit Anni Viljakainen ja Sylvi Airas; uudeksi toimitsijaksi palkattiin puhtaaksikirjoittaja Aino Kaipainen. Lääninkomitean elintarvikeneuvoja Veli Heinonen valittiin 20.8. jatkamaan entistä neuvonta- ja tarkastustyötä. Suunnitelmista huolimatta 29.8. johtokunta päätti, ettei toista neuvojaa palkata suomalaisen läänintoimiston neuvojaksi. Poliisivaltuuksin toimivaksi elintarvikepoliisiksi palkattiin Antti Ojala. Myöhempiä elintarvikevalvojia olivat Tauno Turunen (1.10.1918) ja A. Lammi (3.2.1919). Maisteri Einar Wickmann määrättiin 18.11.1918 Sota-asiaintoimituskunnan Intendentuuriosaston edustajaksi valvomaan sotalaitokselle kerättävien viljojen, lihan ja rehujen toimituksia.

Tuomari Lauri Tulonen nimitettiin 1.10.1918 alkaen lainopilliseksi sihteeriksi, seuraavina sihteereinä toimivat maisteri Vihtori Raevuori (16.10.1918) ja maisteri Arvo Virvonen (5.3.1919). Sihteerin apulaiseksi nimitettiin Jalmari Hyyppärä (3.2.1919). Toimiston jäsenten viimeinen pöytäkirja arkistossa on 5.3.1919, minkä jälkeen toimiston työskentely muuttui enemmän tietoja välittäväksi ja sen toiminta siirtyi 1.5.1920 alkaen elintarvikeministeriöön. Arvo Virvonen hoiti tehtävää lääninkomiteoiden lopettamiseen 3.2.1921 asti. Artturi Hiidenheimon vastuu päättyi samalla 30.4.1920.

Kuntien elintarvikelautakuntien puheenjohtajat ja sihteerit 1.1.1920, (arkistossa ei ole selkeää luetteloa aiemmalta ajalta).

Kunta	Puheenjohtaja	Sihteeri
Anjala	mv. Sakari Juurela	neiti Hanna Heikkilä
Artjärvi	mv. Vladimir Kyöstilä	kansakoulun opettaja K. E. Majala
Askola	mv. Jalo Tuiskula	opettajatar Hanna Syväne
Elimäki	mv. A. Kohola	kanttori Aarne Härmävaara
Hyvinkää	mv. V. Marttila	toimitsija Kalle Heinilä
Iitti	mv. Nestori Halme	liikemies Nikolai Kero
Jaala	mv. Anton Paavonheimo	neiti Wilma Paavonheimo
Karjalohja	mv. Väinö Ekqvist	kanttori I. E. Viljanen
Lohja	mv. Emil Malin	toimitsija F. V. Holmström
Mäntsälä	mv. Arvo Suominen	lukkari–urkuri V. Seppä
Nummi	mv. Frans Sarjakoski	urkuri Juho Talassaari
Nurmijärvi	mv. Voitto Toivonen	toimitsija Hugo Virtanen
Orimattila	mv. Martti Joensuu	neiti Hilda Kollin
Pornainen	mv. Vihtori Männistö	toimitsija A. Kajava
Pukkila	huvilanomistaja Johan V. Anttila	neiti Eine Hautala
Pusula	mv. Matti Heikkilä	lukkari–urkuri Emil Heiniö
Pyhäjärvi	teknikko Felix Laitio	rautatieläinen Antti M. Pyy
Ruotsinpyhtää	taloudenhoitaja M. Mattsson	konttoristi Hjalmar Toivonen
Sammatti	mv. Juho E. Lindén	kamreerinrouva Adele Söderberg
Tuusula	mv. K. E. Åvall	mv. K. E. Åvall
Vihti	kansakoulun opettaja Kalle Ritvanen	ylioppilas Kaarlo Sipi
Vuolenskoski, aiemmin		
Iitin sivupiste; itsenäinen		konttoristi Samuli Romppanen

Liite 5

Taulukko 3: Satoarviotaulukko, kiintiö ja lopullinen viljanluovutus 1918 sadosta Uudenmaan suomalainen elintarviketoimisto, laatija Artturi Hiidenheimo 8/1918 ja 3/1919.

kunta	as. luku 1.1.1918	ruis tn	ohra tn	vehnä tn	leipävilja yht. tn	kaura tn	vilja yht. tn	kiintiö tn	luovutus tn	luovutus-% koko sadosta
Karjalohja	2206	193	43	21	257	364	621	40	37	6
Sammatti	1157	111	14	3	128	130	258	20	27	10
Lohja	8211	540	125	68	733	1293	2026	70	119	6
Vihti	9050	479	202	32	713	1785	2498	200	197	8
Nummi	4058	461	131	33	625	1016	1641	80	122	7
Pusula	3983	239	191	?	430	617	1047	70	28	3
Pyhäjärvi	5148	265	69	7	341	409	750	20	34	5
Mäntsälä	7633	1279	131	43	1453	1732	3185	200	169	5
Nurmijärvi	7572	687	274	34	995	1709	2704	175	131	5
Hyvinkää	7429	263	124	12	399	613	1012	25	95	9
Askola	3107	658	112	45	815	1251	2066	75	137	7
Tuusula	7780	569	298	21	888	1937	2825	50	164	6
Pukkila	2258	361	?	12	373	?	?	30	44	?
Pornainen	2214	298	44	27	369	848	1217	40	53	4
Iitti	13428	752	249	37	1038	1402	2440	200	65	3
Orimattila	9647	895	402	42	1339	2460	3799	200	204	5
Elimäki	6055	569	94	20	683	1905	2588	120	190	7
Jaala	3682	477	35	8	520	379	899	50	15	2
Ruotsinpyhtää	4141	418	57	28	503	1145	1648	50	113	7
Artjärvi	2714	371	111	23	505	725	1228	50	76	6
Anjala	3119	222	52	5	279	862	1141	40	3	<1
Yhteensä	114592	10110	2760	520	13390	21071	34461	1805	2021	6

? = Pukkilasta ei saatu kesän 1918 kylvöalatietoja. Täten myöskään satoarviota ei voitu tehdä.

Lähteet

Uset Da:2, kunnat ilmoittivat kylvöalat viljalajeittain 31.8.1918 mennessä, joista Uset laski satoarvion. Uset Valtion Viljakonttorille 16.9.1918 ja 26.2.1919.

Väestötiedot: Suomen tilastollinen vuosikirja 17. vuosikerta 1919, II./10. henkikirjoitettu väkiluku 1.1.1918 114592 henkeä. Vastaava henkilöluku kirkonkirjojen mukaan 117994 henkeä. Talouksien päämiesten tuli ilmoittaa talouden henkilöluku, joten henkikirjoitusluku vertailussa on oikeampi. Suurimmat erot näiden lukujen välillä olivat Hyvinkää–Nurmijärvellä, Tuusulassa ja Mäntsälässä kussakin vähän alle tuhannen henkilön luokkaa. Kokonaisero tulee juuri näistä kunnista. Muissa kunnissa ero oli pieni.

Liite 6

Taulukko 3b: Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston alaisten kuntien viljanluovutukset vuoden 1918 sadosta, laatija Artturi Hiidenheimo 31.12.1918 ja 1.3.1919.

Kunta	Luovutus- kiintiö	Luovutettu 31.12.1918 mennessä Yht. kg	Lopullinen luovutusmäärä 1.3.1919			Erotus kg
			r, o ja v Yht. kg	kaura Yht. kg	viljat Yht. kg	
Anjala	40 000	2 773	0	2 773	2 773	37 227
Artjärvi	50 000	19 250	37 918	37 884	75 802	25 802
Askola	75 000	30 669	27 432	109 764	137 196	62 196
Elimäki	120 000	73 082	110 754	79 717	190 471	70 471
Hyvinkää	25 000	0	35 173	59 463	94 636	69 636
Iitti	200 000	0	31 590	33 822	65 412	134 588
Jaala	50 000	0	9 800	4 925	14 725	35 275
Karjalohja	40 000	8 914	14 443	22 661	37 104	2 896
Lohja	70 000	7 997	85 459	31 744	117 203	47 203
Mäntsälä	200 000	37 440	79 236	89 680	168 916	31 084
Nummi	80 000	15 982	110 533	11 866	122 399	42 399
Nurmijärvi	175 000	19 925	41 064	89 753	130 817	44 183
Orimattila	200 000	127 041	85 330	118 870	204 200	4 200
Pornainen	40 000	11 450	26 522	26 154	52 676	12 676
Pukkila	30 000	8 089	15 560	28 548	44 108	14 108
Pusula	70 000	2 670	20 026	8 273	28 299	41 701
Pyhäjärvi	20 000	0	19 545	14 488	34 033	14 033
Ruotsinpyhtää	50 000	10 574	42 583	70 120	112 703	62 703
Sammatti	20 000	3 381	10 751	16 156	26 907	6 907
Tuusula	50 000	0	77 233	86 585	163 818	113 818
Vihti	200 000	39 546	117 203	79 807	197 010	2 990
Uset yhteensä	1 805 000	418 783	998 155	1 023 053	2 021 208	216 208
Viljalajin osuus			49 %	51 %		
Luovutusaste		23 %			112 %	

Huom! Anjalan luovutusmäärä tammi–helmikuulta ei selviä asiakirjoista.

Lähde: Uset Da:2, Uset Valtion Viljakonttorille varsinainen ilmoitus 29.12.1918 ja 20.2.1919 ja täydennys 26.2.1919.

Liite 7

Taulukko 8

Uudenmaan läänin suomalaisen elintarviketoimiston alaisten
kuntien viljanluovutuskiintiöt vuoden 1919 sadosta
Ilmoitettu 30.8.1919 Valtion Viljakonttorille

Kunta	Kiintiö kg
Anjala	254 420
Artjärvi	294 640
Askola	378 930
Elimäki	683 400
Hyvinkää	368 130
Iitti	701 040
Jaala	112 020
Karjalohja	171 170
Lohja	467 740
Mäntsälä	791 100
Nummi	361 310
Nurmijärvi	636 350
Orimattila	935 440
Pornainen	251 108
Pukkila	317 210
Pusula	261 070
Pyhäjärvi	169 280
Ruotsinpyhtää	271 050
Sammatti	76 350
Tuusula	616 180
Vihti	661 180
Uset yhteensä	8 779 620